Geo Săvulescu

LUCIAN BLAGA FILOSOFIA PRIN METAFORE

A.B.ROMANIA
COLECȚIA <FOCUL VEŞNIC VIU>

Bucureşti, 2000

Mulțumesc prietenului Alexandru Surdu, membru al Academiei Române şi distins istoric al filosofiei, doctorului psihiatru, profesorului, Aurel Romilă, care au avut amabilitatea să-mi citească manuscrisul şi să aducă unele corecturi de care am ținut seamă, ca şi profesorului Vasile Dem. Zamfirescu, care a avut, de asemenea, bunăvoința să-mi citească textul legat de psihanaliză şi să-mi transmită unele idei utile.

Bucureşti, 20. 02. 2000.
Geo Săvulescu.

CUPRINS

Cuvânt înainte	4
Inconştientul purtător al matricei stilistice	16
Personanța - Înțelegerea	26
Coincidența transcendentului cu transcendentalul	33
În loc de logică	39
Noologia abisală şi psihanaliza	56
Spațiul şi timpul	96
Valoare, Stil şi Matricea stilistică	106
Nevoia de poveşti. Mister, mit şi magie	117
Cenzura transcendentă	127
Cine suntem? Cine este omul? Care este viitorul omului?	136
Cuvânt şi gând	150

Patria este cuvântul.

CUVÂNT ÎNAINTE

Este greu să începi a scrie, şi trebuie să recunosc că această scriere despre filosofia lui Lucian Blaga este, pentru mine, greu de început.

Lucian Blaga este o valoare națională prin poezia lui şi o valoare mondială prin gândirea, prin filosofia lui. El este şi va rămâne un colos al înțelepciunii europene de la mijlocul secolului XX. Vasile Dem. Zamfirescu spune foarte frumos " ...fenomenul stil îl determină pe Blaga să pună la baza concepției sale despre stil, unitatea stilistică a unei culturi, ideea de inconştient,....acesta este singurul element, fără îndoială, ca orice piatră de temelie, extrem de important, pe care Blaga îl preia de la Freud, dar care îl plasează ireversibil în constelația teoriilor abisale unde, dacă ar fi fost tradus într-o limbă de circulație universală, ar fi strălucit ca un astru de primă mărime." (Vasile Dem. Zamfirescu, *Între logica inimii şi logica minții,* Editura Trei, 1997, p.121). Blaga a avut norocul să se formeze ca intelectual într-o România în care vârfurile intelectuale erau din belşug şi toate se afirmau, ca şi într-o Europa, de după primul război mondial, în care era o efervescență culturală, artistică. Numai Rusia era izolată politic după revoluție. A avut ghinionul ca urmările oribile ale acestei revoluții să fie impuse, pentru a lărgi acest regretabil experiment social, şi României după cel de-al doilea război mondial. Din 1947, marxism-leninism-stalinismul a fost singura gândire acceptată de oficialități. Un adevărat filosof, un idealist, ca Lucian Blaga, mai ales atunci când nu a fost de acord să-şi renege tot ce a scris şi să devină materialist şi marxist, nu-şi mai putea găsi locul într-o universitate, într-o şcoală. Primele lui două trilogii, care de-abia fuseseră publicate, au fost scoase din biblioteci, poezia lui a fost uitată, ambele pentru mult timp. Filosofia lui a rămas aproape necunoscută atât aici, în ciuda ediției din 1969 nu a existat un curs Blaga la Facultatea de Filosofie din Bucureşti, cât mai ales în afara granițelor, până când Constantin Noica, la mijlocul deceniului 80, a făcut un efort să prezinte o crestomație din textele lui filosofice peste graniță. Din păcate, nu a mai avut timp, părăsindu-ne şi el în 1987.

Un mare filosof care a fost oprit să mai vorbească şi care a rămas un necunoscut. Nici în epoca de înflorire culturală a României, cu toate că a fost primit în Academia Română, nu a fost scutit de critici violente. A fost ironizată încercarea lui de a spune ceva nou despre inconştient şi părintele Dumitru Stăniloaie, gânditor ortodox şi personalitate de seamă s-a angajat într-o polemică cu el pe tema ortodoxismului, scriind *Poziția domnului Lucian Blaga față de creştinism şi ortodoxie*. Dumitru Stăniloaie l-a "iertat" pe Blaga după 1989 când spune într-un interviu " ..m-am angajat -cu regret- într-o polemică cu el...Reflectând ulterior asupra sistemului său, am realizat că îngloba idei creştine, în afara termenilor împrumutați din creştinism."(Interviu realizat de Victor Botez, *Missionnaire du sacre*, în *Philosophes roumains, repere universels,* Redaction des publications pour l'etranger, Roumanie, 1999. p.208-209). De altfel, şi C.G.Jung semnalează că fețe bisericeşti nu au fost de acord cu scrierile lui despre sufletul uman. Biserica, indiferent care este ea şi indiferent când, nu prea a înțeles că un credincios poate scrie o carte laică în care Dumnezeu poate fi prezent, pomenindu-i sau nu numele, fără să ne dăm prea bine seama de această ființare. Cu alte cuvinte, atât Blaga cât şi Jung, fiind creştini, puteau scrie cărți care să nu fie creştine, care să nu propăvăduiască creştinismul, care să nu fie pe placul religioşilor. Este ceva ce poate fi mai bine înțeles în muzică, Bach şi Hendel au scris nenumărate opuscule religioase, asta nu înseamnă că scrierile lui Wagner, Brahms, Brukner, Mahler, ca şi ale altor compozitori , scrieri ce nu erau o comandă religioasă, sunt lipsite de Dumnezeu. Muzica de calitate este totdeauna o deschidere către transcendență, către Dumnezeu. Ceea ce au scris Blaga şi Jung, scrieri neacceptate din punct de vedere religios, sunt totuşi o gândire în care Dumnezeu are un loc.

Am să vă cer permisiunea de a mai rămâne puțin în textul lui Dumitru Stăniloaie, acest gânditor creştin care a avut frumusețea de a recunoaşte, chiar dacă foarte târziu, că a greşit acuzând scrierile lui Blaga. De altfel, cred că sunt nişte cuvinte foarte frumoase despre un grup important de gânditori români. "Blaga are o percepere justă a misterului în lumea creată, depăşind prin aceasta sistemele panteiste: un mister pe care omul nu-l poate pătrunde, nu pentru că n-are capacitatea, dar deoarece < Marele Anonim> îl opreşte. Un mister ar putea rămâne impenetrabil prin singura sa calitate şi nu din cauza neputinței umane de a-l pătrunde? <Marele Anonim> poate fi aşa de mic din punct de vedere spiritual încât vrea să-l țină pe om departe de bucuria de a cunoaşte?.... Dacă Blaga ar fi fost mai determinat în a asimila ideea creştină de Dumnezeu, toate contradicțiile ar fi dispărut. Conform unei asemenea concepții, dilema ar fi fost rezolvată prin aceea că Dumnezeu, văzându-se de neînțeles pentru om, l-ar fi ajutat să progreseze în cunoaşterea Sa, dotându-l cu capacitatea de a-L exprima, pe El. ....Conform dogmei creştine există o minune a cunoaşterii umane şi a infinității divine, prima înaintând totdeauna spre cunoaşterea lui Dumnezeu.

Blaga nu a putut ieşi complet din creştinism. Dar a retras tocmai darul prin care Dumnezeu salvează omul de păcatul său, de limitele sale, prin iubirea Sa.

Am putea spune, trăgând o concluzie pozitivă, că tocmai prin nereuşita sa de a nega creştinismul, Blaga deschide calea spre recunoaşterea adevărului credinţei creştine, aşa cum Cioran o face negând explicaţia raţionalistă a unui om fără Dumnezeu, sau Mircea Eliade care, neputând nega sacrul, atribuindu-l la întâmplare acestei lumi, nu vede originea lui transcendentă. Distincţia dintre Blaga şi Mircea Eliade, de o parte, şi Emil Cioran şi Eugen Ionescu, de altă parte, este că aceştia doi de la urmă văd mizeria omului fără Dumnezeu, absurdul acestei lumi, în timp ce primii o găsesc satisfăcătoare în ciuda contradicţiilor ei....Dialectica pe care o avansează este un eşec al oricărei dialectici imanente, relevând adevărul diferenţei dintre Dumnezeu şi lume, diferenţă ce nu este neapărat o contradicţie, sau este când omul refuză să-l recunoască pe Dumnezeu, răul născând astfel.....Gânditorii români mai sus menţionaţi au lezat, fără să vrea, raţionalismul simplist şi van al filosofilor panteişti.....şi au arătat că umanul ascuns în el însuşi prin raţionalism n-ar putea scăpa de o ignorantă mizerie.....Ei au deschis calea pentru înţelegerea realizării reale a omului, a umanului, pentru eternitate, datorită lui Dumnezeu şi iubirii, deoarece Fiul s-a făcut om pentru a transforma oamenii în fraţii Săi şi în fiii Tatălui celest.....Omul fără Dumnezeu nu e nimic.....Cel ce nu este legat de nimic şi de care toate sunt legate, acest <Dumnezeu al tuturor> de a cărui voinţă totul depinde în existenţa noastră, ca şi în eternitate, acest Dumnezeu nu poate fi decât personal" (Dumitru Stăiloaie, *Op. cit., p. 209).*

Ce cuvinte frumoase! Citindu-le, am simţit o imensă bucurie. Vreau să-i mulţumesc lui Dumitru Stăniloaie pentru ele. Tare mult voiam să ştiu care mai este părerea acestui gânditor creştin, a cărui gândire toţi o respectăm, despre Lucian Blaga. Numai că plecând în lumea drepţilor, nu mai speram s-o mai aflu, dar am aflat-o. Poate şi acesta a fost un semn. Sunt cuvinte frumoase nu numai despre Blaga, ci şi despre cei trei gânditori care s-au salvat, salvându-şi şi opera: Cioran, Eliade şi Ionescu. În cea mai antireligioasă carte a lui Cioran, în care încearcă o despărţire brutală de Dumnezeu, ce de cuvinte frumoase despre Dumnezeu! "Pentru fiecare om, Dumnezeu este întâia amintire...la limita absolută a memoriei se aşează Divinitatea. Acel conţinut de margine se moşteneşte din fiinţă în fiinţă...Când asculţi Bach vezi cum se *înfiripă Dumnezeu.* Căci muzica lui este *generatoare* de Divinitate...După un oratoriu, o cantată sau o "pasiune", *trebuie* să existe Dumnezeu.....toată muzica lui Bach este o iluzie sfâşietoare, ea fiind prea nedefinibilă pentru a o degrada într-un deliciu estetic...In Bach nu există "sentimente", ci numai lumea şi Dumnezeu legate printr-o scară de lacrimi...Un mare matematician -şi care este numai atât- e mult inferior unui ţăran, care suferă primitiv pe chestiunile ultime. În general, ştiinţa a îndobitocit oamenii prin reducerea conştiinţei metafizice .. Universul nu merge spre formulă, ci spre poezie." Fără a mai aminti despre cuvintele eterate despre amintirea paradisului. (Emil Cioran, *Lacrimi şi sfinţi,* Humanitas, 1991)

Doamne Dumnezeul nostru, Isuse Hristoase, fie-ți milă de păcătosul ce sunt. Poate că aşa ar trebui începută o scriere pentru că este cu neputință să scrii fără să greşeşti, fără să păcătuieşti. Numai nescrisul, cuvântul ce poate fi susținut prin argumente în timpul vorbirii, aşa cum ştia Socrate, este adevăr viu. Dacă n-ar fi existat Platon care a acceptat să greşească scriind, ce mai rămânea din Socrate? Poate doar o vagă amintire.

Lucian Blaga şi-a compus opera filosofică în patru trilogii. **Trilogia cunoaşterii,** apare în 1942 la Fundațiile Regale pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, cuprinde *Eonul dogmatic, Cunoaşterea luciferică* şi *Cenzura transcendentă,* scrieri publicate prima dată între 1931-1934. **Trilogia culturii** este publicată doi ani mai târziu şi cuprinde *Orizont şi stil, Spațiul mioritic, şi Geneza metaforei şi sensul culturii.* Cea de-a treia şi cea de-a patra trilogie n-au fost publicate în timpul vieții lui, dar se ştie că a vrut să le publice. Chiar dacă nu se ştie conținutul lor exact, dorit de autor, se ştie că o **Trilogie a valorilor** era aproape gata şi a fost editată sub îngrijirea lui Dorli Blaga în 1987 şi conține *Ştiință şi creație,* scrisă în 1942, *Despre gândirea magică,* 1941, *Religie şi spirit,* 1942 şi *Artă şi valoare,* 1939. Volumul **Trilogia cosmologică,** publicat de Humanitas 1997, conține *Diferențialele divine,* 1940, *Aspecte antropologice,* 1948 şi *Ființa istorică,* publicată în 1977, după moartea autorului.

În lucrarea prezentă, ne interesează ceea ce aduce nou Lucian Blaga în filosofie, şi mai puțin o exegeză asupra întregii opere filosofice. Ne interesează mai ales punctul său de vedere asupra psihologiei adâncurilor pe care-şi bazează, după cum singur declară, întreaga construcție filosofică, *Noologia* sa *abisală,* legată de teoria stilului. De asemenea, importanța pe care o dă metaforei şi rolul ei în cultură, *Cenzura transcendentă, şi* rolul omului pe pământ, *Antropologia* sa *filosofică, Filosofia culturii.* În cazul în care se va dovedi necesar, în a doua parte a acestei lucrări, vom încerca să vedem ce se ascunde în *Cunoaşterea dogmatică,* în *Cunoaşterea paradisiacă,* în cea *Luciferică,* ca şi în *Diferențialele divine.*

Mai înainte, pentru a avea o comunicare cât mai bună, ar trebui să facem două precizări terminologice, care sunt importante pentru înțelegerea filosofiei stilului şi a inconştientului la Lucian Blaga.

Despre domeniul inconştientului la Lucian Blaga s-a scris cu substanță, de-abia în anii noştri (am să citez doar două din cele mai importante contribuții: Vasile Dem. Zamfirescu, *Filsofia culturii şi psihanaliza la Lucian Blaga şi*

Leonard Gavriliu, *Inconştientul la Lucian Blaga).* Vom încerca şi noi să-l explorăm cât vom putea. Numai că pentru aceasta ar trebui să ştim ce spunem când vorbim de **conştiință**, de **conştiență.** Am vrea să evităm posibilele ambiguități. Conştiința nu este numai starea în care suntem conştienți, cu alte cuvinte, atunci când nu dormim sau nu visăm cu ochii deschişi. Conştiința acoperă întreaga noastră viață psihică, conştientă şi cea inconştientă. Nu vorbesc de starea de boală în care nu mai suntem conştienți ci de un inconştient activ ca un tărâm independent. Pe de altă parte, a fi conştient, a fi în stare de conştiență înseamnă a putea surprinde, cu toate simțurile disponibile, în afara celui de-al şaselea simț, realitatea ce ne înconjoară. Sunt conştient că exist, că sunt o persoană, un individ, un om, şi că existența mea este reală, şi am o conştiință care defineşte personalitatea mea. Conştiința mea există şi atunci când dorm, când visez, nu numai când sunt treaz. Partea mea de viață inconştientă participă la conştiința mea. Tot ceea ce vreau, gândesc, simt, tot ce se adună undeva în mine, undeva, unde nu ştiu, îmi modelează conştiința, în copilărie mi-o formează, ca adult mi-o păstrează. Pot fi conştient azi, mâine, am fost şi ieri, dar de fiecare dată este o altă stare de conştiență. Conştiința mea este aceeaşi de copil şi până mor. Chiar dacă se mai modifică ceva pe parcurs, eu am o singură conştiință, dar nenumărate stări de conştiență.

Pentru toate acestea voi cere permisiunea de a folosi termenul de conştiință atunci când în joc sunt atât stările de conştiență, cât şi inconştientul. Conştiința conține inconştientul meu cât şi tot ce fac conştient.

Pentru aceasta voi da o largă folosire termenelor de "conştient, conştiență" şi îmi voi permite să înlocuiesc, în citatele din textul lui Blaga, "conştiința", cu "conştient, conştiență".

Al doilea termen pe care aş prefera să-l înlocuiesc este cel de **intelect.** Nu ştiu cine l-a folosit primul într-un text filosofic românesc, dar ştiu că a fost o alegere neinspirată determinată de folosirea lui în franceză. Intelect este un fel de a doua minte pentru că rațiunea este prima. În latină, de unde a fost preluat, *intellectus* înseamnă pricepere, înțelegere, inteligență, minte şi este foarte aproape de *intellego, intellegere, intellexi, intellectum* care înseamnă a înțelege, a pricepe. Intellego ar fi o traducere corectă a lui *Verstand,* dar intellectus nu prea. În engleză, *undestanding* este iarăşi o traducere corectă. Nu pot pricepe de ce nu s-a folosit de la început termenul *înțelegere.* Am fi scăpat de foarte multe "neînțelegeri", mai ales ale filosofiei germane.

Pentru aceste motive, voi folosi *înțelegere şi* nu intelect, peste tot unde acesta a fost folosit sau ar fi cazul să fie folosit.

Aş prefera să prezint, la început, o schiță a filosofiei lui Blaga începând cu *Noologia abisală şi* cu *stilul,* deci cu *Orizont şi Stil.* Este adevărat că a publicat înainte teoria cunoaşterii, *Cunoaşterea dogmatică* şi *Cunoaşterea luciferică.* Dar a publicat articole despre concepția lui Freud în anii 20, ca şi *Cultură şi conştiință (1922) şi Filosofia stilului (1924)*. De altfel, aşa după cum singur declară, teoria inconştientului este baza filosofiei sale. De aceea, voi începe cu inconştientul.

Fiecare dintre noi are unele calități înnăscute. Asta o ştim de la Platon, care ne spune, în *Republica*, că justiția, pentru o cetate, înseamnă să pui pe fiecare cetățean la locul lui, la locul pe care-l merită, care-i este hărăzit, depinzând de calitățile lui ca individ. Să nu uităm că aceste calități sunt înnăscute, le moştenim. Un autor contemporan, Nigel Calder, în *The Mind of Man, (*The Viking Press, New York, 1970) spune şi el "puterea minții este înnăscută". Calitățile ce le avem sunt şi ele puterea înnăscută a minții noastre, nu numai instinctele. Dar ce sunt aceste puteri înnăscute ale minții decât o memorie profundă, a speciei, sau a unui grup mai restrâns. Aici se deschide dreptul de a fi al inconştientului.

Blaga ne vorbeşte de *Noologia abisală,* de celălalt tărâm, tărâmul adâncurilor psihicului nostru. El nu mai avea nevoie să argumenteze existența inconştientului, medicii psihanalişti o făcuseră deja. Nu este mulțumit de ce se înțelege prin inconştient, cu ajutorul psihanalizei, şi de aceea postulează existența unui inconştient inteligent, gânditor, prezent în orice activitate umană . Refuză limitarea inconştientului la un fel de al doilea conştient, unul puțin uitat, dar care este strâns legat de toată activitatea conştientă. El vede un inconştient de sine stătător, ca un domeniu important şi separat de activitatea conştientă. Acest noos abisal are propriile lui noțiuni şi categorii cu care intervine în fiecare moment al activității conştiente, este o intervenție a unei inteligențe inconştiente şi nu numai a unor refulări conştiente.

Dacă inconştientul este un domeniu separat, independent al minții noastre, cum comunică el cu activitatea conştientă? Blaga propune o funcție care asigură comunicarea între aceste două teritorii. Prin *personanță,* un răsunet al inconştientului în viața conştientă, se realizează o legătură între conştient şi inconştient. *Personanța* este o activitate constantă care nu poate lipsi şi

care asigură, astfel, conştiinţei noastre nenumărate informaţii de care ar fi bine să putem deveni, măcar parţial, conştienţi..

Cu ocazia acestei succinte prezentări a gândirii lui Blaga, aspectul lui metaforic cred că devine evident în toată frumuseţea lui. Este un câştig pentru filosofie când poezia o ajută. De ce? Pentru că poezia are căile ei de a ajunge la esenţe, la ceea ce este peren, la ceea ce este neschimbat în lumea noastră schimbătoare, în existenţa noastră proteică. Poezia este un punct de sprijin pentru suflet şi pentru minte. Nu degeaba Heidegger spune că poezia este măsura cu care ne putem apropia de Dumnezeu. Să le dăm voie metaforelor să vorbească.

Ce comunică inconştientul prin personare? In primul rând, spaţiul şi timpul pe care le avem încrustate în inconştient. Categoriile cunoscătoare ne ajută să cunoaştem lumea, iar cele ale inconştientului, categoriile spontaneităţii, completează această cunoaştere. Noţiunile de spaţiu şi de timp ale cunoaşterii sunt cele ce le-am învăţat, este spaţiul newtonian cu trei dimensiuni şi timpul care curge constant într-o singură direcţie, spre viitor. Noţiunile de spaţiu şi de timp ale spontaneităţii, ale inconştientului pot avea o diversitate la care fiecare aderăm prin naştere sau prin cultură. Unii pot adera la sentimentul unui *spaţiu tridimensional infinit,* alţii preferă să simtă *spaţiul ondulat,* este spaţiul în care ne simţim noi românii bine, este spaţiul deal-vale, alţii preferă un *spaţiu alveolar* sau un *spaţiu boltă.*

*S*entimentul timpului poate fi şi el diferit după cum diferite sunt noţiunile de timp ale inconştientului. Unii preferă trăirea în viitor, într-un viitor mai bun, este *timpul havuz. Timpul cascadă* se potriveşte celor ce duc dorul timpurilor trecute, chiar al trecutului de aur al omenirii. Pentru cei ce preferă trăirea în prezent, într-un continuu prezent, care vor să trăiască clipa, "carpe diae", se potriveşte sentimentul *timpului fluviu.* Aceste noţiuni ce funcţionează inconştient ne dau nouă posibilitatea de a avea un orizont care poate fi construit de câte o singură noţiune inconştientă de spaţiu şi/sau de timp, sau de două amestecate. Sunt posibile chiar şi mixturi de trei sau de mai multe noţiuni. Noi nu suntem conştienţi de aceste orizonturi spaţiale ţi temporale pe care le purtăm, dar ele sunt prezente în tot ce facem, tot ce gândim, tot ce simţim, ele ne influenţează fiecare pas, fiecare mişcare, fiecare acţiune.

În completarea acestor noţiuni ce ne oferă un orizont spaţial şi temporal, inconştientul mai are şi o salbă categorială din care Blaga ne descrie o parte importantă. Este un grup al *categoriilor de atmosferă,* al *categoriilor*

axiologice. Putem afirma în totalitate, putem nega, sau putem fi neutri față de tot ce se petrece într-un orizont spațial sau temporal. Spre exemplu, europeanul are o atitudine pozitivă, de afirmare în orizontul lui spațial sau în cel temporal, oricare ar fi acestea. Indul are o atitudine negativă în orizontul lui, de refuz. Pentru european, totul are valoare, în mod special viața. Pentru indian, viața nu are nici o valoare, el speră să întrerupă ciclurile reîncarnărilor printr-o viață austeră, prin ascetism, prin suferință asumată.

Față de orizontul spațial şi cel temporal putem avea atitudini care creează destinul nostru. Putem avea o A*titudine Anabasică,* de înaintare în orizont, pentru că avem încredere în viață. În Europa, oamenii preferă expansiunea, cuceririle. Astfel au fost Alexandru cel Mare, Caesar, Napoleon, Vasco da Gama, Columb. Aşa au fost şi sunt cei ce vor să cucerească Everestul, care au preferat să moară încercând să fie primii la Polul Nord, sau la Polul Sud. Deosebită de ea este *Atitudinea Catabasica,* care corespunde retragerii din orizont, nonviolenței profesate de Gandi.

Mai avem o *Aspirație Formativă* în care intervin categoriile formative: *individualul, tipicul,* şi *stihialul.*

Aspirația individuală o putem găsi, ca exemple, în cadrul Renaşterii din nordul Europei, la pictori ca Rembrandt, Bosch, sau în Monadologia lui Leibniz, pentru care fiecare monadă este un fel de atom spiritual, un atom de ființă.

Aspirația tipică care trăieşte prin aplicarea şi prin respectarea unor reguli, o aflăm la teatrul şi în arta vechilor greci. La autori ca Sofocle, Praxitele, Platon, la monumente ca Acropole, ca şi în Renaştere, la Rafael, Racine, Goethe.

Aspirația stihială, "Stoicheion" la greci, *aspirația elementală,* în care elementele sunt dezlănțuite ca într-un potop sau un cutremur, este o forță a naturii la care nu te poți opune. Această aspirație o găsim reprezentată la arta din vechiul Egipt, la arta din Bizanț, ca şi în arta din India.

Ca reacție individuală sau, dacă preferați, ca un comandament etic, am putea spune, pentru aspirația individuală, "fii tu însuți". Pentru cea tipică, cea care respectă o regulă particulară " fii cum este şeful", cum este *pater familia.* Pentru aspirația elementală, stihială, trebuie să te dăruieşti total, trebuie să fii unul în lume; cum a fost Christ, Buddha, Allah, Confucius.

Aceste categorii se unesc în inconştientul nostru, realizând ceea ce Blaga a numit o *Matrice Stilistică.* Sau cum spune chiar el " O matrice stilistică inconştientă e constituită înainte de toate dintr-un fel de *locuri categoriale,* care pot fi ocupate de anume categorii specifice numai prin *alternanţă*. Numărul categoriilor abisale e incomparabil mai mare decât cel al "locurilor categoriale", de care dispune o matrice stilistică. .....La "locul categorial" *temporal,* aspiră de pildă timpul-havuz, sau timpul-fluviu, sau timpul-cascadă. Într-o matrice stilistică nu poate intra decât una din aceste structuri categoriale. Aşa e cazul cu "locul" categoriilor de atmosferă, cu "locul" categoriilor de orientare, cu "locul" categoriilor formative. La fiecare din aceste locuri aspiră o mulţime de categorii specifice, dar fiecare poate fi ocupat numai de o singură categorie specifică.....Din numărul existent de categorii abisale se poate produce pe această cale prin combinaţii diferite - *o mulţime de matrici stilistice*..... uneori categoriile cu aspiraţii legitime la unul şi acelaşi "loc", interferează între ele, alterându-se reciproc, sau contaminându-se. .."tipicul" se poate contamina cu "stihialul", dând împreună o categorie hibridă".

În afară de aceasta, Blaga ne mai spune că "Matricea stilistică conţine...şi alte multe categorii de însemnătate mai secundară.." El lasă deschisă lista categoriilor inconştientului, pe care oricare dintre noi putem s-o completăm.

Poate cea mai importantă afirmaţie pe care Blaga o face despre categoriile inconştientului, despre matricea stilistică, este că ele sunt *a priori.* " Admiţând cu Kant că diversele categorii. care constituie lumea cunoaşterii noastre, sunt momente subiective ale spiritului uman, vom fi cu atât mai îndreptăţiţi să admitem această teză în ceea ce priveşte categoriile abisale, care determină lumea plăsmuirilor. Categoriile abisale sunt factori acuzat subiectivi. Există cu alte cuvinte nu numai un a priori cognitiv, ci şi un a priori abisal, abisal-stilistic." (Lucian Blaga, *Geneza metaforei şi sensul culturii,* în volumul *Trilogia Culturii,* Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti 1944, p. 431, 433, 434).

De ce matricea este *stilistică?* Să vedem ce ne spune tot Blaga. " Stilul (şi cultura ca un ansamblu de stiluri) este rezultatul unor factori *multipli, discontinui,* de expresie *categorială,* care prin amestecul şi uneori prin interferenţa lor, constituie o matrice stilistică, cu cuibul în *inconştientul* omului" (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p. 43). Pentru Blaga, stilul este inconştientul. Acum putem înţelege de ce teoria inconştientului, Noologia sa abisală, este baza întregii lui construcţii filosofice. Cred că s-a hotărât cu greu asupra acestui pas, dar nu avea ce face, nu avea cum vorbi altfel despre stil şi despre filosofia culturii. Este evident că Blaga a avut cunoştinţe de medicină, de biologie, fără de care n-ar fi putut scrie o antropologie biologică. Este de remarcat, totuşi, că în *Aspectele antropologice,* are un capitol în care se îndepărtează de o posibilă înţelegere biologică a culturii, subliniind că între animal şi om este o diferenţă de calitate " Cultura implică un

mod ontologic specific uman ...o aspirație spre revelarea orizontului necunoscutului, revelare pe care omul şi-o face sieşi prin plăsmuiri din cele mai variate, în materiale din cele mai variate şi în tipare stilistice din cele mai variate." (Lucian Blaga, *Aspecte antropologice,* în *Trilogia cosmologică,* Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 287).

Spunem *stilistic,* deoarece fiecare om are stilul lui, trăieşte într-un anumit fel, merge, vorbeşte, iubeşte, se ceartă, fiecare în felul său. Marca *stilistică* este definitorie pentru om

Trebuie să recunoaştem că ceea ce spune aici este foarte aproape de ce spunea în *Geneza metaforei şi sensul culturii:* " ..toate animalele "există" în unul şi acelaşi fel: întru imediat şi pentru securitate. "Omul" a fost produs printr-o mutație biologică numai cât priveşte mutația sa de specie vitală; cât priveşte însă modul său de a exista (în orizontul misterului şi pentru revelare) omul s-a declarat, datorită unei mutații *ontologice,* singulare în univers. ...o mutație superioară încapsulează pe aceea, peste care ea se clădeşte. Astfel, de pildă, modul "existenței umane în orizontul misterului pentru revelare" încapsulează modul existenței animale întru imediat şi securitate." Lucian Blaga, *Trilogia Culturii,* p. 476). De aceea, omul este o ființă creatoare, prin mutația sa ontologică el îşi creează plăsmuiri culturale, are o creativitate culturală, înglobând şi ştiința în cultură, cu care încearcă să cunoască, să dezvăluie misterele lumii, mistere în care trăieşte. Omul este creator de cultură ca o necesitate a lui şi nu ca o preocupare întâmplătoare.

Ceea ce m-a izbit cel mai tare din tot ce Blaga spune în filosofia lui este postularea *Cenzurii Transcendente* realizată de Marele Anonim. Poate că ideea postulării unui Mare Anonim i-a venit pentru că matricea lui stilistică îl împingea la gândirea unui domeniu contradictoriu, de nerezolvat. Viața este plină de contradicții şi rezolvarea lor este o iluzie, este mai bine să ştim aceasta, să ştim că trăim într-o lume în care contradicțiile, adevăratele contradicții, nu-şi pot găsi nici o rezolvare.

Blaga recunoaşte că are: "..o rezervă categorică şi mărturisită de a vorbi conştient *mitic* despre el", despre Marele Anonim. Numai că el a înțeles ceea ce puțini sunt de acord să accepte : " Cunoaşterea individuală, pe care o seamă de gânditori au crezut că trebuie să o secularizeze din pricină că nu ar fi decât o cunoaştere relativă şi degradată, câştigă în lumina teoriei noastre, tocmai pentru relativitatea ei, o demnitate şi consacrațiune cu totul speciale.... Cunoscând existența, aşa *degradat* cum o cunoaştem, nu suntem de fapt prada deplorabilă şi inevitabilă a limitelor inerente individuațiunii. Cunoscând existența, aşa *degradat* cum o cunoaştem, *suntem în slujba orânduită de aiurea,* într-o slujbă al cărui sistem şi a cărei noimă ne depăşeşte" Simte că este supus matricei sale stilistice care-l împinge la un act creator şi se supune cu plăcere: "..ne constrânge autoritar şi patern, la o slujbă demiurgică, pe care o îndeplinim

după indicaţiile înscrise în anatomia duhului nostru, indiferent că o ştim sau nu o ştim.... natura Marelui Anonim....raportul determinant în care stă cu cunoaşterea individuată....un aspect contradictoriu....Cunoaşterea individuată tânjeşte după adevăr...Totuşi Marele Anonim n-a îngăduit realizarea acestui elan spre adevăr.....Suntem categoric îndemnaţi spre - şi categoric opriţi de la unul şi acelaşi lucru..... Antinomia aceasta caracterizează tensiunea supremă şi chinuitoare, sub imperiul căreia trăieşte individul cognitiv. " (Lucian Blaga, *Cenzura transcendentă,* în T*rilogia Cunoaşterii, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă,* Bucureşti, 1942, p. 445-452)

Blaga a postulat un Mare Anonim pentru a-şi satisface susţinerea metaforică, ca şi pentru a fi, din necesităţi poetice, mai aproape de mitic. *Cenzura transcendentă,* este o necesitate peste care nu putea trece. Noi, oamenii, suntem purtători ai unor noţiuni şi categorii ale cunoaşterii. În plus avem noţiuni şi categorii ale inconştientului care ne caracterizează matricea noastră stilistică. Toate aceste noţiuni şi categorii, cele ale cunoaşterii ca şi matricea stilistică, sunt a priori. Orice cunoaştem, orice plăsmuim, orice simţim, are în conştiinţa noastră structuri care le fac posibile. Ceea ce descriu aici este una din marile minuni ale lumii. Cum se face că avem posibilitatea de a cunoaşte? Pentru că avem nişte noţiuni şi nişte categorii a priori, pentru că avem o matrice stilistică. De aceea cunoaşterea noastră este subiectivă, tot ce ne trebuie ca să cunoaştem este în noi. Dar din aceleaşi motive este şi obiectivă, pentru că toţi avem acest a priori. Prin ce minune? Nu ştim, şi poate nici nu este important. Blaga ne spune că este opera Marelui Anonim. Da, poate fi. Nimeni nu poate dovedi nici infirma.

Numai că acest a priori, aceste posibilităţi ale cunoaşterii, ale simţirii, ale plăsmuirilor creative, sunt în acelaşi timp şi o cenzură cognitivă. Nu avem voie să cunoaştem decât ceea ce suntem apţi să cunoaştem. Aşa cum ochii noştri, ca şi urechile, au limitele lor de vedere, de auz, aşa şi mintea noastră are limitele ei de cunoaştere, care sunt chiar aceste structuri a priori. Pentru că nu are nici o explicaţie posibilă a acestei situaţii, Blaga postulează undeva în transcendent Marele Anonim, cel ce ne-a dat instrumentul cunoaşterii şi care instituie cenzura. Acest Mare Anonim care l-a supărat pe Dumitru Stăniloaie, este numai o simplă metaforă a absolutului, este ceva pus în locul lui. Nu este Dumnezeu. Blaga ne spune chiar că ar putea fi ceva intermediar. El este numai o simplă dovadă că Blaga credea în existenţa absolutului, ceva trebuie să fie absolut, obiectivul trebuie să aibă o existenţă. Atât şi nimic mai mult.

Pentru om şi pentru viitorul lui existența a priori-ului cognitiv şi a celui inconştient, ca şi existența unei cenzuri a cunoaşterii datorate tocmai noțiunilor şi categoriilor a priori, este de o mare importanță.

Este bine ca noi, oamenii, să ştim că avem bariere în cunoaştere, că nu-l putem concura pe Dumnezeu, că suntem nu numai muritori, ci şi limitați în puterea minții noastre. Filosofia lui Lucian Blaga ne dă posibilitatea să fim puternici în micimea noastră. Ne dă posibilitatea să nu ne speriem nici de faptul că realitatea este contradictorie. Misterele pot fi contradictorii, ele sunt neînțelesul pentru noi. Ceva ne vine în ajutor, este dogmaticul. Dogma conține în ea o contradicție nerezolvabilă, sau rezolvabilă în transcendent. Dogma trebuie să ne obişnuiască că putem trăi alături cu contradictoriul, nu trebuie să ne fie frică de el, pentru că nu putem avea răspuns la toate neînțelesurile. .

Dacă omul trăieşte într-o lume de mistere şi destinul lui este să le reveleze, să încerce să le cunoască, cum se poate apropia el de aceste mistere? Există două feluri de a cunoaşte: o cunoaştere înțelegătoare, cunoaştere paradisiacă, cu care încercăm să cunoaştem din aproape în aproape misterul, ne apropiem de el chiar dacă nu-l putem rezolva şi o cunoaştere ce încearcă să despice misterul, aşa cum despici o bucată de lemn cu toporul, şi să vezi ce este în miezul lui, să te adânceşti în el. Astfel vei potența misterul, deoarece, despicându-l, îi deschizi noi părți încă nevăzute, ascunse până atunci. De altfel, aceasta este şi realitatea. Orice mare descoperire deschide un câmp nebănuit pentru alte cercetări. Azi, când ştim multe, au apărut şi foarte multe necunoscute, mult mai multe decât atunci când nu ştiam atâtea.

INCONŞTIENTUL, PURTĂTOR AL MATRICEI STILISTICE

Noi purtăm în noi, fără să ştim, o lume de dincolo, este " celălalt tărâm", poate ar fi mai bine să spunem o lume de dincoace, aşa cum vorbeşte C. Noica, pentru că pare să fie înapoia noastră, undeva ascuns îndărătul nostru şi nu dincolo, în transcendent. Acest tărâm pare să fie găzduit în ceea ce noi numim *inconştient.* Lucian Blaga ne spune la începutul lucrării *Orizont şi stil:* "Din parte-ne recurgem la ipoteza psihismului inconştient ca la un punct de plecare în cercetarea ce-o întreprindem." Despre inconştient s-a scris mult şi s-ar putea spune multe. Cred că o dată cu filosofia propusă de Lucian Blaga se poate vorbi despre inconştient într-un mod diferit.

Important ar fi să vedem cât de veche este preocuparea despre un domeniu ascuns al psihismului. Blaga ne spune că romanticii s-au preocupat de inconştient, numai că pentru ei era un domeniu destul de vag. Ei au intrat pe "poarta metafizică", spre deosebire de psihanalişti, de Freud, care pătrunde pe poarta practicii, care îi era mai la îndemână. Blaga va încerca să reia acest punct de vedere, părăsit poate prea curând, şi să cerceteze cu mijloacele filosofiei profunzimea gândului nostru şi rostul lui în toată economia înţelegerii (aşa cum am spus, vom folosi termenul *înţelegere* în loc de intelect care ni se pare un cuvânt forţat, care n-are o delimitare şi nici un conţinut clar. Intelego, Verstand, understanding, sunt înţeles şi nu o vagă funcţie a minţii noastre). Kant ne-a propus să deosebim în gândul nostru un domeniu al raţiunii şi altul al posibilităţii noastre de a înţelege. Noi înţelegem lumea ce ne înconjoară cu ajutorul sensibilităţii şi a categoriilor înţelegerii. Unde se păstrează noţiunile de *spaţiu* şi cea de *timp*? Unde se păstrează, în ce memorie profundă, toate celelalte categorii fără de care n-am putea să ştim pe ce lume suntem? Memoria şi inconştientul par să fie strâns legate, par să fie acelaşi domeniu diferit structurat. Vom vedea mai târziu ce legătură poate fi între memoria noastră, între inconştientul nostru şi ceea ce înţelegem despre lume. Deocamdată să încercăm a explora dacă, înainte de romantici, se vorbea despre ceva asemănător inconştientului.

Augustin în *De magistro* vorbeşte de *penetralia mentis* ca despre o parte ascunsă a activităţii minţii ca şi despre un *homo interior,* un *magister interior*. El îl căuta pe Dumnezeu prin rugăciune şi-l găsea în ascunzişurile spiritului, în aşa numitul om lăuntric, " căci pe acestea le-a voit el temple ale sale. N-ai citit în Apostol: " Oare nu ştiţi că sunteţi temple ale lui Dumnezeu şi că

duhul Domnului sălăşluieşte în voi?"" (Augustin, *De magistro,* Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 23) Augustin nu poate, nu are cum, să ne vorbească despre inconştient, dar ne vorbeşte despre o parte ascunsă a minţii unde are sălaş Dumnezeu, pe care trebuie să-l descoperim noi. Ce altceva poate fi acest ascunziş al spiritului ca învățătorul interior?

Nu ştiu dacă *daimon*-ul lui Socrate nu sălăşluia tot în inconştient. De ce avea nevoie Socrate de acest dialog interior? Platon ne declară că era o modalitate de a-şi clarifica gândul, de a reflecta asupra a ceea ce avea de făcut. De multe ori, ai nevoie de un sfătuitor şi nu ştii unde să-l găseşti, în cine să ai încredere. Cel mai bun sfătuitor eşti tu însuți, este propriul tău inconştient care păstrează tot ce ai uitat sau nu-ți mai poți aduce aminte. Greu este să găseşti modul în care poți intra în dialog cu el, cu tine însuți. Freud a încercat asupra lui autoanaliza psihică, dar nu totdeauna cu cel mai bun rezultat. Socrate îl găsise şi se folosea de acest dialog ori de câte ori avea nevoie.

Platon ne vorbeşte de reminiscență. Socrate demonstrează lui Menon că un sclav neştiutor de carte, neinstruit, poate rezolva o problemă de geometrie dacă este bine condus prin întrebări. De unde are sclavul această cunoaştere? Îşi reamintea lumea ideilor. Indiferent dacă suntem sau nu de părerea lui Platon, rămâne această întrebare tulburătoare: ceea ce uităm, ceea ce învățăm, unde şi cum se păstrează? Nu este vorba numai de locul anatomic, pentru care sunt studii destul de lămuritoare, ne interesează dacă acest domeniu este mai aproape de conştiență sau de inconştient. De conştiență nu poate fi vorba, noi chemăm din ce am depozitat în memorie, actualizăm ceva, pentru că nu suntem conştienți de acel ceva. Memoria, indiferent unde se depune pare să fie de domeniul inconştientului. Deci Platon, când vorbeşte de reminiscență, de amintire, se referă, aşa cum gândim noi azi, la inconştient. Să nu ne speriem, domeniul inconştientului este complex structurat, cu nivele proaspete şi altele mai profunde, unele foarte adânci în care se păstrează o memorie a întregii umanități, şi poate nu numai a umanității.

Reîntorcându-ne la Platon, reamintirea lumii ideilor, pe care noi toți o avem în capul nostru, seamănă cu amintirea Arhetipurilor de care vorbea Jung. Ce sunt Arhetipurile? Ar putea fi nişte idei materializate în schema aminoacizilor din genele noastre. Sunt, de fapt, nişte idei înghețate în adâncul inconştientului nostru colectiv. Nişte idei de demult, poate de la începutul umanității.

Din acest motiv, am spus că în inconştient avem ceva de dincoace, nu de dincolo. Nu ştiu dacă această posibilă lume a ideilor ar putea fi adevărata lume, lumea ideală. Ştiu că noi nu am putea gândi, nu am putea exista ca oameni, poate nici ca animale, dacă nu am avea această lume a celor mai generale noțiuni, *Megale gene*, cum spunea Platon, în mintea noastră, a Categoriilor cum a spus mai târziu Aristotel. Immanuel Kant vorbeşte de *a priori,* numai că nimeni nu prea ştie ce înseamnă, de fapt, acest *a priori.* Nu cred că poate fi prea departe de inconştient. Judecățile sintetice *a priori* sunt această sinteză între ce vedem, auzim, simțim, între intuițiile şi percepțiile noastre, cu ceva de dincolo, de dincoace, din lumea inteligibilă, pe care o avem şi care funcționează inconştient.

Pare caraghios să spunem că tot ce poate fi mai măreț în mintea omului se află în inconştient. Dar faptul că nu suntem şi că nu putem fi conştienți de prezența în capul nostru a acestei lumi a ideilor, a celor mai generale noțiuni, a Arhetipurilor, a Categoriilor, ni se pare cel mai normal eveniment. Pentru a putea depăşi această barieră ar trebui să ne îndepărtăm de înțelegerea Inconştientului ca o lume a instinctelor care este în serviciul conştienței şi să ne apropiem de înțelegerea lui ca un domeniu separat de cel al conştienței, un domeniu vast, cu propriile sale structuri. Granițele inconştientului nu sunt foarte clar delimitate, el poate cuprinde atât instinctele, sensibilitatea, cât şi cele mai înălțătoare simțiri şi gânduri pe care le putem avea, noțiuni, categorii.

Un alt gânditor creştin în afară de Augustin, Toma d'Aquino, a scris o carte despre învățător în care a preluat, de la Augustin, ideea învățătorului lăuntric. Toma d'Aquino pune problema învățării. Are un rost să avem un învățător dacă noi putem, prin rațiunea naturală, prin acest învățător lăuntric care este Dumnezeu să cunoaştem lucrurile necunoscute? "..este evident că numai Dumnezeu este învățătorul lăuntric şi cel dintâi, aşa cum natura vindecă lăuntric şi cea dintâi.. se spune că medicul determină vindecarea bolnavului prin acțiunea naturii, tot astfel se spune că un om determină ştiința în alt om prin acțiunea rațiunii naturale a celui din urmă. Asta înseamnă a-l învăța pe un altul."(Toma d'Achino, *De magistro,* Humanitas, Bucureşti, 1994, p.55-57) Prin natură noi avem un bagaj lăuntric de cunoştințe, formele naturale ce preexistă în materie, nu în act cum credea Platon, ci numai potențial, din care stare pot fi trecute în act (*Ethica Nicomachea,* VI), "..habitus-urile virtuților, înainte de a ajunge la perfecțiune preexistă în noi sub forma unor înclinații naturale care sunt germeni ai virtuților, dar care după aceea sunt conduşi, prin exercitarea lor practică, la desăvârşirea curentă. La fel trebuie spus şi despre dobândirea cunoştințelor, pentru că în noi preexistă germeni ai

cunoaşterii.."(Toma d'Achino, *Op. cit.*, p. 51) Toma d'Aquino nu este de acord cu teoria reminiscenței aşa cum a fost propusă de Platon şi se apropie de punctul de vedere al lui Aristotel acceptând existența unor cunoaşteri ca potență. Indiferent dacă avem cunoştințe complete sau în potență, unde sunt ele păstrate? Într-o memorie profundă, în cele mai ascunse părți ale spiritului. Şi cum le putem actualiza? Stând de vorbă, sfătuindu-ne, cu învățătorul lăuntric, ascultându-l pe Dumnezeu, pe care-l avem în noi. Din moment ce nu ştim că-l avem în noi şi trebuie să găsim o modalitate de a-l asculta, de a-l auzi, nu este acesta domeniul inconştientului? Dacă nu suntem conştienți că-l avem pe Dumnezeu în noi, şi totuşi îl avem. Despre ceea ce nu suntem conştienți este inconştientul.

Am dat aceste exemple pentru ca să arăt că preocuparea pentru o parte a gândirii noastre ce nu face parte din conştiență a fost totdeauna prezentă. Blaga are dreptate când spune că "Descoperirea inconştientului constituie un titlu de glorie mai ales pentru filosofia naturii, pe care au propus-o cu neasemuit patos diverşi gânditori romantici, precum Schelling, Carus, sau poeți-gânditori precum Goethe, dar şi alții, din aceeaşi epocă."5) (Lucian Blaga, *Trilogia culturii,* Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1944, p. 24.) Numai că romanticii n-au reuşit să ne dea o imagine convingătoare despre inconştient. Cei care au reuşit au fost psihanaliştii. Medici ca Freud, Adler, Jung, Lacan, ne prezintă un inconştient care este la dispoziția studiului experimental şi care poate da socoteală de întregul nostru psihism. Acest inconştient este mai ales de domeniul psihopatologiei. De aici s-a făcut o trecere destul de rapidă spre domeniul cunoaşterii şi al comportamentului uman, al creației umane. Ceea ce este curios, situație asupra căreia Blaga atrage atenția, este faptul că psihologia abisală imaginează conținuturile inconştientului în funcție de conştient. Conştientul rămâne domeniul sigur, pe care se poate baza orice cercetare. Jung încearcă să iasă din această constrângere propunând nişte conținuturi opuse față de cele ale conştienței, compensatorii, ca un inconştient colectiv, Arhetipal, în care sunt experiențele ancestrale luate ca un tot. Arhetipurile se raportează şi ele tot la conştient. Psihanaliza propusă de Lacan revine la punctul de vedere freudian. Sunt multe alte caracteristici importante pentru inconştientul psihanaliştilor care ar merita tratate de către un specialist în domeniu. Important este că Blaga porneşte la construcția unui sistem filosofic propunând o cu totul altă abordare a inconştientului. Pentru el "inconştientul este un domeniu independent cu structuri şi cu o dinamică proprie, de asemenea cu categorii şi forme cognitive proprii.... având şi o cunoaştere proprie". (Lucian Blaga, *Op.cit.,*p.29). La fel va spune şi C.G.Jung "

Inconştientul înseamnă... un alt meniu decât conştientul." (C.G.Jung, *Puterea sufletului,* A patra parte, Ed. Anima, 1994, p. 48) Acest domeniu poate fi mult mai important decât conştientul, în orice caz este bogat structurat şi este izvorul activităţii noastre conştiente. Ca să ne dăm seama de soluţia pe care Blaga o propune în înţelegerea domeniului inconştient al omului să trecem în revistă câteva întrebări pe care le ridică : " Este inconştientul *consubstanţial* cu conştienţa ? (în continuare, ne permitem să înlocuim termenul conştiinţă, care cuprinde atât conştientul cât şi inconştientul, cu cel de conştienţă). Este inconştientul un fel de supraconştienţă? Este inconştientul o realitate psihică pur şi simplu de altă natură decât conştienţa? Are inconştientul înfăţişarea monadică a unei personalităţi sau o formă de natură mai impersonală? Cum e lăuntric configurat inconştientul? În sfere ce se juxtapun sau în sfere ce se includ de la mai mare la mai mic, ori care se întretaie? De ce grad de relativă independenţă se bucură diversele sfere? Enumerăm aceste întrebări nu pentru a da un răspuns, ci numai pentru a arăta faţetele problemei."

Întrebările puse de Blaga ar mai putea continua. Ele sunt de natură filosofică, cum spune el, de natură metafizică. Se întreabă chiar: " Cum se face că psihicul e divizat în "inconştient" şi "conştient"? Din motive de echilibru existenţial? Din motive de orchestraţie contrapunctică a existenţei? Sau din alte misterioase pricini?" Trebuie să recunoaştem că este un set de întrebări consistent, la care încă nu există un răspuns şi care ar cere un răspuns de la cei ce se ocupă cu descifrarea profunzimilor minţii noastre. Desigur, Blaga va alege un drum pe care să-l urmeze "contribuţia noastră la problema inconştientului se desenează în sensul că în afară de structurile şi aspectele psihice (stări afective, trăiri, imagini) cari se atribuie inconştientului, noi admitem şi structuri *spirituale* ale inconştientului (cum ar fi funcţiile categoriale..)" (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.29.)

Poate că cea mai importantă hotărâre pe care o poate lua un om este de a avea o direcţie de desfăşurare a tuturor acţiunilor sale. Se ştie că asceza, în mitologia indiană, oferea personajelor o forţă, o putere, extraordinară. Atât înţelepţii, cât şi demonii pot să-şi mărească astfel puterile. Nu trebuie să ne amăgească o viaţă trăită retras într-o peşteră şi cu mâncare puţină. Nu orice pustnic este un sfânt aşa cum pot fi mulţi falşi yogini. Să vrei să te apropii de împărăţia lui Dumnezeu, să vrei să-ţi pui grumazul sub jugul divinităţii, asta înseamnă o anumită alegere în viaţă, un drum, o direcţie, o căutare voită care este ca o săgeată care-ţi arată pe unde să mergi ca să nu te rătăceşti. Poţi face orice ca să devii mai puternic, mai frumos, mai capabil, pentru că tot ce vei vrea din tot sufletul vei avea. Numai că tot ce poţi fi este înscris în sufletul tău şi-ţi determină alegerea ta în viaţă. Fiecare din noi face în viaţa lui o astfel de alegere care este mai mult sau mai puţin conştientă. Poate că cel

mai bine ar fi să-l ascultăm pe sfătuitorul nostru interior şi să hotărâm conştienți alegerea.

Blaga face o astfel de alegere atunci când începe să-şi desfăşoare sistemul său filosofic. Alegerea lui ține de modul de abordare al inconştientului. După ce înțelege punctul de vedere a lui Freud şi Jung, psihanaliza fiind stăpână pe acest domeniu în perioada când începe el să-şi scrie primele opuscule, şi după ce-şi dă seama că această abordare medicală, în toată bogăția ei este totuşi săracă, preferă să realizeze o abordare, pe care o va numi *cosmotică,* în care inconştientul este un domeniu de sine stătător. Care nu mai este o simplă ancilă a conştienței, şi căruia este obligat să-i atribuie structuri spirituale, o funcție cognitivă independentă de conştiență. Că este o alegere de o asemenea importanță este evident din moment ce tot castelul filosofic construit cu atâta grijă de Lucian Blaga are la baza lui o structură categorială a inconştientului.

Vorbind de categoriile filosofice, să vedem ce caracteristici mai pot fi adăugate. Poate că locul unde sălăşluiesc categoriile este mai puțin important. Mai întâi ar fi bine să gândim dacă este posibilă o cunoaştere fără a avea categorii. Fără formele sensibilității, spațiu şi timp, fără categoriile de substanță, de accident, de afirmație, de negație, ca şi de altele, nu am putea să ne apropiem mintea nici de cea a unui câine, a unei pisici sau a unui alt animal. Aceste animale au şi ele nevoie de un minim de noțiuni generale, de forme ale sensibilității în mintea lor, pentru a putea viețui. Pentru a-şi putea căuta hrana, a mânca şi a se reproduce, chiar dacă toate aceste activități sunt determinate de instincte, au nevoie de categorii. Chiar dacă nu gândesc complicat, animalele au şi ele o gândire fără de care n-ar putea exista.

Cu atât mai mult noi, oamenii, avem nevoie, cum spunea Kant, de noțiunile sensibilității, de spațiu şi de timp, în care tot ce facem se încadrează şi se scurge, ca şi de multe alte noțiuni numite, de la Aristotel, categorii. Categoriile sunt nişte universalii, nişte genuri maxime, pe care le avem încrustate undeva în mintea noastră. Porfir spune în comentariile sale la Categoriile lui Aristotel : " .. a pus titlul de *Categorii* pentru tratatul fundamental despre expresiile generale, tratat care priveşte fiecare lucru după gen.." (Porfir, Dexip, Ammonius, *Comentarii la categoriile lui Aristotel,* Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p.46). Percepțiile aduc informații despre lumea exterioară, informații care se încadrează într-un

timp, un loc, un fel de substanță, de accident, şi aşa mai departe, astfel fiinţează în mintea noastră realitatea. În felul acesta putem exista şi trăi având imaginea realității ce ne înconjoară.

Unde se păstrează aceste genuri maxime ale realității în mintea noastră? Într-o memorie mai apropiată conştienței, pentru a fi uşor folosite? Într-o memorie mai profundă care corespunde nevoilor oricăror viețuitoare ca şi a tuturor oamenilor?

Toate aceste amănunte ar putea fi foarte importante dacă vom considera inconştientul un domeniu independent, cu propriile sale posibilități de cunoaştere. Cunoştințele noastre sunt realizate conştient. Noi învățăm din experiență ca şi de la alții, fiind conştienți şi folosind rațiunea. Numai astfel putem avea cunoştințe? Se pare că nu numai conştient. Noi înregistrăm în inconştientul nostru tot ce ni se întâmplă cu toate amănuntele posibile. Există o percepție subliminală care este foarte bogată şi care ne-ar sufoca conştiența cu datele ei dacă am reține totul. De aceea, se realizează o înregistrare automată care se păstrează undeva în inconştient, în memorie. Deci noi putem avea cunoştințe inconştient. Asta înseamnă că în inconştient sunt categorii care ne ajută să clasificăm şi să ordonăm acest divers al percepțiilor. Acesta este punctul de atac al lui Blaga; inconştientul nostru este un domeniu separat de activitatea conştientă a conştiinței, un domeniu care are activitatea sa de cunoaştere, care participă la spiritualitatea omului şi care este dotat cu categorii ale cunoaşterii. Blaga este un postkantian care utilizează cunoaşterea cum a propus-o Kant. Este de acord cu a priorismul noțiunilor şi al categoriilor, numai că pentru el cunoaşterea are şi un nivel în inconştient.

O să mă întrebați care este avantajul pentru filosofie? Dacă a meritat acest efort de a dedubla cunoaşterea şi dacă nu aduce el prejudicii filosofiei? Cred că întreaga construcție filosofică făcută de Blaga justifică efortul lui. Rămâne să vedem dacă gândirea noastră poate fi mai bine înțeleasă.

Lucian Blaga ne propune un dublet categorial; unul al conştientului şi altul al inconştientului. De fapt, este vorba, până la un punct, de aceleaşi categorii. Să luăm, spre exemplu, formele spațiului şi ale timpului. Spațiul şi timpul pe care-l avem în minte conştient este cel pe care l-am învățat la şcoală, este spațiul şi timpul newtonian. Spațiul tridimensional şi timpul care curge constant la infinit. Este o abstracție învățată cu care am corectat spațiul şi timpul pe care le posedăm intuitiv (un termen pe care-l folosim

deocamdată chiar dacă nu ştim cât de corectă poate fi folosirea lui). Să nu cădem într-o greşeală banală; acest spaţiu poate fi quadridimensional, multidimensional, curbat, sau altfel. Putem contracta sau dilata timpul după dorinţă, după starea noastră afectivă, totul este că aceste forme abstracte nu le avem conştient în noi într-o anumită variantă, avem numai nişte noţiuni aproximative, sau exacte, dar învăţate, care acoperă ceea ce ştim despre formele sensibilităţii noastre. Ce frumos i s-a demonstrat lui Ghilgameş existenţa timpului! Au copt câte o pâine în fiecare zi (trebuia să fie zile) şi, când s-a uitat la ele a observat că cea coaptă de ieri era încă proaspătă, cele coapte mai înainte erau tari, iar şi mai înainte începuseră să se înverzească. Unii au pus la îndoială existenţa timpului, dar trebuie să recunoaştem că pentru oameni diferiţi timpul se scurge diferit. Nu este nimic mai evident decât dacă vă uitaţi la o scenă dint-o operă. Unele personaje cântă şi altele aşteaptă să le vină rândul, să le vină timpul lor. La fel şi noi oamenii, pentru fiecare dintre noi timpul curge, numai că această curgere poate fi diferită. Unii se grăbesc şi timpul curge mai repede, alţii au timp şi-l lasă să curgă cum vrea el. Poate că pare o glumă, numai că realitatea se naşte şi din glume.

Blaga va propune dublete ale categoriilor, pe care le va numi *abisale.* Aceste categorii, diferite de cele ale receptivităţii, ale cunoaşterii conştiente, le consideră ale spontaneităţii umane. Aceste "categorii secrete ale inconştientului" (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.428) se pot organiza într-un mănunchi categorial. Un asemenea complex îl va numi <*matrice stilistică*>. Blaga va insista asupra faptului că o matrice stilistică conţine cu totul alte categorii decât cele ale receptivităţii, ale cunoaşterii imediate. " Categoriile abisale, stilistice, îşi pun pecetea pe ceva, mai înainte ca ele să joace un rol în cunoaşterea umană, sau indiferent dacă vor juca vreodată acest rol. Categoriile stilistice determină lumea *plăsmuirilor* umane în calitatea lor de *plăsmuiri.* Categoriile celelalte, gnoseologice, determină lumea "dată" *ca obiect de* <*cunoaştere*>. Categoriile acestea, ale receptivităţii cognitive, pot să fie, ce e drept, şi ele, rezultatul unor funcţii inconştiente, dar numai în sens liminal <inconştiente>; în plenitudinea lor actualizată ele aparţin însă *conştienţei.* Categoriile spontaneităţii sunt, dimpotrivă, factori inconştienţi într-un sens mai pozitiv şi mult mai profund."10) (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p. 430).

Cer permisiunea de a interpreta acest text. Voi repeta, conştiinţa cuprinde atât conştienţa, conştientul, cât şi inconştientul. Pentru acest motiv folosesc <conştient> şi <conştienţă> şi nu <conştiinţă>, termen pe care Blaga îl folosea pentru conştient. Să încercăm să trecem de aceste probleme terminologice, şi să întârziem asupra acestui text care este foarte important. Aici, Blaga vorbeşte explicit de diverse nivele, diferite nivele ale

inconştientului. El recunoaşte dreptul categoriilor cognitive, cu care cunoaştem conştient, de a putea fi păstrate în inconştient, dar îl consideră un inconştient superficial, care pune la dispoziția conştientului posibilitatea de a cunoaşte. Pe când categoriile spontaneității ar fi mai profunde, plasate undeva în adâncul inconştientului.

Avem deci, un dublet categorial. Categorii ale cunoaşterii, care funcționează în conştient, şi unele abisale, ale inconştientului. Este adevărat, categoriile, indiferent cum le avem, trebuie păstrate undeva ca să poată funcționa, în memorie, deci cel puțin parțial inconştient. De aceea, Blaga ne vorbeşte în paragraful de mai sus de posibilitatea ca şi categoriile cunoaşterii să fie rezultatul unor funcții inconştiente. De sigur, pentru a putea înțelege şi cunoaşte lumea, realitatea, tot ce ne înconjoară, avem nevoie de un bagaj categorial ce stă tot timpul undeva la suprafață dar în inconştient, ca să poată fi folosit cu rapiditate, în fiecare secundă, în fiecare fracțiune de secundă. Noi avem nevoie de noțiunile, de formele sensibilității noastre, de spațiu şi de timp, ca să putem înțelege, avem nevoie de ideea de substanță, de cea de mare şi de mic, de proporție, de existență, de ființare a ceva, de locul ce-l ocupă, de momentul când se petrece, să ştim că cineva are, posedă, ceva, de acțiune, şi de câte şi mai câte noțiuni, relativ simple, dar fără de care nu putem înțelege ce este o casă, un pom, un scaun, o masă. Cred că Blaga avea foarte mare dreptate dând drept de a fi unor noțiuni, unor categorii, care să fie strâns legate de partea conştientă a activității noastre. Am ezitat mult timp să le accept, pentru că adevăratul domeniu al categoriilor este inconştientul, acolo ele funcționează în plinătatea lor. Uneori mai ezit şi azi. Dacă acceptăm numai categorii ale inconştientului ne vom găsi în situația fără de ieşire că ele vor trebui să se dedubleze, pentru a le putea folosi curent în conştient. Mai mult, categoriile pe care conştientul le foloseşte sunt diferite, parțial, de cele ale inconştientului. În inconştient, putem avea o anumită noțiune despre spațiu şi despre timp, pe când conştient folosim, de obicei, noțiunile învățate, la şcoală, sau din experiență, un spațiu de cele mai multe ori tridimensional şi un timp uniform, ce curge la infinit. Este spațiul şi timpul pe care ni l-a propus Newton. Poate fi tot aşa de bine şi spațiul timp quadridimensional propus de Einstein, sau cine ştie ce alt spațiu şi timp, cu ce forme ciudate la care vrem să aderăm dacă l-am învățat şi ni-l imaginăm. Important este, deci, că în mod conştient folosim noțiuni şi categorii influențate rațional şi avem nevoie de acest dublet, în care se păstrează, în matricea stilistică, acele noțiuni şi categorii pe care odată le-au trăit părinții şi străpărinții noştri. Important este că nu există numai o singură lume inteligibilă (Kant) a ființelor raționale sau nişte arhetipuri (Jung) ale speciei

umane, ci şi o "lume inteligibilă" (dacă pot vorbi astfel) diferit structurată pentru diferitele popoare ce trăiesc pe anumite arii geografice, pentru diferitele naţiuni, pentru diferitele grupuri umane, pentru familie, şi chiar individuale. Important este că noi suntem, prin matricea noastră stilistică, o generalitate care are note particulare şi chiar individuale. În matricea stilistică nu este o sinteză a tuturor acestor note, ci o structurare pe etaje, o structurare valorică a acestor note. Desigur, o structurare complexă, dar şi omul este un complex ce merită să fie înţeles.

Poate că am reuşit să fiu prea complicat în expunerea a ceva destul de simplu; noi avem nevoie, pentru a cunoaşte lumea, pentru ceea ce se numeşte cu alte cuvinte viaţa noastră de relaţie, de o serie de categorii ale cunoaşterii, categorii pe care le-am modelat raţional după felul învăţării noastre. Numai că mai avem o dublură a acestor categorii, dublură care este setul de noţiuni şi de categorii originale, dacă pot spune aşa, pe care le avem în inconştientul nostru şi care au fost mai puţin modificate în timpul vieţii noastre prin ceea ce am învăţat din experienţă şi de la alţii. La ce ne foloseşte acest dublu categorial inconştient? Mai întâi, categoriile conştientului, cum le spune şi numele, sunt cele pe care le folosim conştient în cunoaştere, în înţelegerea realităţii. Apoi, sigur că şi categoriile abisale sunt cunoscătoare, înţelegătoare, ele vor comunica constant conştientului felul lor de înţelegere. Acest fel de a înţelege este diferit de cel conştient, şi poate crea unele dezordini atunci când raţional ni se impune o altă gândire, care nu corespunde cu structura noţional-categorială pe care o avem în noi, care nu corespunde personalităţii noastre. Un om întrebat de felul cum a înţeles o realitate va raporta totul la felul cum ştie că a învăţat pentru că nu poate fi conştient de ceea ce este inconştient.

PERSONANȚA - ÎNȚELEGEREA.

Inconştientul cu tot ce primeşte şi păstrează în el, şi trebuie să recunoaştem că aici se află partea importantă a mentalului nostru, comunică constant cu partea lui conştientă Aceasta continuă şi constantă comunicare a fost numită de Blaga *personanță* , de la latinescul per-sonare (a răsuna). Ar fi vorba de un fel de melodie ce se transmite conştientului, melodie prin care inconştientul ne spune cum a înțeles realitatea , înțelegere realizată cu ajutorul categoriilor sale. Atât conştientul cât şi inconştientul formează conştiința umană, sufletul nostru. Din acest punct de vedere pare destul de normal să existe o comunicare continuă între cele două modalități ale conştiinței. Aş vrea să repet, să subliniez faptul, la care Blaga ține foarte mult, că inconştientul este partea dominantă, în ceea ce spun acum *conştiință,* în inconştient se petrec cele mai multe activități ale minții noastre. De aceea, Blaga vorbeşte chiar de o *Noologie Abisală,* de o inteligență a inconştientului, de o desfăşurare a unei gândiri consistente de care putem să nu fim conştienți. Da, noos-ul abisal este cel ce ne rezolvă problemele atunci când nu gândim conştient, este soluția ce o avem dimineața la sculare, este " *la nuit porte conseil"* a francezilor, este faptul că recunoaştem ceva ce pare că n-am văzut, este simțirea noastră la care nu putem să ne opunem, sau când ne opunem ei cu gândul conştient, nu de puține ori constatăm, ulterior, că am greşit. Mai bine am fi făcut ceea ce ne-a sfătuit primul impuls. De multe ori suntem parcă împinşi să facem o acțiune şi nu ştim cine face asta, poate vreun spirit binevoitor? poate Dumnezeu prin îngerii lui? Poate. Socrates se sfătuia cu Daimonii săi, iar Sfântul Augustin ne spune că "Dumnezeu trebuie căutat şi implorat în însăşi ascunzişurile spiritului, în aşa numitul om lăuntric (homo interior) (Augustin, *De Magistro,* Humanitas, Bucureşti, 1994, p.23)

Cu siguranță, multe din aceste simțiri sunt gândirea noastră inconştientă care ne comunică ceva prin personanță. Noos-ul abisal al conştiinței noastre este o parte foarte importantă a inteligenței. Kant vorbeşte de rațiune (Vernuft) şi de înțelegere (Verstand). De la el în spre noi este greu să nu avem în vedere această separare a ceea ce noi avem nişte noțiuni ale sensibilității, Spațiul şi Timpul, nişte categorii ale înțelegerii, diversul percepțiilor. Pe Kant îl interesa interiorul nostru uman. Înainte de a putea gândi ceva avem nevoie de o structură formală care să ne facă posibilă gândirea şi un material sensibil, primit prin percepții, care să fie ordonat de structura noastră formală. Spațiul şi timpul sunt aceste forme ale sensibilității pe care le avem *a priori,* înainte de a putea face prima gândire. Legătura aceasta care se

realizează în mintea noastră, în înțelegerea noastră, între aceste forme pure ale sensibilității şi realitatea percepută este sinteza a priori, cu care noi putem înțelege realitatea. Acesta este domeniul *inteligibilului* kantian, el face posibilă înțelegerea noastră. Sinteza *apriori* este transcendentalul.

Domeniul acesta transcendental, adică din noi, pe care-l avem ca formă, *apriori,* nu cred că este altceva decât acea parte a conştiinței care nu este conştientă fiind inteligentă, adică inconştientul cu toate categoriile sale. Noos-ul abisal, propus de Blaga, face parte din transcendentalul kantian, acest vast domeniu al înțelegerii, numit până acum intelect, domeniu din interiorul nostru, domeniu al conştiinței noastre, populat cu noțiuni a priori de cea mai largă generalitate, spațiul, timpul, categoriile înțelegerii, şi categoriile inconştientului. Înțelegerea foloseşte categoriile conştientului, dar aceste categorii sunt modulate, sunt corectate, prin personanță, de categoriile inconştientului.

Acest domeniu al conştiinței, înțelegerea, este în strânsă legătură cu partea conştientă a conştiinței, comunicându-i în mod constant o stare de bază care este specificul înțelegerii noastre ca om şi ca individ. Rog nu vă supărați dacă mă repet, fiecare din noi avem o înțelegere care poate fi numită omenească, dar mai avem caracteristici ale acestei înțelegeri care pot corespunde numai unui grup social, mai mare sau mai mic, şi poate tot atât de bine să aibă şi caracteristici absolut individuale, caracteristici ce pot fi *apriori* pentru înțelegerea noastră chiar dacă ele s-au format filogenetic şi nu sunt toate moştenite.

Comunicarea între înțelegere şi conştiență poate fi, cum spuneam, ca o melodie constantă ce transmite conştienței caracteristicile de mai sus, încercând să influențeze rațiunea în hotărârile ei. Aceasta se întâmplă când mergem pe jos sau cu bicicleta, când conducem maşina, când vorbim, ca şi în multe alte situații asemănătoare. În toate aceste cazuri există, mai întâi, o participare inconştientă biologică cum este, spre exemplu, contractarea musculaturii respective, eliberarea de adrenalină sau de alți hormoni, ca şi o participare inconştientă a înțelegerii noastre, prin folosirea spațiului, a timpului, şi a categoriilor înțelegerii, toate acestea se leagă, se amestecă în mod util, cu activitatea conştientă de alegere a unui drum, de alegere a unor cuvinte. Sigur că pare foarte complicat, şi chiar aşa şi este, ceea ce nu este complicat este să <înțelegem> această legătură prin personanță a *înțelegerii* noastre cu acțiunea rațională şi volitivă a conştiinței. Mai mult, prin personanță în mintea noastră conştientă pot irumpe masiv valuri de

informații, stocate cu grijă de nu ştim când, care să ne conducă în hotărârile noastre cele mai importante. Câteodată nu ştim, nu ne putem explica, de ce am luat o decizie şi nu alta, nu ştim de ce am luat-o pe un anumit drum, pe o anumită cale, şi nu am ales-o pe cea de alături, nu ştim de ce ne place un anumit loc, un anumit peisaj, un anumit tablou, de ce ne simțim atraşi de o a numită persoană, de o anumită prietenie. De fiecare dată, *personanța* este de vină. Sunt multe alte situații, asemănătoare cu cele două mari posibilități de mai sus, prin care inconştientul personează în conştiență. Cred că putem accepta personanța, propusă de Lucian Blaga, ca ceva foarte normal, dar este important de ştiut că se întâmplă aşa şi nu altfel.

Este bine să înțelegem că personanța este posibilă deoarece noos-ul participă la conştient, că avem un inconştient inteligent, că putem gândi inconştient, şi că acest inconştient este favorabil conştiinței noastre, că are influențe bune , influențe care să conducă chiar activitatea noastră conştientă şi să o conducă pe cele mai bune căi din câte ni se deschid. O să vedem mai târziu, aşa cum sunt de părere cei ce au introdus şi susținut psihanaliza, că din inconştient pot apărea şi demoni, rele, dar numai în anumite condiții şi nu cred că este funcția lui cea mai importantă.

Reluăm sublinierea că domeniul inconştientului este cel cu care înțelegem lumea şi nu cel cu care raționăm asupra ei ca s-o modificăm în avantajul nostru, s-o schimbăm cum ne vine mai bine. Cu ajutorul rațiunii, deci conştient, luăm hotărâri care pot fi bune sau rele pentru noi sau pentru alții, pe când prin inconştient avem numai o participare la înțelegerea lumii. Cu ajutorul rațiunii, construim o civilizație, putem fi creatori de obiecte frumoase, dar tot atât de bine putem să înşelăm sau să ne înşelăm, putem minți, putem lua hotărâri şi să facem acțiuni splendide sau îngrozitoare. Inconştientul ne comunică numai date subiective, filtrate prin subiectivitatea noastră, fără a lua hotărâri asupra lor sau asupra acțiunilor care ar putea decurge. Este adevărat că inconştient putem urmări un drum pe care mergem fără a gândi, putem alege inconştient o prietenie, ne putem topi într-o iubire. Tot ce se întâmplă cu participarea inconştientului depinde de structura *matricei stilistice personale şi* de afinitatea structurilor noastre inconştiente pentru o altă persoană sau pentru o acțiune. În ceea ce priveşte hotărârile noastre, voința noastră, chiar dacă există o participare inconştientă, ține de domeniul conştientului. Inconştientul nu ne poate înşela, nu are posibilitatea s-o facă, nici înțelegerea. Minciuna, răul pe care-l putem gândi, pe care-l putem face, sunt în primul rând hotărâri raționale, este în joc voința noastră. Minciuna conştientă, sau orice act reprobabil, după depunerea lui în

memorie, poate duce la conflicte în inconştient deoarece o minciună este raportată totdeauna la un adevăr, altfel n-ar fi minciună, ca şi un act imoral la un act moral. Totul se petrece în conştiență dar, odată depuse în inconştient, aceste cupluri contradictorii, transmise chiar astfel de conştiință, duc la o posibilă amplificare a conflictului, deoarece el nu se poate rezolva. Nerezolvarea unui conflict înseamnă constanta lui reluare pentru a încerca să fie stins. Dacă aceasta nu este posibil, un astfel de conflict, complex, se va permanentiza într-un nivel intermediar de memorie, dereglând comunicarea constantă a nivelelor profunde ale memoriei inconştiente, prin personanță. Aşa se va putea ajunge la suferință psihică si somatică. Bolile minții şi ale trupului pot apărea. Aici are un cuvânt de spus psihanaliza şi psihosomatica. O bună cunoaştere a acestor conflicte ca şi o înțelegere a felului cum au luat ființă ne poate ajuta să le rezolvăm, să scăpăm de ele, ne poate scăpa inconştientul de teroarea lor.

De aceea, nu pot fi de acord cu expresia "somnul rațiunii naşte monştri" folosită de Goia ca titlu al unei serii de desene. Imaginile oribile pe care Goia le desenează sunt cele ce au impresionat ochii, şi toate celelalte simțuri, ale celor ce au văzut ororile aduse de războaiele napoleoniene pe pământul Spaniei, orori înregistrate conştient şi care reveneau în visul celor ce le păstrau în memorie, celor ce nu puteau scăpa de ele. Conflictele nerezolvate ale rațiunii, memorate pot naşte monştri în somnul nostru. Tot ce percepem conştient prin simțuri este prelucrat rațional, nu poate scăpa de această prelucrare. Poate exista şi o percepție inconştientă, subliminală, urmată de o prelucrare inconştientă a acestor percepții pentru a putea fi păstrate într-o memorie mai profundă. Dacă "somnul rațiunii" este o trimitere la iraționalitatea războiului, şi atunci este o mare greşeală. Cele mai oribile acțiuni sunt pregătite şi realizate rațional. Iraționalul nu există. Obiceiul ne spune că este "rațional" ceea ce noi, majoritatea, gândim. Irațional este ceea ce încalcă rațiunea noastră cuminte, rațiunea noastră comună. "Iraționalul" este elaborat rațional. Cele mai oribile acte, cele mai absurde războaie, au fost elaborate rațional, numai că motivația este, de multe ori, greu de înțeles. Actele nebuneşti sunt iraționale. Da, numai că delirul unui nebun este o elaborare rațională, chiar dacă este o rațiune cu lacune, scindată, deficitară. Până şi oligofrenii au rațiune, numai că puțină. Nu mai vorbesc dacă este vorba de o personalitate politică, un dictator. Cine, la un consult, ar fi avut curajul să-i spună lui Hitler, lui Stalin, sau lui Ceauşescu, că este nebun? Nimeni. A fost Napoleon nebun? A fost atât de nebun încât Europa Unită de azi este o realizare a ideilor lui.

Personanța ajută la comunicarea unui anumit mod, omenesc, de grup, si chiar personal, după cum am văzut, de înțelegere a ceea ce percepem. Conştienţa va gândi, va raționa, asupra acestei înțelegeri pentru că numai conştient avem rațiune. O să mă întrebați; inconştientul nu gândeşte şi el? Da, gândeşte şi el, participă la gândirea înțelegătoare. Pentru asta cred că va compara percepțiile venite prin simțuri cu formele sale interne, cu spațiul, cu timpul şi cu toate celelalte categorii, va vedea cu ce se potriveşte mai bine şi va propune o clasificare care va fi, probabil, controlată şi recontrolată pentru a nu avea dubii asupra corectitudinii ei. Clasificarea odată făcută vor începe o serie de judecăți de valoare, care ne vor spune care sunt calitățile percepției respective. Dacă este frumoasă, urâtă, bună, rea, adevărată sau falsă, şi cu o serie întreagă de gradații intermediare posibile. Valorizarea percepțiilor ține de domeniul înțelegător pentru că aceste valori vor fi date tot prin comparații, cu ce este mai înainte depozitat. Observație importantă; nu cred că aceste valorizări au un aspect definitiv. Toate judecățile prin care luăm contact cu realitatea pot fi definitive doar ca înțelegere, numai rațiunea, judecățile raționale, hotărăsc dacă sunt de acord cu încadrarea dată de înțelegere. Înțelegerea propune. Numai rațiunea dispune. Poate că aceasta este cea de-a doua mare diferență între înțelegere şi rațiune. Prima diferență, de care am vorbit mai sus, este strâns legată de aceasta. Din moment ce înțelegerea poate doar propune şi nu hotărăşte, nici nu va putea, după cum am văzut, să inducă în eroare, să mintă. Din toate aceste caracteristici ale inconştientului, ale înțelegerii, cred că este evident că acest domeniu este baza oricărei activități inteligente a omului, şi că este, aşa cum ne spune Blaga, un domeniu independent. Vom adăuga, un domeniu primar față de rațiune care este secundară. Nu am putea raționa, nu am avea pe ce material să aplicăm rațiunea, dacă nu am avea mai întâi posibilitatea de a avea o înțelegere a realității şi să ne fie dat materialul organizat, clasat, cu valorile adăugate lor, nemaifiind nevoie decât de a alege, conform unui interes care devine rațional. Cred că inconştientul poate fi considerat ca primar şi din punct de vedere filogenetic. În orice caz, prin instincte.

Vom considera personanța ca având o mare importanță. Prin ea inconştientul comunică, pe diverse căi, cu starea conştientă pe care o ajută să se exprime, să funcționeze în condiții optime. Blaga ne spune: " ....atribuim inconştientului o particularite, pe care vom numi-o <personanță> (de la latinescul per-sonare). Este vorba aici despre o însuşire grație căreia inconştientul răzbate cu structurile, cu undele şi cu conținuturile sale, până sub bolțile conştienței (schimbat de noi în locul <conştiinței>). Efectele personanței, unele permanente, altele instantanee, sunt incalculabile...Identificăm, în particularitatea aceasta a <personanței>, o calitate...constitutivă pentru sufletul uman. Cert lucru, conştienţa ar avea o dimensiune

mai puțin, dacă ar fi impermeabil izolată de viața sufletească inconştientă".(Lucian Blaga, *Op. cit.,* p. 44)

Să încercăm să recapitulăm. Prin personanță se realizează o legătură foarte importantă între inteligența inconştientă, între înțelegere, şi raționalitate. Atunci când merg, vorbesc, sau când conduc maşina, cea mai mare parte a activității mele este inconştientă, numai decizia de a alege un anumit drum, anumite cuvinte care să-mi exprime ideile, sunt conştiente. Cine-mi pregăteşte centrul cerebral care conduce contracția şi relaxarea unor grupe musculare? Cine-mi conduce centrul vorbirii care să-mi pregătească cuvintele ce-mi corespund ideilor ce vreau să le spun? Numai personanța este în stare să comande aceste acte pregătitoare.

Aş mai da un exemplu legat de educație, mă refer la instituția Colegiilor din America de Nord. Colegiul asigură o pregătire superioară într-un anumit domeniu pe care-l alege studentul. În afara materiilor de specialitate şi care nu sunt mai mult de două sau trei într-un semestru, studentul este obligat să-şi aleagă şi alte materii, oricât de distanțate de materiile de bază. Să zicem că preocuparea de bază sunt computerele, sau biologia, el va trebui să dea examene de literatură, să aibă preocupări artistice, sau sportive. Astfel, studentul, are posibilitatea de a-şi schimba, de a-şi modifica preocuparea de bază dacă, pe parcursul celor 4 ani de studiu, se simte atras spre alt domeniu. Se ştie ce greşită este uneori alegerea unui tânăr, care la 18 ani trebuie să hotărască asupra întregii lui vieți. Uneori părinții îl obligă să devină arhitect, inginer, medic, profesor, meserii pentru care, poate, nu are nici o chemare. Este, uneori, greu să te hotărăşti. De aceea, cred că este bine să ai mai mult timp, şi posibilitatea de a vedea ce se întâmplă şi în alte domenii. În felul acesta, poți fi ajutat mai uşor de personanță, cu alte cuvinte te poți ajuta şi singur. Într-un colegiu, totul se poate corecta din mers, studentul îşi poate schimba opțiunea după eventualele chemări sau chiar talente ce stau ascunse în el pentru că a lipsit stimulentul exterior, nu a avut cum să le dea curs, pentru că nu le cunoştea. Cum le poate afla? Oferindu-i-le. Personanța se poate manifesta mai bine când subiectul acționează, prin cunoaşterea înțelegătoare asupra unei realități care corespunde aptitudinilor, pasiunilor lui. Pascal spunea, într-o traducere liberă, " nu m-ai fi căutat, dacă nu mai fi găsit mai întâi". Aşa se şi întâmplă. Noi căutăm <instinctiv>, prin personanță, de fapt ceea ce în noi este deja, ceea ce avem de mult în noi. Este ca în gluma cu cei doi G. si cu M. ce vizitează Zoo-ul din Viena, şi ajung la girafă; G. îi arată girafa lui M., acesta spune că aşa ceva nu există.

Suntem atraşi spre o meserie pentru care este în noi ceva, căutăm femeia, sau bărbatul, care ni se potriveşte, şi simțim aceasta când îl/o întâlnim.

Nu vreau să mai continuu, dar viața noastră este plină de astfel de alegeri pe care nu ştim de ce le-am făcut. În toate cazurile, pesonanța este de vină. "Există în inconştient o magmă rămasă încă neghicită, o magmă de atitudini şi de moduri de a reacționa după o logică, alta dar nu mai puțin tare decât a conştienței, un ritm interior, consolidat într-un fel de tainic simțământ al destinului, un apetit primar pentru forme, o efervescență a închipuirii dătătoare de sens, .. un mănunchi de inițiative de o putere spărgătoare de stavili.....Toate aceste atitudini, orizonturi, accente, inițiative, răzbat în pofida presiunii ce-o exercită conştiința asupra lor, ca de sub humă, în lumina de deasupra." 14) (Lucian Blaga, *Op. cit.* p.45).

Mă întreb dacă nu cumva sentimentul anticilor, că lumea înconjurătoare este plină de ființe, de entități, că zeii participă la viața lor de zi cu zi, sentiment care se găseşte şi la omul de azi cu o mai mare sau mai mică participare, nu este legat de personanță? În poveştile țărăneşti, Dumnezeu şi dracul coboară pe pământ şi participă la viața oamenilor. În orice caz, *Daimonul* lui Socrate este inconştientul lui cu care se întreținea, prin personanță, şi care era sfătuitorul lui cel mai important. Comunică, oare, Dumnezeu, pe care-l avem în noi, personant cu noi? Bineînțeles, atunci când suntem pregătiți şi dispuşi să-l ascultăm.

COINCIDENȚA TRANSCENDENTULUI CU TRANSCENDENTALUL

Pentru cei mai mulți gânditori, transcendentul nu are cum să coincidă cu transcendentalul. Ceea ce ne depăşeşte, nu poate fi şi în noi. Blaga a avut marele geniu să-şi dea seama că această coincidență este nu numai posibilă, ci şi necesară. El a înțeles lecția marilor curente religioase care se supun unui Dumnezeu iubit sau autoritar, un Dumnezeu care este undeva în altă lume, ce ne depăşeşte, şi care poate fi şi în sufletul nostru al fiecăruia. Este unirea, în cunoaştere, a infinitului cu finitul, a ceea ce nu poate fi cunoscut cu posibilitățile noastre limitate de cunoaştere. Este credința, de care vorbea părintele Dumitru Stăniloaie, că "Dumnezeul tuturor" nu poate fi decât un Dumnezeu personal. Aşa cum se întâmplă în comuniunea omului cu Dumnezeu, "...mântuirea stă în Comuniunea cu Hristos.." (Dumitru Stăniloaie, *Teologia dogmatică ortodoxă 3,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1978,p. 208).

În opera lui Blaga se poate simți, chiar dacă nu o declară, o apropiere a transcendentului de transcendental, a ceea ce este dincolo de mine cu ceea ce este dincoace de mine, cum ar spune Constantin Noica.

Transcendentalul, care este o invenție a lui Kant, poate fi cunoscut. Transcendentul nu poate fi înțeles şi nici cunoscut. Cum se poate realiza o astfel de apropiere între domenii care par atât de diferite? între dincolo şi între dincoace? Hegel a văzut că realitatea acceptă opozițiile, ea este formată chiar din cupluri opuse, şi a dat soluția: cele opuse se unesc pe un alt nivel, în sinteză. De atunci gânditorii care, aşa cum a făcut Kant, acordau valoare raționalului au căutat şi au găsit diverse metode de a împăca cele opuse. Cu toate acestea, nu foarte mulți s-au încumetat să apropie ceea ce Kant a despărțit. Blaga a încercat şi a reuşit. În sistemul lui filosofic, categoriile inconştientului, împreună cu formele apriori ale inconştientului, ca şi cu cele ale inteligenței conştiente, instituie cenzura "transcendentă". Atunci cum rămâne cu Marele Anonim? De fapt, Marele Anonim, transcendentul, instituie cenzura, dar cu ajutorul acestor categorii. De ce pune Blaga acest centru transcendent omnipotent? Blaga a vrut să convingă. El ştia, ca poet, că cel mai uşor convinge miticul care are un punct de sprijin în transcendent. Şi-apoi, Blaga credea în Dumnezeu, aşa că nu i s-a părut dificil să povestească despre un Mare Anonim, care odată instituit, ca orice transcendent mitic, nimeni nu mai avea acces la el ca să-l controleze. Ca să mă exprim în alte cuvinte, poate că a simțit, poate avea chiar convingerea, că

nu totul este aici şi dincoace, că este ceva şi dincolo, că sistemul lui ar fi fost sărac dacă rămânea numai în transcendental, în inconştient, chiar dacă inconştientul poartă în el adevărul cenzurii numită de Blaga transcendentă.

Alexandru Surdu, un autor care, considerând că Blaga practică un iraționalism transcendent, pentru că vorbeşte despre ceva, despre Marele Anonim, despre care nu are cunoştințe, este nevoit să recunoască faptul că dincoacele transcendental, la Blaga, poate fi în inconştient. Aşa şi este, numai că Blaga preferă să vorbească numai de transcendent şi nu pomeneşte de transcendental. El preia de la Kant apriorismul formelor sensibilității şi al categoriilor inconştientului, dar preferă să nu ia refuzul transcendentului. Va spune "Matricea stilistică, categoriile abisale, sunt *frâne transcendente*....(Lucian Blaga, *Trilogia culturii,* p.480).

Cred că această coincidență a transcendentului cu transcendentalul este, pentru prima oară, clar expusă de Constantin Noica în teoria sa a elementului. "Aceste liniştite aşezări ontologice, care nu sunt întruchipări distincte nici dincolo, nici dincoace de lucruri, dar într-un fel *sunt* şi dincolo şi dincoace de ele, făcând posibilă coincidența transcendentului cu transcendentalul..." (Constantin Noica, *Tratat de ontologie,* Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.382;218- 383;219). Nu voi intra mai adânc în ce spune Noica despre element. Poate voi avea altădată ocazia. Important este că această unire a transcendentului cu transcendentalul este posibilă în lumea ființei, şi se realizează exact aşa cum a gândit şi Blaga. Matricea noastră stilistică este o distribuire indiviză a unui transcendent. " Ființa poate fi atunci identificată la *orice* nivel. Tot ce are distribuire indiviză în medii interioare *este.* (Constantin Noica, *Op. cit.* ,p. 390;226)

Este posibil ca Blaga şi Noica să fi avut o matrice stilistică comună, până la un anumit nivel, matrice stilistică ce poate explica această apropiere singulară în gândirea celor doi.

Mergând tot pe acest drum, să vedem cum a evoluat gândirea lui Blaga. El pleacă, cum era de aşteptat, de la *Cultură şi cunoştință* (1922) şi de la *Filosofia stilului* (1924), ca să ajungă la *Eonul dogmatic,* (1931). Ajunge în fața misterului care, după inconştient, este al doilea pilon al construcției lui filosofice şi care are în el ceva din transcendent. Măcar imposibilitatea de a-l putea cunoaşte adecvat, cu toate că este lângă noi, fiind obiectul transformării animalului om în om. Este cel care-şi dă seama că trăieşte în orizontul misterului, al misterelor, şi începe să aibă cutezanța de a vrea să-l

reveleze, să vadă ce este acolo, ce este în mister şi de ce este mister. Lucrul în sine la Kant este incognoscibil. Misterul rămâne de necunoscut, dar poate fi înțeles. Putem încerca să ridicăm puțin voalul ce-l acoperă, putem revela ceva din el, putem încerca cunoaşterea lui. Pentru aceasta Blaga va propune un anumit fel de inteligență, pe care o numeşte *intelect ecstatic.*

Nu voi intra în fondul teoriei cunoaşterii, care va fi tema volumului următor, dar voi spune câteva cuvinte utile, acum. Pentru Blaga, felul nostru de a gândi trebuie schimbat în mod radical. Gândul nostru este dominat de raționalitate, de respectarea unei înlănțuiri logice, de logică. Nietzsche a fost gânditorul care a încercat să spargă acest tipar. A încercat să treacă dincolo de bine şi de rău, nu în sens transcendent, ci în sensul depăşirii unei închistări logice, a depăşirii tiparelor acceptate şi pentru care nu prea avem justificare.

Pentru Blaga *intelectul enstatic* este gândirea noastă care preferă liniştea logicii în locul unei turbulențe care te scoate din domeniul logicului. (Pentru Blaga, *intelect* este ceva diferit de rațiune dar legat de inteligență, de gândire). *Intelectul ec-static*, este o stare în afară de sine, în afara sinei tale, în afara logicului. De aici la "Dogma e un produs al <intelectului ecstatic> ", nu este decât un pas. Dogma depăşeşte logicul şi caută sinteza, nu aşa cum o realiza Hegel în imediat, în nivelul imediat superior ci, în transcendent. Îmbrățişând metoda dogmatică a intelectului ecstatic, Blaga a avut nevoie de transcendent.

Pentru Blaga, dogma nu este ceea ce a fost şi este pentru cei mai mulți, o anchilozare a gândirii, din contra, scăparea de limitarea rațională a gândirii, este o încercare de a ne putea apropia de ceea ce este de neînțeles, de mister. Este o revoluție în gândire, o încercare de a sparge tiparele raționaliste ale gândirii. Potențarea unui mister, atenția acordată lui, este o astfel de apropiere. Un mister de care te apropii, eventual poți chiar să-l abordezi intrând în el, despicând misterul, înseamnă introducerea unei idei ieşite din comun, este creativitate, ea singură, acea idee nouă, poate avea norocul de a putea sparge acel mister şi să încerce arătarea unei părți ascunse. Intrarea într-un mister pentru a-l revela, începerea vederii lui din unghiul de vedere al celui ce a lansat ideea, va putea lămuri, alege aurul din aramă, aurul cunoştințelor din amalgamul necunoscut. Cu această pătrundere în cunoaşterea necunoscutului, sfera misterului se va lărgi, adâncimea lui va căpăta noi dimensiuni. Este ceva asemănător cu sfera cunoaşterii lui Pascal, cu cât înaintăm în cunoaştere, cu atât sfera întrebărilor, a necunoscutului,

devine mai bogată. Este ceva absolut trivial. Cu cât cunoşti mai îndeaproape un eveniment, o situaţie, cu atât se ivesc mai multe întrebări. Cu cât te apropii mai mult de o întâmplare, de un om, cu atât mai multe necunoscute se ivesc, totul pare mult mai complicat. Dacă vrei să nu te implici distanţează-te şi totul îţi va părea mai simplu, mai uşor de realizat. Cei ce fac cercetare ştiu că cu cât te apropii mai mult de obiectul cercetat, cu cât faci mai multe experienţe, cu cât ai mai multe date cunoscute, cu atât mai complicat apare totul. Cu cât ştii mai multe, cu atât înveţi că nu prea ştii nimic. Ce bine este când eşti tânăr şi ştii destul de puţin! Ai impresia că ştii totul. De-abia mai târziu îţi dai seama că, ştiind atâtea, ştii foarte puţin.

Blaga vorbeşte pentru timpul care va veni şi care este un timp care va fi închinat spiritului, pentru că altfel nu ne putem salva. Este eonul ce urmează şi care va fi un eon dogmatic. " Intelectul....s-a aşezat net şi definitiv în afară de funcţiile sale logice...". În noua gândire dogmatică, ceva putea trece în ambele direcţii, peste bariera transcendentului, va îmbrăţişa, va accepta, şi contradictoriul găsindu-i cea mai bună rezolvare posibilă. Un exemplu de dogmă ce se formează în transcendent este; " Dumnezeu este o <fiinţă> în trei <persoane> (o <substanţă> în trei <ipostaze>)". Acest nou eon va trebui să accepte, ceea ce spuneam, coincidenţa transcendentului cu transcendentalul, ca şi depăşirea limitelor impuse de logica gândirii curente. De aceea aude licornul;

.....
Prin vuietul timpului
glasul nimicului

Prin zvonul eonului
bocetul omului.

În acest eon, omul va lupta din răsputeri cu limitele pe care singur şi le-a impus mai devreme, fără a avea nevoie de ele. Omul va plânge nimicul pe care l-a instituit şi de care se putea lipsi. Am văzut cum gândirea lui Constantin Noica, teoria sa a elementului, vine în sprijinul gândirii lui Blaga. Elementul se distribuie fără să se împartă. Viaţa distribuită în atâtea fiinţe, rămâne aceeaşi. Energia spirituală se poate distribui fără să piardă nimic. Remediile homeopate se distribuie oricât în diluţii din ce în ce mai mari fără să piardă nimic din efectul lor, ba chiar efectul poate creşte, cu cât diluţiile sunt mai mari. Undele electromagnetice de diverse amplitudini se distribuie în cosmos rămânând acelaşi. Se întâmplă ca în poezia lui Sorescu:

Şi, pentru că toate trebuiau să poarte un singur nume, l-i s-a spus Eminescu.

Limba lui Mihail Eminescu este mediul nostru al tuturor românilor. Nici nu ne mai dăm seama de asta, a devenit chiar mediul nostru intern făcând parte din matricea noastă stilistică.

Tot astfel, generalul se distribuie în particular, în individual, rămânând în continuare general, uneori fiind chiar universal. Dumnezeu se poate distribui în fiecare din noi. De credem sau de nu credem, fiecare, mai devreme sau mai târziu, ne dăm seama că-l avem în sufletul nostru. Ateii? Ateii sunt atei până îl descoperă pe Dumnezeu.

Cred că asta este modalitatea de a înțelege matricea stilistică care este o distribuire a generalului speciei, a națiunii, a grupului social, în fiecare individ care-i aparține. Nu este aşa că şi aici este o coincidență a transcendentului cu transcendentalul? Atât Noica, cât şi Blaga au dreptate.

Cred că ar trebui acum, când trecem pragul dintre mileniul 2 şi 3, să încercăm acceptarea şi a unui altfel de corectitudine, ca să nu folosesc termenul de logică, a gândirii. Poate că logica, aşa cum o ştim noi azi, este o haină prea strâmtă pentru mileniul 3. Logica noncontradicției, aşa cum a fost ea gândită de Aristotel şi până la logicile cu infinit de multe valori ale timpului nostru, sunt cu siguranță un câştig al geniului uman, dar o limitare a gândirii omului. Ar trebui să facem loc unei gândiri mai dinamice, articulate pe nivele, ca şi pe oricâte alte dimensiuni, în adâncime, ca şi în extensie. Poate că ar trebui, aşa cum spune Blaga, să ne întoarcem la Leibniz, care are o viziune arhitectonică a monadelor. Plecând de la monada Dumnezeu, monadă de început, Dumnezeu are diferite şi "infinite <vederi> care se prefac în tot atâtea substanțe monade" (Lucian Blaga, *Despre conştiința filosofică,* Ed. Facla, 1974, p. 108). Ar trebui să înțelegem că aceste infinite vederi nu sunt nici pe departe acoperite de strictețea unei logici, ci de deschiderea unei înțelegeri a existentului. Să nu uităm că şi "raționalistul" Kant propune o *Arhitectonică a rațiunii pure.*

În continuare, am să vă propun folosirea unei structuri matematice simple, o latice, care este articulată ontologic. Asta înseamnă că ordinea este dată de realitatea care singură poate impune o structură a gândirii. Nodurile arborelui pe care vi-l propun au nevoie să fie structurate conform cu ceea ce există, cu ceea ce se întâmplă, cu momentele importante ale vieții.

Formalismul poate funcționa înăuntrul acestei structuri reale, la fiecare nivel. Numai că trebuie ştiut că singura legătură între diversele formalisme este cea ontică, este cea dominată de ceea ce există, de realitate. Formalismul nu poate depăşi granițele realității fără să piardă din exactitate, din corectitudine. Este un punct de vedere pe care logica de până astăzi nu-l acceptă. Noi nu am înțeles, la timp, constrângerea medievală, a <briciului lui Occam>, îndreptat contra realiştilor care *înmulțeau fără necesitate ființele.* Metafizica realiştilor seamănă cu raționalismul modern. Construim sisteme logice care nu ştim cui folosesc. Mai bine zis, nici nu folosesc. Adevărul depinde de ceea ce este, de realitate. Legile logicii au valoare pe porțiunile scurte dintre nodurile laticei. Ontologicul trebuie să domine logicul, logicul, care, la rândul lui, se poate dezvolta liber dacă respectă existența, *ceea ce este.*

ÎN LOC DE LOGICĂ

Am ajuns la un moment al desfăşurării gândului, pe care încerc să vi-l transmit, şi în care mă împiedic de ceea ce spun. Vom vorbi de valori, de timp, de relativitatea lor, o relativitate pe care o consider bună, de dorit. Să vedem cum putem amănunți totul.

Blaga propune o depăşire a raționalismului. Realitatea proteică nu se poate mula pe chingile logicii. De la logica aristotelică şi până la logica polivalentă, instrumente puternice în slujba rațiunii, se simte o neputință a acestor formalisme în fața realității. Ce am putea face pentru a ieşi din această strânsoare nepotrivită? Ce am putea face pentru a avea o gândire care să corespundă corectitudinii şi să fie în acelaşi timp maleabilă? Să nu alunece în nesiguranță, în aberant, în irațional. Să avem corectitudine, depăşind în acelaşi timp formalismele cu rigoarea lor limitativă. Este greu să fii în căruță şi în teleguță, în acelaşi timp.

Să nu uităm că revoluțiile morale, revoluții care răstoarnă valorile, sunt cele care lasă urmele cele mai adânci. Nietzsche avea dreptate când plângea pierderea valorilor antichității, bucuria de a trăi, bogăția, frumusețea fizică, curajul, bărbăția, forța fizică, înlocuite de sărăcie, boală, milă, având ca simbol un om răstignit, valorile aduse de creştinism. Este punctul de vedere al unui gânditor ce nu crede în frumusețea spiritului, în puritatea lui. Trupul, sentimentele, natura, sufletul, nu trebuie să fie reprimate de spirit. Cum se poate explica această victorie a creştinismului? Numai prin edictul dat de Împăratul Constantin? Dar în afara Imperiului Bizantin? De ce a reuşit un singur om, apostolul Andrei să creştineze Dacia? Numai pentru că era o religie ce se opunea romanilor? Poate.

Blaga are un punct de vedere ce ar trebui amintit aici. El observă că dogma, în creştinism, s-a impus in forma ei cea mai radicală. Toate încercările de a îmblânzi dogma *unei ființe în trei persoane* au eşuat, începând cu Arie. Se pare că omul preferă să creadă în ceva misterios şi de nepătruns, evită încercările de raționalizare şi alege aproape întotdeauna acel câmp dominat de mister.

Scoarța noastră cerebrală se simte bine în compania misterului, a misterelor. Poate că de aceea Blaga propune conştientizarea trăirii într-o lume de mistere ca moment al transformării animalului în om. Când animalul şi-a dat

seama că trăieşte într-o lume de mistere, el a ieşit din lumea animală. Dacă această supoziție este aproape de adevăr, atunci cel mai vechi arhetip uman este misterul. De aceea, ne simțim bine în preajma lui, ne este familiar. Mai mult, suntem atraşi de mister, îl căutăm.

Dintr-un alt punct de vedere, revoluția creştină a însemnat o revoluție în spirit. Foamea, mizeria, şi boala nu sunt necesare pentru a avea spiritul curat, frumos. Iisus Christos ne-a arătat că frumusețea spiritului nu poate fi pierdută, nici atunci când suntem reduşi la o viață de chin şi la moarte. "Căutați mai întâi împărăția cerului şi mai apoi toate celelalte vi se vor adăuga vouă". Dacă spiritul este cu noi, nu ne poate lipsi nimic.

Răsturnarea valorilor în creştinism a însemnat, în primul rând, punerea spiritului în locul cel mai înalt, în acelaş timp ridicând la locul lor , în vârful valorilor, *binele* şi *iubirea.* Dacă Iisus s-ar fi oprit aici, nu ne-am fi deosebit prea mult de indianism şi de budism. Christos, ca fiu al lui Dumnezeu, s-a dat chinului, insultelor şi şi-a sacrificat viața pentru a răscumpăra păcatele. Cu aceasta, Christos ne-a oferit prin trup şi prin suflet, acel punct de sprijin de care toți avem nevoie, pe care fiecare îl caută. Cu acest punct de sprijin suntem invincibili, nimeni nu ne mai poate învinge, spiritul nostru poate fi liber şi nepătat, putem depăşi minciuna, ura, urâtul, răul, tot ce vrem, tot ce merită să lăsăm înapoia noastră, toate valorile negative pe care spiritul nostru le refuză, dacă le refuză.

Atenție! Christos ne-a oferit sprijin în acțiunea noastră ca indivizi, ca individualități, nu ca produs social. De aceea vorbea de "Împărăția Cerurilor". El nu a negat nicicând că ar fi bucuros ca împărăția iubirii să poată ființa şi în împărățiile terestre.

Este adevărat, creştinismul a fost o revoluție spirituală care a dat peste cap lumea antică. Cei ce au atacat frontal creştinismul s-au bazat, aşa cum a făcut Nietzsche, pe neputința de a da soluții pentru omul social. Denigratorii nu au observat că omul social, chiar dacă este important în creştinism, este pe locul secund. Comuniştii, marxiştii, i-au dat rolul prim, neglijând total omul ca individ. Principal pentru creştinism a fost şi este omul, salvarea lui ca individualitate.

După această lungă paranteză, să revenim la subiectul nostru. Creştinismul înseamnă şi credința în dogma trinității. Această dogmă este un mister în care ne simțim bine. Dar ne simțim bine şi în mistere mai uzuale, care au o

formulare asemănătoare cu o dogmă. Lumina, căldura, undele radio, sunt radiații electromagnetice, dar şi cuante de energie. Ce înseamnă asta? Nu ştim prea bine, este un mister în care ne simțim foarte bine, când e frig afară, când e întuneric sau când privim la TV.

Multe alte mistere ne înconjoară, numai că nu prea le dăm atenție. Ştiința este plină de mistere, nu mai vorbesc de medicină, de biologie în general. Dar nu numai în ştiință şi în religie sunt mistere. Meşteşugarii au tot felul de misterioase modalități, pe care nici ei nu le pot explica totdeauna, de a face anumite obiecte, de a tăia şi de a îndoi lemnul, de a prelucra hârtia, de a face aliajele. Nu mai vorbesc de artişti. De ce un pictor a ales o culoare şi nu alta? De ce sună astfel muzica lui Vivaldi? De ce a construit Gaudi o catedrală suprarealistă în Barcelona? Şi câte alte întrebări posibile, fără de un răspuns, bineînțeles. Ne simțim bine în compania zilnică, de fiecare ceas, a misterelor. Suntem ca într-un mediu natural.

Blaga este de părere că timpul ce va urma, eonul următor, va fi unul spiritual. "Eon înseamnă pentru noi o nouă lume spirituală de lungă durată.....perioadele eonice se caracterizează printr-o creştere enormă a conştiinței... Centrul lor generator ține de stratosfera spirituală.... Acestea sunt perioade de vaste sinteze, de determinare a vieții dintr-un centru spiritual." (Lucian Blaga, *Eonul dogmatic, Trilogia culturii,* p. 141). Acest nou eon va refuza impunerea fără restricții a raționalului. De aceea, un nou dogmatism ar putea să apară, un dogmatism bazat pe *intelectul ecstatic.* Acest intelect iese din chingile pe care le impune formalismul logic şi poate gândi liber de constrângeri. Noul dogmatism, de care vorbeşte Blaga, este cu totul altceva decât dogmatismul pe care-l cunoşteam. Dogma noului eon va fi legată de realitate. Va refuza formalismele logice fără să refuze exprimarea logică cu limitele ei. Dogma metaforizează, ea poate exprima în transcendent echivalentul unor realități. De aceea, dogmaticul propus de Blaga are un aspect înnoitor. De fapt, nu ne putem elibera complet de logic, avem nevoie în anumite spații ale gândirii noastre de corectitudine, logica ne poate oferi aceasta, numai că logica nu poate mâna direcția gândirii noastre. Nu ne putem elibera de ceea ce este în jurul nostru, noi gândim dominați de ceea ce există nu de ceea ce ar trebui să existe. Nu putem impune realității o schemă logică, dar ne putem folosi de ea ca să gândim corect. Logicul nu trebuie să deformeze, va trebui să ne servească. Intelectul ecstatic pe care-l propune Blaga, este un astfel de factor de eliberare. Acest intelect ecstatic este cel care nu mai are frică de rigoarea rațiunii, el va asculta şi un alt glas interior care-i şopteşte constant ce are de făcut. Prin personanță structurile

stilistice ale inconştientului ne vorbesc, şi limba lor este cea legată de realitate. Nu trebuie să ne fie frică de şoaptele omului nostru interior, el ne transmite un gând filtrat de străbunii noştri, el este modalitatea de a sta de vorbă, o vorbă fără cuvinte, cu ei. Este de dorit să ne putem elibera gândul de orice influență străină ce nu corespunde câmpului nostru stilistic, omului nostru interior.

Am ajuns la influențele stilistice plecate din inconştientul nostru şi pare că am uitat lupta cu rațiunea care încearcă să ne domine, să ne conducă pe un drum formal. Mai târziu vom vedea că aceşti paşi au legătură între ei. Deocamdată să vedem cam ce ar însemna să gândim corect, fără a fi dominați de logică.

Mai înainte, aş vrea să spun câte ceva despre preocuparea multor gânditori români în legătură cu depăşirea unor inconveniente pe care logica formală, logica matematică, le aduce. Am amintit de Blaga care propune o metodă dogmatică pentru a putea accepta domeniul contradictoriului. Un alt mare nume este legat de preocuparea limpezirii acestui domeniu contradictoriu, luptându-se chiar pentru a impune o logică a contradictoriului, Ştefan Lupaşcu. Anton Dumitriu a scris un volum legat de soluționarea paradoxurilor logico-matematice. Petre Botezatu, a avut şi el preocupări legate de acceptarea unui domeniu logic în care contradictoriul să poată fi acceptat. Grigore Moisil a scris o carte despre "*Raționamentul nuanțat*".

Din perspectiva gândirii lui Blaga, trebuie să recunoaştem, se pare, că avem pe aici un câmp stilistic, o matrice stilistică, care ne împinge să încercăm a căuta posibilități de împăcare cu ceea ce pare contradictoriu. Spun "pare", pentru că viața este plină de contradictoriu şi totuşi o trăim, ne bucurăm de ea, am putea spune chiar că nimic nu ne deranjează. Max Scheler, în *Formalismul în etică şi etica materială a valorilor,* ne propune spre studiu perechi antagonice de valori; agreabil- dezagreabil; iubire- rău; sacru-profan. Pe toate le numeşte valori cu toate că sunt, de fapt, perechea valoare (Wert) şi nonvaloare (Umvert). Încă de la Heraclit, lumea ne apare plină de cupluri contrare, nu numai de valori contrare.

Pentru Blaga, opera de artă poartă în ea contradicția aderenței la orizontul misterului şi al revelării lui, este chiar caracteristica omului care trăieşte în orizontul misterului şi pentru revelarea lui prin creativitate. În opera de artă, trăiesc şi valorile polare: unitate şi multiplicitate; rațional şi irațional; spontaneitatea alături de lucrul bine şi pe îndelete făcut; canonicul şi

originalul; toate fiind supuse polarității dintre mister şi revelare. "Aceste polarități, cărora, desigur, li se pot adăuga şi altele, se împletesc multiplu şi variat în orice opera de artă" (Lucian Blaga, *Trilogia valorilor,* Editura Minerva, Bucureşti, 1987,p. 582). Contradictoriul nu ar trebui eliminat, ci stăpânit. Cu alte cuvinte, ceea ce până mai ieri apărea a fi contradictoriu, ar putea fi măcar înțeles.

Voi încerca să vă prezint o structură formală simplă ce ar putea ține loc de o logică, ea nefiind a logică, deoarece are un suport ontologic.

Primul pas va fi înțelegerea rostului unui Univers de discurs (). El este cel ce ne dă limitele unui posibil formalism aşa cum ne dă limitele în orice discuție. Spre exemplu, acest monolog are ca Univers de discurs *logicul cu domeniul contradictoriului.* Mai poate avea un Univers de discurs, care-l cuprinde pe primul, şi care este *filosofia lui Lucian Blaga.* A respecta un anumit Univers de discurs înseamnă a respecta, într-o discuție, într-o scriere, limitele pe care singur le-ai impus. Dacă doi oameni discută despre o întâmplare de săptămâna trecută, aceasta este Universul de discurs al discuției lor. Dacă unul din cei doi "aduce vorba" despre concertul ce va fi la Ateneul Român în această săptămână, asta înseamnă că Universul de discurs al discuției s-a schimbat. Revenirea la Universul de discurs anterior este oricând posibilă, dar este bine ca ambii să ştie aceasta. Schimbarea unui Univers de discurs, atunci când gândeşti sau când vorbeşti, poate fi asemuită cu folosirea unui întrerupător la lumină, un întrerupător cu mai multe faze. Putem aprinde un bec, două, sau mai multe. Putem aprinde lumina într-o cameră sau în toată casa. Este ca un comutator al gândului nostru. Pare ceva foarte simplu şi cred că foarte uşor de înțeles. Cu toate acestea, sunt de părere că este foarte dificil să respecți limitarea unei comunicări între două sau mai multe persoane la un anumit Univers de discurs. Platon a recomandat ca atunci când apar dificultăți într-o discuție să se revină la punctul de plecare, la premisele discuției pentru a se putea controla dacă ele au fost respectate. Ambiguitățile în discuții sunt, de cele mai multe ori, cauza nerespectării Universului de discurs. De aceea, în armată, se dau ordine scurte şi cât mai clare. De data aceasta, o ambiguitate prin încălcarea Universului de discurs ar putea fi foarte gravă.

Posibilitatea de a comuta corect pe un anumit Univers de discurs, conştientizarea limitelor unui Univers de discurs, sunt, poate, cele mai importante caracteristici ale unei gândiri corecte, ca şi ale unei persoane inteligente. Evitarea unei gândiri confuze, unei vorbiri pline de ambiguități,

este posibilă numai prin respectarea Universului de discurs. Altfel ne aflăm într-o piesă de Caragiale sau de Eugen Ionescu.

Un Univers de discurs are anumite limite între care este bine ca gândul nostru să evolueze. Constantin Noica a atras atenţia asupra acestei categorii a înţelegerii, pe care Kant o introduce în tabela sa a categoriilor. Noica vorbeşte de o limitaţie care nu limitează şi despre una care limitează. Limitaţia din Universul de discurs este o astfel de limitaţie care nu limitează. Este o limită pe care o luăm atât cât avem nevoie de ea, o putem schimba de câte ori avem nevoie, de câte ori comutăm atenţia de la un Univers de discurs la altul. Totul depinde de cum articulăm gândirea noastră.

Un exemplu de Univers de discurs este un mister. Pătrunderea într-un mister se face, aşa cum ne spune Blaga, cu ajutorul unei idei a intelectului ecstatic, o idee care sparge tiparele obişnuite ale gândirii, ale raţiunii, iese din limitele gândirii obişnuite. Cu o astfel de idee se poate pătrunde într-un mister, ea îl va despica, aşa cum despici un lemn cu un topor, se va instala în el şi va încerca să dezvăluie cât va putea din acel mister. Asta înseamnă că printr-o plăsmuire a minţii noastre, o plăsmuire creativă, putem găsi o "jucărie", o idee, care să poată fi folosită pentru a intra într-un mister pentru a dezvălui ceva din el. O astfel de idee i-a venit lui Newton când a văzut cum cade un măr din pom. Şi-a dat seama că ceva îl atrage spre pământ şi a denumit această forţă *gravitaţie*. Tot astfel s-a întâmplat şi cu Einstein, care şi-a ales punctul de sprijin al teoriei relativităţii generalizate în limitarea vitezelor la viteza luminii, chiar dacă nu se ştie dacă ideea corespunde cu realitatea. Dacă teoria Big-bang-ului este reală, atunci, în primele secunde de după marea explozie, au fost viteze cu mult mai mari ca viteza luminii. În orice caz, Einstein a reuşit să dea un nou aspect misterului cosmic, acesta devenind, aşa cum spune Blaga, un mister mai adânc. Cine ştie ce altă idee, altă viziune ecstatică, va permite unui alt geniu să pătrundă şi mai adânc în cosmos.

Trebuie să recunoaştem că dezvăluirea unui mister pare că nu este apropiată unei gândiri logice. Dacă gândirea marilor creatori ar fi cuminte şi conformă cu ceea ce ştim noi că aşa este, nimic nu s-ar mai fi descoperit niciodată. Numai ieşirea din strânsoarea logicului şi a ceea ce credem că este raţionalul a putut oferi umanităţii marile salturi pe care le-a făcut.

Vă propun, acum, să trecem la *al doilea pas* care ne va fi util în structurarea gândirii. Noi nu putem gândi şi nici nu ne-am putea exprima, n-am putea

comunica, dacă gândirea n-ar fi legată de realități cu sens. Dacă n-am şti cine este subiectul, ce atribute are acest subiect, ce face el, de ce face ce face, sau de ce nu face ce ar trebui să facă. Este vorba de subiect şi de predicat. Subiectul logic şi cel gramatical sunt acelaşi; când ne referim la predicat, ceva se complică. Predicatul logic este mai larg decât cel gramatical, el cuprinde atât atributele, cât şi complementele, el este tot ce se poate spune despre subiect (vezi Geo A. Săvulescu, în Revue Roumaine es Sciences Sosciales, serie Philosophie et Logique, *Subject and Predicate, Some Relations Between Grammar and Logic,* Bucureşti, Nr.1, 1975,p.43-62). Subiectul este, de cele mai multe ori, un individ pe când predicatul este o calitate generală, o acțiune pe care o pot face mai mulți, oricâți, o generalitate. Tocmai de aceea, Aristotel spunea subiectului şi *substanță primă,* iar predicatului *substanță secundă.*

Subiectul acoperă desfăşurarea Universului de discurs care, la rândul lui, este populat cu ceea ce se predică despre subiect.

Când mergi sau conduci maşina, faci nişte gesturi comandate inconştient, în cea mai mare parte, deoarece au fost sedimentate acolo prin învățare, prin experiență. Dacă, în acelaşi timp, vorbeşti şi cu o persoană, va trebui să-ți distribui atenția nu numai la ceea ce ar putea fi un pericol pentru mers sau pentru condus, ci şi pentru a fi atent la ce spune celălalt. Atenția se va comuta, uneori foarte repede, schimbând Universul de discurs.

Aceşti primi doi paşi au arătat cât de importantă este, pentru gândirea noastră, realitatea, ceea ce există. Materialul gândirii este existentul. Acum să vedem cum se poate împăca ceea ce există cu formalul, cu ordonarea gândirii.

Al treilea pas pe care-l propunem este tocmai acesta, *forma logică.* Vă vom propune cea mai simplă structură logică, *laticea.*

Vă amintiți ce se întâmpla în *Blowup,* în acest frumos film? Un fotograf, îndrăgostit de imagini, urmăreşte o femeie într-un parc, o fotografiază. O fotografiază şi când se întâlneşte cu un bărbat cu care păreau că se iubesc. Este gonit. Pleacă. Acasă va developa filmul. Spre surprinderea lui, şi cu totul din întâmplare, mărind, din ce în ce mai mult, o anumită imagine apare un om ce țintește cu pistolul..... Ideea aceasta, de a intra tot mai adânc într-un domeniu, desigur un domeniu misterios, pentru că femeia şi iubirea ascund totdeauna un mister, duce la ceea ce spune Blaga. Pătrunderea într-un mister şi cunoaşterea lui parțială duce la amplificarea misterului. Eroul

nostru se află în fața unei crime în loc de a fi numai în fața unei femei şi a unei posibile iubiri ascunse. Laticea noastră are 3 noduri, fiecare nod nou fiind o pătrundere în adâncimea celui anterior. Dacă eroul nostru ar fi continuat să mărească fotografiile, dacă ar fi avut şi un sistem cinetic de înregistrare, ar fi putut să admire vibrația frunzelor din pomi, circulația sevei , mai adânc ar fi putut asista la schimburile chimice de la nivelul frunzelor, şi mai adânc, ar fi admirat moleculele, poate chiar atomii. Eroul nostru nu a avut nevoie să meargă atât de departe. Dacă era interesat de peisaj ar fi putut lua mai multe fotografii de aceeaşi mărime în diversele locuri ale parcului.

Se poate observa că laticea noastră a evoluat, posibil, nu şi real, pe două drumuri. Unul în adâncime, în intensiune, prim mărirea fotografiei, si altul în lărgime, în extensie, prin mai multe fotografii la acelaşi nivel.

Un arbore este tot o latice, dar mai complicată. Are ramuri pe acelaşi nivel, ca şi ramuri care caută tot mai mult adâncimea.

Laticea, arborele, graful sunt o structură formală. Pentru ea este indiferent ce se află la fiecare nod. Noi vă propunem să fim atenți la ceea ce se află la fiecare nod. Când ştim, cunoaştem, obiectele respective, situațiile, numai atunci putem judeca corect. Unde este o desfăşurare extensională, pe acelaşi nivel , şi unde este cea intensională, în adâncime. De aceea, am spus că vă propun un fel de logică. De fapt, este numai o simplă structură, o structură care are desfăşurarea ei formală, numai că interpretarea depinde de ce anume este la fiecare nod, depinde de existent.

Dacă structura pe care o propunem se va orienta după ceea ce este, după existent, să vedem care sunt posibilele articulații formale ale acestei structuri.

În logica booleană avem două valori, 1 şi 0, sau Adevăr şi Fals. Negația, în această logică, este unică, asta înseamnă că negația lui 1 este 0 şi a lui 0 este 1. Negația adevărului este falsul şi a falsului este adevărul. Este chiar relația de complementaritate. Trebuie să recunoaştem că logica booleană este prea limitativă pentru ce avem noi nevoie, pentru relativizarea gândirii. Relativizarea gândirii nu înseamnă părăsirea binarității. Vom putea face paşi dihotomici, aşa cum gândea şi Platon, în *Sofistul* sau în *Parmenide*, spre exemplu, paşi binari care ne vor deschide chiar calea unei bune relativizări a gândirii. Am să dau doar un singur exemplu în felul în care medicul gândeşte în fața unui pacient. Dacă un pacient are dureri precordiale ce se

accentuează la efort sau apar noaptea în somn, şi dacă avem o electrocardiogramă ce arată modificările tipice de ischemie cardiacă, noi putem pune diagnosticul de cardiopatie ischemică, cum se numea mai înainte, *angor pectoris, şi* putem gândi complementara acestei boli, față de bolile ischemice ale inimii, ca fiind infarctul cardiac. Dacă vrem să gândim o complementară față de bolile inimii, atunci complementara este mult mai bogată. Dacă ne vom raporta la toată patologia, orice altă boală umană poate fi inclusă în complementara cardiopatiei ischemice. De fiecare dată, raportarea se face la un alt Univers de discurs, cu toate că de fiecare dată paşii sunt binari. Acest exemplu susține nevoia de relativizare a gândirii, măcar în domeniul diagnosticului medical. Să nu uităm că în exemplul luat din logica booleană, valorile de Adevăr şi de Fals aveau ca Univers de discurs chiar logica booleană. În gândirea noastră obişnuită avem ocazia să schimbăm, de multe ori, raportarea la un anumit Univers de discurs, ceea ce duce la relativizarea gândirii noastre, o relativizare bună.

Este adevărat că pentru aceasta am putea folosi logici trivalente, tip Lucasiewiez, logici tetravalente, logici n- valente, în care în afara valorilor de Adevăr şi de Fals apar şi alte valori intermediare. Putem folosi logici modale, în care în afara valorilor de Adevăr şi de Fals putem avea posibil, probabil, contingent, ca şi alte valori. Este curios că aceste logici, care au apărut din nevoia practică de a avea în vedere existentul, de a ne putea apropia de el, sunt destul de greu de folosit. Este dificil de legat o astfel de logică de realitate, de baza ontică de care avem nevoie, de obiectele reale, de obiectele gândirii. .

Pentru toate acestea, am să vă propun un al <u>*treilea pas*</u> în domeniul logicii laticeale. O latice este cea mai simplă formă algebrică, un simplu şir, care poate rămâne astfel sau poate fi ca un arbore. O latice are diverse noduri care întrerup şirul sau hotărăsc crengile arborelui. Aceste noduri sunt ocupate în gândirea noastră, de imaginea obiectelor reale, de existent. Fiind vorba de gândire, nu pot fi ocupate chiar de obiecte, noi nu avem obiecte în capul nostru, dar avem imaginea lor, noțiunea lor, avem ceva ce poate transforma obiectele reale în obiecte ale gândului. Sigur, obiectul gândului nostru este altceva decât obiectul care are existență, este şi el real, o realitate, numai că obiectul gândului, de care vă vorbesc, nu poate fi decât dacă există obiectele reale ce îi corespund. Există obiecte care sunt numai ale gândului şi sunt la fel de reale ca şi realitatea ce ne înconjoară, indiferent dacă sunt noțiuni, senzații, sentimente, ele au cea mai puternică realitate pentru noi. Acesta este domeniul liberei noastre imaginații.

Suntem în situația în care Universul de discurs al obiectelor din realitatea ce ne înconjoară (cei ce separă clar subiectul de aceste obiecte ce ne înconjoară preferă să vorbească de o realitate obiectivă, din afara subiectului ce suntem. Încă nu am reuşit să înțeleg cât de separate sunt subiectul şi obiectul, aşa că voi prefera să nu folosesc această terminologie.) formează un domeniu ce poate fi delimitat de Universul de discurs al obiectelor pe care le gândim. Cunoscând aceasta, putem vorbi, aparent ambiguu, despre *baza ontologică a gândirii noastre, a logicii pe care v-o propun* ca şi despre *obiecte reale, ale realității, plasate în nodurile unei latici.*

Ne reîntoarcem la structura laticeală a gândirii noastre.

Pe noi ne interesează o logică care 1) Să folosească obiectele gândirii, realitatea obiectelor să fie ceea ce determină gândirea şi nu forma ei logică; 2) Să aibă o rigoare în structura sa formală şi; 3) Să ne pună la dispoziție, prin formalismul ei, o structură de tip complementaritate relativă, care să dea socoteală de aspectele relative ale gândirii noastre.

Într-o latice, nodurile pot fi ocupate de obiectele gândirii. Numai aceste obiecte vor determina dezvoltarea unei latici, ca şi operațiile de care avem nevoie.

Pentru a avea un exemplu cunoscut vă propun arborele lui Porfir, care are ca gen maxim *substanța, ousia*, şi ca genuri subalterne: *corpurile*, *soma*, *corpurile animate, empsihon* (punctul de vedere al grecilor antici, ca si al traducătorilor latini era că ceea ce pune în mişcare corpurile este sufletul, de aceea noi am ajuns să numim animalele de la suflet), *animalele, zoon, animalele raționale, şi omul.* Această înşiruire de genuri-specii ale arborelui lui Porfir, se termină cu speciile cele mai specializate (eidos eidikotaton), cu indivizii oameni, *Socrates, Platon, Petros*.

Vă propun o mică reducere a acestui arbore:

Substanță = E
Corp = A1
Animal = A2
Animal rațional - om = A3

O să notăm complementara unui obiect A în raport cu un Univers de discurs , cu C A, şi o să spunem " complementara lui A în raport cu ". Putem să mai scriem, simplificând puțin, şi -A.

Genul maxim rămâne Substanța, Universul de discurs se îmbogățeşte plecând de la substanță. Cel mai bogat Univers de discurs îl are omul, omul ca generalitate. Am putea spune, folosind o exprimare matematică, că genul şi Universul de discurs sunt invers proporționale. Cu cât genul este mai larg cu atât Universul de discurs este mai restrâns şi cu cât genul este mai limitat cu atât are un Univers de discurs mai bogat.

Acest *arbore al lui Porfir* poate fi prezentat şi astfel:

E E
E
C A1 A1 E-A1 A1
A1 sau
C A2 A2 A1-A2 A2
A2
C A3 A3 A2-A3 A3

a) b)

Figura I
(După Geo Săvulescu, *Negația relativă I şi II,* în Revue Roumaine de Sciences Sociales, Série de Philosophie et Logique, Tome 19, 1975, Tome 20, 1976)

Laticea de mai sus poate fi dezvoltată într-un graf Lg (Figura II) care are o desfăşurare puțin deosebită, o mai mare întindere în spațiu şi mai multe noduri, respectiv mai multe obiecte. (fig.II)

E

E-A3 A1

E-A2 A1-A3 A2

E-A1 A2-A3 A1-A2 A3

0

Figura II

În acest graf, latice, de tip Lg, apar complementarele care sunt în graful (laticea) din fig I, dar mai apar şi complementarele: A1-A3, E-A3, E-A2.

Prin abuz de limbaj, vom considera aici complementarele unui obiect ca fiind o negaţie. Complementara este o variantă de negaţie. Există multe alte feluri de a nega o propoziţie sau un obiect al gândirii noastre, abuzul în exprimare înseamnă, la noi, o restricţie a negaţiei la Universul de discurs al complementarităţii. Vom putea folosi termenul "negaţie" ca un sinonim pentru complementaritate, ştiind că este o restricţie a Universului de discurs.

Revenind la arborele lui Porfir şi la laticea pe care o descrie, să spunem; Complementara omului (A3), ca obiect al gândirii, faţă de substanţe (E), este orice fel de substanţă, corpurile (A1) în care sunt şi plantele (în măsura în care plantele nu au suflet, respectiv nu sunt animate, nu sunt animale), şi animalele (A2). Complementara omului faţă de animale sunt animalele, iar faţă de corpuri sunt toate corpurile şi animalele.

Vedeţi cum poate apărea o relativizare a gândirii, o relativizare corectă şi controlabilă? De câte ori vom gândi şi vom vorbi despre omul generic este bine să ştim, când spunem, spre exemplu "nu este vorba de om", la cine ne referim, despre cine, despre ce vorbim.

Mai este ceva foarte important. În arborele lui Porfir, obiectele care sunt la nodurile laticei, sunt într-o relaţie gen-specie între ele. Această relaţie în adâncime, o vom numi *intensională.* Există şi o posibilă relaţie *extensională* între obiecte.

Să zicem că privim curtea mea iarna. Vom vedea *zăpadă, pomi* şi un *câine.* Dacă înlocuim obiectele din Fig.I cu aceste obiecte, relația dintre ele va diferi de prima, nu mai este vorba de gen- specie, ci de obiecte care întâmplător stau împreună, să-i zicem o mulțime de obiecte diverse în care *axioma uniformității* nu are loc.

În cele două situații diferite, *extensional şi intensional,* complementarele par să aibă aceeaşi valoare, nu par să fie diferite, chiar dacă relația dintre obiecte este diferită. Lucrurile se schimbă când încercăm să operăm cu aceste obiecte. Reuniunea şi intersecția nu mai coincid pentru extensie şi pentru intensie.

În exemplul extensional vom avea următoarea latice:

E Curtea mea iarna. E

A1 Zăpadă E-A1 A1

A2 Pomi A1-A2 A2

A3 Câine A2-A3 A3

Fig.III

Să descriem operația de reuniune în această latice:

E reunit cu A1 înseamnă "curtea mea iarna, cu zăpadă". Zăpadă poate fi ori în afara curții mele, ori în curtea mea. De data asta, E A1, este curtea mea care are zăpadă.

La fel, A1A2, este zăpada împreună cu pomii, A2A3 este alăturarea pomilor unui câine, iar A1A3 este alăturarea zăpezii cu câinele.

Să vedem care este intersecția acestor obiecte:

E intersectat cu A1, înseamnă ceva care este în acelaşi timp curtea mea iarna şi zăpada, EA1=0 pentru că aşa ceva nu există. La fel A1A2=0, A2A3=0,

A1A3=0, pentru că nu poate exista un obiect care să fie în acelaşi timp zăpadă şi pom, pom şi câine, zăpadă şi câine.

Să vedem care este situația într-o latice cu obiecte ce sunt în relație intensională? Ne vom raporta la fig. I.
Reuniunea lui E cu A1, EA1 va fi E, genul maxim, substanța, care cuprinde corpurile. EA2, ca şi EA3, va fi tot E, deoarece substanțele se întâlnesc atât în animale, cât şi în oameni. Toate corpurile, toate animalele şi toți oamenii sunt formați din substanțe.

Intersecția lui E cu A1, EA1, sunt acele obiecte care sunt în acelaşi timp substanțe nediferențiate şi corpuri. Corpurile au în ele substanțele, ceea ce înseamnă că intersecția este formată tocmai din corpuri. EA3 sunt acele substanțe ce sunt şi oameni, deci oamenii. Putem observa că atât A1A3, cât şi A2A3, sunt oamenii. EA2 sunt acele substanțe ce sunt şi animale, desigur animalele. Intersecțiile într-o latice intensională, de tip gen-specie, este, după cum se poate vedea în exemplele de mai sus, cea mai mică specie. Această specie are, într-adevăr, toate caracteristicile genurilor care o preced, având si ea anumite note care sunt numai ale ei.

Reuniunea şi intersecția în laticea extensională şi în cea intensională, sunt diferite. La început m-a mirat ce am găsit, apoi m-am obişnuit. Dacă gândirea mea foloseşte o relație gen-specie între diverse obiecte, operațiile pe care le fac, gândind, sunt diferite de o situație în care alte obiecte sunt în raport de a fi unul lângă altul.

Oare cine-mi comandă mie când să folosesc o operație şi când alta? De ce nu le încurc câteodată? Poate să existe o suferință neurologică care să ne arate unde se petrec, în creierul nostru, aceste operații diferite. În orice caz, noi le folosim inconştient în gândire. Interesant este că nu operația în sine este importantă, nu formalismul este cel ce determină, ci obiectele gândirii.

Este probabil ca să avem, chiar de la naştere un anumit loc, anumite locuri în creierul nostru în care sălăşluiesc obiecte ale gândirii. Măcar un minim care se poate îmbogăți prin experiență, prin învățare. Acest minim de obiecte ale gândirii cred că este necesar până şi manifestării instinctelor. Fără acest minim de gândire nimic nu s-ar putea actualiza în comportamentul animal sau uman, foamea, apărarea, şi sexul, nu s-ar mai putea arăta.

Dacă observația noastră este corectă, acest nucleu, acest loc, unic sau multiplu, ar fi organizat pe noțiuni. Nu atât pe cuvine cât mai degrabă pe imagini gândite. Noi avem noțiunea de scaun, şi spunem scaun, dar în mintea noastră această noțiune a fost formată văzând zeci şi sute de scaune diferite, cu 4 picioare, cu trei picioare, din lemn, din lemn cu tapiserie, din aluminiu, din fier, din gheață, din piatră, şi din câte încă altfel de scaune, fiecare scaun cu imaginea lui.

Acest zăcământ de noțiuni este, cu siguranță, foarte bine organizat în mintea noastră, pentru că altfel nu am putea opera cu el, nu ar fi posibil să gândim cu aceste noțiuni.

Dintre operații am prezentat un minim posibil, *complementaritatea relativă,* dacă vreți, *negația relativă,* atunci când negația reprezintă complementaritatea, *reuniunea şi intersecția.*

Aceste trei operații formale ne asigură corectitudinea paşilor gândirii, corectitudine ce depinde de cât de bine, cât de aproape de realitate s-a structurat tezaurul noțional, tezaurul obiectelor gândirii. Pentru aceasta, am propus, în loc de o logică formală, o îngemănare a realităților gândite cu o structură laticeală şi cu câteva operații. Să nu uităm că puterea gândirii noastre stă în multiplicarea fiecărei operații în câte operații relative avem nevoie. Relativitate ce este dominată de realitatea obiectelor gândirii.

Aşa vom putea înțelege de ce putem gândi cu mare repeziciune, mai repede decât cel mai performant computer. De ce un medic care este solicitat să consulte un pacient are, uneori, o viteză foarte mare în punerea diagnosticului. Noi putem modela gândirea noastră după situația reală, folosind tot ceea ce ştim mai dinainte. Medicul îşi fixează cu rapiditate un Univers de discurs corespunzător cu ceea ce observă el la pacient şi cu ceea ce ştie, cu ceea ce are în capul lui, cunoştințele sale medicale, şi astfel realizează un prim model ontologic al realității. Asta înseamnă că în mintea lui uneşte datele ce le află prin cercetarea simptomelor manifestate de bolnav, datele individuale, cu notele generale din cărțile de medicină, note generale pe care, spuneam, le ştie, le cunoaşte, le-a învățat.

După această primă luare de contact, gândirea evoluează în etape care sunt probabil asemănătoare structurii funcționale a creierului nostru. După ce avem un Univers de discurs, putem desfăşura o gândire formală care se articulează pe datele reale, pe realitatea obiectelor gândirii, pe ontologie.

Având o latice a Universului de discurs, putem oricând să reducem interesul nostru la o sublatice, o porțiune din Universul de discurs inițial. Putem oricând cerceta obiectele ce se desfăşoară în întindere folosind reuniunea lor sau obiectele ce se includ una pe alta folosind intersecția. Repet, putem folosi un formalism care ne va garanta corectitudinea paşilor făcuți, formalism care, la rândul lui, se orientează după natura obiectelor de cercetat. Când aplic reuniunea lor sau intersecția, cum articulez aceste reuniuni cu intersecțiile, nu este posibil să ne fie dat printr-un formalism, ci de realitatea obiectelor.

Modelul logic pe care-l propun, această structură arborescentă, această latice unde, odată puse nişte obiecte vom şti cu precizie care este complementară fiecărui obiect, fiecărui grup de obiecte, complementară pe care am mai numit-o şi *negație relativă*, deoarece fiecare complementară este ceea ce nu este sau nu are obiectul. Repet, acest simplu model logic are posibilitatea să dea socoteală de întreaga structurare a minții noastre, oferindu-ne astfel o părticică din misterul gândirii. Gândirea are nevoie de un punct de sprijin, de aceea gândim totul în relație, avem o gândire *relativă*, relativă față de un Univers de discurs, relativă față de o latice ce descrie acest Univers de discurs, ca şi față de orice sublatice a laticei inițiale. Această modelare relativă a gândirii, pe care v-o propun, înseamnă că noi putem oricând, în cursul unei desfăşurări raționale, să reducem gândul nostru, să ne îndreptăm atenția, spre un anumit domeniu mai larg sau mai redus, spre un anumit interval - o sublatice- şi în acelaşi timp să păstrăm imaginea totului, să raportăm toate etapele gândirii noastre spre laticea inițială, la Universul de discurs în care se mişcă această gândire.

Cu această ocazie, putem vedea de unde poate apărea *ambiguitatea gândirii* sau chiar *iraționalul.* Păstrarea unui raport corect între obiectele gândirii ne asigură un raționament corect. Dacă vom încălca aceste raportări, dacă vom sări nepermis de la un obiect la complementara altui obiect, dacă vom încurca unele raportări, dacă vom opera defectuos, în mod voit sau patologic, vom avea o gândire ambiguă, vom putea fi chiar în domeniul iraționalului, aşa cum putem ajunge chiar în domeniul scindării patologice a gândirii sau, tot patologic, al fixării unui obiect al gândirii.

Aş vrea să nu fiu greşit înțeles. Modelul pe care vi-l propun nu este unicul posibil nici singurul corect. Este numai un model posibil printre altele. Este adevărat, laticea pare că dă bine socoteală de relativitatea gândirii. Dacă asociem şi simplitatea ei, este chiar scopul pe care-l urmăream. Putem gândi

silogistic sau putem încerca formalizări ale gândirii cu ajutorul diverselor logici construite până în prezent. Numai folosirea lor ne poate îndrepta spre o direcție sau spre alta şi poate decide care formă de gândire este utilă. Ceea ce este important este orientarea ontologică a gândirii noastre, suportul ei în realitate, folosirea unor obiecte gândite ce au realitate. Formalismul se va adăuga doar lor. Indiferent ce formalism vom folosi, el trebuie articulat pe o osatură ontică.

NOOLOGIA ABISALĂ ŞI PSIHANALIZA

Va trebui să încerc o schiță, o paralelă, între noologia abisală propusă de Blaga şi psihanaliza lui Freud, Adler, Jung, Lacan, ca să nu-i citez decât pe unii dintre cei mai importanți din acest domeniu. Este curios, sunt două domenii care studiază partea ascunsă a psihismului nostru, care au plecat practic din acelaşi trunchi, din concepția freudiană asupra inconştientului, care au avut o evoluție deosebită (măcar aşa încearcă să prezinte Blaga) şi care au ajuns acum în situația de a se putea uni, fiecare aducând o parte importantă dintr-o nouă şi viitoare teorie a inconştientului.

Freud este şocat de importanța pe care o are sexualitatea printre pacienții săi, sexualitatea ca plăcere realizată sau dorință. Pentru aceasta, va pune principiul plăcerii ca dominant al psihismului uman. Cea mai mare parte a psihismului nostru este inconştient, conştiența fiind doar o mică parte a vieții noastre de relație. Această parte necunoscută, inconştientul, este cel ce determină actele noastre conştiente.

Elanul vieții se bazează pe trei instincte primare: *foamea* (conservarea individului), *sexul* (conservarea speciei), şi instinctul de *apărare-agresiune.* Instinctele sunt înscrise în memoria noastră genetică şi au apărut în evoluția socială filogenetică. Instinctele sunt Eul vegetativ. În inconştient mai există un Eu latent, un Eu social, filogenetic, care reprezintă stratul arhaic al conştiinței noastre moral-sociale, îi mai spune Supraeu (*das berich*). Acest Eu latent, social filogenetic, este memoria convenienței sociale transmise ereditar şi care se îmbogățeşte în timpul copilăriei. Eul vegetativ şi cu cel social filogenetic sunt motorul vieții fiind, pe de o parte, în continuă luptă pentru realizarea plăcerii, dominant fiind instinctul sexual şi, pe de altă parte, Supraeul, Eul rațional, Eul intelectual, Eul social ontogenetic, pe care noi îl formăm începând din cea mai fragedă copilărie, până devenim adulți. Eul primitiv se conduce după principiul plăcerii pe când Eul latent, Supraeul, împreună cu Eul rațional introduc o cenzură a acestui principiu hedonist ceea ce obligă toate pornirile impuse de Libido să se retragă în inconştient. Plăcerea este refulată, reprimată, şi alungată în inconştient. Afectele refulate în inconştient au o mare intensitate, tensiune ce va creşte cu timpul şi va căuta ocazia să se producă în act, dacă nu direct, din cauza convențiilor sociale, indirect, mascat, sublimat.

Cel mai puternic instinct este cel sexual, el este purtătorul unei mari energii latente, prezente la copil şi care va creşte la pubertate. Această energie este

Libidoul. C.G.Jung va spune că Libidoul (*Libido* in latină înseamnă dorință, poftă, plăcere, bun plac, capriciu) este energie psihică încercând să-l desexualizeze. Freud nu a fost de acord cu această schimbare insistând asupra importanței energiei sexuale.

Aproape toate activitățile umane au la Freud o origine sexuală. "..relațiile afective dintre părinți şi copii (inițial pe de-a-ntregul sexuale), sentimentele de prietenie.... sunt generate de înclinația sexuală" şi sunt considerate *Aspirații sexuale cu finalitate inhibată.* În om sunt două categorii de impulsuri opuse ce corespund anabolismului şi catabolismului. Este impulsul morții (*Todestrieb*) care pregăteşte ființa umană, de la naştere, pentru moarte, este un impuls de agresiune, de distrugere, şi impulsul vieții (*Lebenstrieb)*, impulsul libidoului sexual (*libidenosen Sexualtriebe*), sau Erosul. Ele pot duce la victoria Erosului prin procreație, sau victoria morții prin impulsuri destructive (Sigmund Freud, *Psihanaliză şi sexualitate*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1994, p.26).

Trebuie să recunoaştem că teoria psihanalitică construită de Freud este consistentă, este convingătoare. În primul rând, pentru om, sexualitatea este cu totul altceva decât este pentru animal. Ea este mult mai bogată, nu se limitează numai la perioada rutului, şi nu este o simplă excitație a organelor sexuale urmată de o ejaculare, chiar dacă este şi aşa ceva. Viața sexuală şi afectivitatea legată de ea ocupă, cu adevărat, aproape tot ce face omul. Chiar atunci când nu mai este potent, omul poate fi împins în acțiune de afecte cu puternică încărcătură sexuală. Viața socială, convențiile sociale şi-au pus o amprentă puternică pe sexualitatea umană. Aşa cum foarte bine nota Freud, aceasta se poate vedea nu numai la omul civilizat ci şi la oamenii care trăiesc în condiții de primitivitate. Transformarea impulsurilor sexuale, sublimarea lor, mascarea lor, are loc în orice comunitate umană, am putea spune că este un factor comun al umanității.

În al doilea rând, Freud, plecând pe un drum încă neexplorat până la el, arată că libidoul nu apare din nimic la pubertate. El este prezent şi la copilul care suge la sânul mamei. Această prezență a instinctului sexual de la cea mai fragedă vârstă, evoluția lui prin diverse stadii, erotismul oral, anal, şi complexul lui Oedip, este a doua mare descoperire a lui Freud.

Să nu confundăm sexualitatea cu procreația, cu simplul act sexual. La om, sexualitatea participă, după cum spuneam, la toată viata afectivă a individului, libidoul îl marchează inconfundabil. Libidoul participă şi la

celelalte instincte, de aceea copilul are o fază orala a sexualității în care asociază plăcerii alimentare pe cea de a suge la sânul mamei sau a doicei, aşa cum adultul care-şi refulează plăcerea actului sexual, care trăieşte un complex al castrării, va transforma actul sexual în plăcerea de a mânca şi se va îngrăşa. Libidoul ca energie psihică atotputernică este un principiu impus de Freud. Pe această bază, psihanaliza freudistă, dezvoltată de străluciți cercetători, cum ar fi Lacan, a dat soluții şi în domeniul spiritului, al creației. Libidoul, energia psihică, în anumite condiții, depinzând de terenul pe care se dezvoltă, poate ajunge la o transformare totală a egoismului plăcerii în altruism. În acest fel, tendința spre manifestări antisociale se schimbă în activități cu valoare socială. Această răsturnare este sublimarea energiei sexuale. Tânărul va face sport, va dansa, va flirta, va face curte colegelor. Fetele şi femeile se vor găti, vor vrea să fie în pas cu moda, şi unii şi alții se vor îndrăgosti.

Sunt şi unele căi superioare de sublimare. Creația artistică, spiritul comic, muzica, pictura, ştiința.

Este foarte greu de înlăturat această încărcătură, această pulsiune sexuală în creațiile omului. Cu ajutorul lui Blaga o să vedem, mai departe, dacă se poate spune şi altceva în acest domeniu al creativității umane.

Sunt şi alte păreri în psihanaliză care nu sunt de acord cu pansexualismul freudian. Adler pune în locul principiului plăcerii pe cel al puterii. Împreunarea sexuală ar fi după el, o exprimare a acestui instinct de dominație. Motorul vieții psihice ar fi *voința de putere* cu care copilul se naşte, şi nu libidoul, sexualitatea. Conflictul psihic este între această voință de putere şi neputință, lipsa de putere. De fapt, Adler nu face altceva decât să acorde mai multă importanță instinctului de agresiune, pulsiunii spre moarte propuse de Freud, pentru că Erosul este prezent şi la el. Pe de altă parte, voința de putere aduce aminte de Nietzsche.

Dacă ar fi să ne luăm după ce se întâmplă în politică, sau după filmele americane, ar trebui să fim de acord cu Adler. Relația între sexe devine uneori o relație agresivă, aş putea spune că totdeauna ea devine agresivă, numai că depinde de felul agresiunii. Chiar actul sexual în sine este o agresiune, de cele mai multe ori, chiar atunci când ambii parteneri se doresc şi vor să se împreuneze. În fond, ejacularea se poate realiza numai agresând. Nu mai spun că în mass media abundă exemple de familii bazate mai mult pe instinctul de agresiune decât de iubire. Bărbatul agresează femeia, o bate,

femeia poate lovi bărbatul care vine acasă neputincios, fiind beat sau prea slab fizic. Părinții agresează copiii, şi nu de puține ori aceste agresiuni ajung până la crimă. Este instinctul sexual, pulsiunea sexuală, cel mai puternic? sau cel de agresiune care ajunge să subjuge pulsiunile sexuale? Romanele lui Dostoievski au permis psihologiei să apară. De multe ori literatura este un material util cercetărilor ştiințifice. În romanele lui Nicolae Breban apare între personaje o relație în care cel ce are putere o impune celui care este apt să se supună, este o relație între stăpân şi slugă. De data aceasta chiar impulsurile sexuale realizate sunt o sublimare a acestei relații dintre stăpân şi slugă. Se întâmplă ceva ce din punctul de vedere al freudismului ar fi total curios şi chiar nenatural. Oare? Oricum, sexualității îi rămâne rolul ei important. Dacă mă gândesc mai bine la sexualitatea animală, ea se bazează pe agresiune. Cel mai puternic, cel ce învinge în luptă, este cel ce va copula, va procrea. Este instinctul perpetuării speciei, păstrării calității indivizilor în cadrul speciei, evitarea regresiunii fizice a speciei. Să fie mai puternic instinctul existenței individuale decât cel al perpetuării speciei? Pare că nu. Animalele când se împerechează îşi riscă viața.

Dacă este aşa, atunci agresiunea, dorința de putere, impunerea puterii, de care ne vorbeşte şi Konrad Lorentz, este un instinct animal pe care-l moştenim şi noi. Desigur, noi transfigurăm această luptă pentru putere dintre oameni, îi dăm o altă față, aproape de nerecunoscut pentru un etolog, dar ea rămâne tot luptă pentru putere. Nu cumva lupta pentru putere, impunerea prin forță, are un rol important în preludiul sexualității la om? Nu credeți că o serenadă sau duelul dintre Lensky şi Onedin, sunt manifestări ale preludiului unei cuceriri? Chiar expresia "a cuceri", care se poate aplica unei cetăți, ca şi unei femei, ne îndreaptă gândul acolo. Să nu uităm că cel mai celebru război, războiul troian, a fost pornit pentru cucerirea unei femei. Cu siguranță, agresiunea, ca şi sexualitatea sunt mult diferite de la animal la om. Care este mai puternică? care conduce? care a fost mai întâi? Cred că un om flămând, nedormit, şi hărțuit de nişte duşmani care vor să-l omoare, nu mai este atras nici de cea mai frumoasă femeie. Agresiunea, ca şi foamea, sunt instincte primare care ne asigură existența, iar sexualitatea, oricât de puternică este, rămâne secundară. De primele depinde, după cum spuneam, chiar ființa fizică a individului, de aceea este un instinct mai puternic, pe când sexualitatea răspunde chemării speciei, a ființării speciei.

Să revenim la foame. Nu credeți că sărutul, faptul că folosim limba în sărut, o folosim şi pe tot corpul partenerului sexual, muşcăm sânul sau gâtul femeii sau bărbatului cu care ne împreunăm, ne aduce destul de aproape de actul

mâncării? Sau este o răbufnire a sexualității orale? Nu sunt transferate aceste acte însoțitoare ale actului sexual din domeniul instinctului de prezervare al individului prin mâncare în cel al sexualității? Freud ne spune că suptul, pentru un nou născut, este în acelaşi timp hrană şi sexualitate. Mă întreb cum se justifică suptul fetelor ca sexualitate? prin complexul Dianei?

În orice caz, fie ea sexualitate, libido, sau instinctul agresiunii, ambele, oricât de transformate sunt în lumea umană, rămân constante animale, moştenite, transmise omului. În lumea noastră, atât agresiunea, cât şi sexul nu ne îndepărtează prea mult de animal. Omul depăşeşte animalele, suntem mai sălbatici, mai cruzi, mai neîndurători, decât animalele, dar omul are şi altceva, ceva pentru care este om, ceva complet diferit de lumea animală.

Poate că punctul de vedere a lui Adler în analiza psihică ar mai trebui discutat puțin. Să nu uităm că la începuturile societății omeneşti, se pare, a fost matriarhatul. Femeia era cea care agresa, ea hotăra când se va împreuna cu bărbatul, când va naşte copii şi cum îi va creşte. Amazoanele există în toate mitologiile, dar ele pot fi, social vorbind, contemporane. În cărțile de călătorii din Amazonia, se vorbeşte despre aceste triburi războinice de femei. Ele hotărau o dată la care invitau bărbații din triburile din jur la o sărbătoare, când se împreunau cu ei, după care îi goneau. Din copiii, născuți, păstrau doar partea femeiască. Ca războinice, erau de temut.

Cum, oare, s-a dezvoltat sexualitatea în matriarhat, ca şi printre amazoane? Ce a putut rămâne în inconştientul nostru din această experiență? Nu ştim. Ceva din ceea ce numim azi complexul lui Oedip răsturnat, complexul Dianei. Copilele nu-şi cunoşteau tații şi nu aveau cum să se îndrăgostească de un model bărbătesc, nici să urască şi să vrea să-şi ucidă mama care avea, de fapt nu mai avea, relații cu tatăl. Cum poate explica un freudist asta? Sadism? Voința de putere poate explica perfect dorința realizată de a domina a femeii. Se poate înțelege educația pe care o primeau fetele pentru a domina, pentru a supune dușmanii bărbați. Sexul şi hormonii amazoanelor le împingeau să fie mai agresive şi nu libidinoase. Să fie agresiunea o sublimare a libidoului? Poate să se întâmple şi aşa ceva, dar nu ştiu dacă studiul psihicului normal şi a celui patologic ar confirma asta, pentru că nu trebuie să uităm, freudismul a plecat de la şi se bazează pe clinica psihiatrică.

Nici C.G.Jung nu este de părere că întreaga energie psihică depinde numai de sexualitate, şi vorbeşte de Libido ca de o energie psihică, despărțită de

sexualitate. Propune o desexualizare a libidoului. Pentru asta Freud îl critică opunându-se "speculației lui Jung referitoare la libidoul originar" (Sigmund Freud, *Psihanaliză şi sexualitate,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1994, p. 26) şi-l obligă să renunțe de a se mai numi psihanalist. Jung se supune şi va vorbi despre *psihologie analitică.*

C.G.Jung găseşte în inconştient un conținut al cărui nume generic va fi *arhetip.* Este foarte interesant să vedem cum ajunge la această cunoaştere, pentru că aici este una din marile chei ale înțelegerii activității noastre psihice, a gândirii noastre. În *Pattern of behaviour* şi *arhetip,* Jung povesteşte cum a plecat de la clinica psihiatrică unde a observat la pacienții care aveau o "Diversitate inițial haotică a imaginilor ce se condensa pe parcursul lucrului în motive şi forme elementare, care se repetau identic sau asemănător, la cei mai diferiți indivizi... faptele demonstrau fără greş coincidența fanteziilor conduse de regulatorii inconştienți cu momentele activității spirituale umane în genere.... Concepția mea şi conceptele mele esențiale sunt deduse din aceste experiențe... Aşa se întâmplă şi cu mâna care conduce creionul sau pensula, cu piciorul care face pasul de dans, cu văzul sau auzul, cu cuvântul sau cu gândul: un impuls obscur hotărăşte dinainte plăsmuirea, un apriori inconştient năzuieşte să ia formă fără să se ştie că în inconştientul altuia apar aceleaşi motive.... pare să planeze o obscură *pre-ştiință* nu numai a plăsmuirii, ci a sensului ei.... Plăsmuirea nu are nevoie de nici o interpretare, ea însăşi constituie propriul ei sens. .. Existența acestor regulatori inconştienți, pe care i-am numit câteodată şi *dominante,* .. mi s-a părut a fi atât de importantă, încât am făcut din ea temeiul ipotezei mele privind *inconştientul personal colectiv. ..... A*rhetipurile intervin în formarea conținuturilor conştiente,... ele se comportă ca şi instinctele... În ciuda, sau poate tocmai datorită înrudirii sale cu instinctele, arhetipul constituie adevăratul element al spiritului,... constitue mai degrabă spiritul rector al acestuia. Conținutul esențial al tuturor mitologiilor, al tuturor religiilor şi al tuturor -ismelor e de natură arhetipală. Arhetipul e spirit sau non- spirit.... depinde de atitudinea conştientului uman drept ce se va revela până la urmă. ... procesele psihice apar ca echilibrări energetice între spirit şi instinct... Contrariile sunt proprietăți extreme ale unei stări... Opoziția spirit- instinct reprezintă doar o formulare dintre cele mai generale, o formulare ce are avantajul că aduce cea mai mare parte a proceselor psihice foarte importante şi foarte complicate la un numitor comun... Adevăratele contrarii nu sunt entități incompatibile.. rămânând complet nelămurită... o chestiune: când poate fi numit un proces spiritual şi când instinctual. ... depinde întru totul de poziția sau de starea conştientului. O conştiință mai puțin evoluată... va considera ca izvoare ale realității, instinctele, rămânând complet inconştientă de aspectul spiritual..... O conştiință aflată în opoziție cu instinctele, ca urmare a influenței exercitate de arhetipuri asupra ei, subsumează instinctele arhetipurilor.... Procesele psihice... se comportă ca o scală, de-a lungul căreia conştientul glisează, fiind când în apropierea proceselor instinctuale şi căzând atunci sub influența lor, când în vecinătatea celuilalt capăt, unde precumpăneşte spiritul care asimilează chiar şi procesele instinctuale ce-i sunt opuse... "(Carl Gustav Jung, *Puterea sufletului, Antologie,* Ed. Anima, Bucureşti, 1994, p. 69-75).

Cer iertare cititorului pentru citatul destul de lung. Asistăm, însă, în aceste scrieri finale ale lui Jung, la laboratorul lui de creație. Asistăm la paşii pe care i-a făcut şi cum a fost forțat de clinică să ajungă la o noțiune transcendentă, cum singur recunoaşte, aceea de arhetip. Instinctele sunt şi ele arhetipuri. Natura psihicului este, desigur, în genere, necunoscută. Cu atât mai mult arhetipurile ce au o foarte mare rezistență la conştientizare. Ele trimit constant semnale în activitatea noastră conştientă, dar nu pot fi aduse în această parte luminoasă a psihismului.

Psihologul clinic, care a fost Jung, s-a cutremurat când a găsit în chiar activitatea sa practică, în "obiectele" individuale ale cercetării psihicului uman, în gânduri şi fantasme, un invariant pentru oameni atât de diferiți. A găsit un factor "psihoid", ce influențează viața noastră psihică.

Pentru noi întrebarea este în ce măsură matricea stilistică şi arhetipurile sunt la fel, sunt asemănătoare sau diferite.

Sunt ambele un transcendent, un apriori, le avem fără să putem spune cu oarecare siguranță de unde le avem. Tot ce ştim despre ele căpătăm indirect pentru că nu există o posibilitate directă de a le cunoaşte, de a le studia. Ambele influențează cunoaşterea noastră, fiind o cenzură transcendentă.

Cu toate aceste asemănări, am să propun să le considerăm diferite ca funcție. *Matricea stilistică* este un fel de modulator al percepțiilor noastre, le modifică, le dă o altă înfățişare în raport cu forma ei, cu felul în care ea s-a construit în mintea noastră.

Arhetipurile sunt un conținut inconştient profund care trimit semnale de care trebuie să ținem seama în viața noastră de relație. Ele nu par să modifice aspectul gândului şi al percepțiilor noastre, eventual le poate da o altă valoare prin simpla alăturare a simbolurilor ce le poartă. Prin asta participă şi ele la cenzura transcendentă, dar în alt fel decât matricea stilistică.

Ce s-ar fi întâmplat dacă Jung afla despre filosofia lui Blaga? Nu pot şti. Ceea ce sunt sigur este că atât psihologia, cât şi filosofia ar fi avut de câştigat.

Pentru toate acestea voi prefera să consider matricea stilistică şi arhetipurile ca doi parteneri egali, dar diferiți ca funcție. Împreună participă la structurarea psihismului nostru, la cunoaştere, ca şi la cenzurarea ei.

Este adevărat că Jung nu a sesizat imaginea unei posibile cenzuri produsă de arhetipuri. Ele îmbogățesc gândurile noastre fără să le modifice prea mult. Aşa cum spunea Jung, dacă noi avem un gând apropiat de instinct el rămâne la fel în compania arhetipului, chiar dacă mai capătă unele valențe simbolice. Dacă ne uităm la figurile din picturile lui Bosch, avem un registru destul de mare de stări, de simțăminte instinctuale. Priviți punerea în scenă a unei lupte de cocoşi sau a unui meci de box. Figurile de pe ecran ne coboară instinctele pe masă. Atât în această situație cât şi pe figurile lui Bosch, se poate citi pe lângă plăcerea agresiunii, a violenței, a foamei fizice sau sexuale, şi componenta umană a acestor sentimente, aportul arhetipurilor.

Este foarte greu să convingi, prin educație, că omul are un transcendent în sufletul său. Este mai uşor să-l faci să înțeleagă că atât simțirea, cât şi gândirea lui sunt cenzurate de propriile sale structuri cognitive. Tot ce percepem este filtrat de matricea noastră stilistică, de categoriile conştientului şi influențat de arhetipuri.

Jung este de părere că energia psihică ne vine de la perechile opuse din psihicul nostru, din doi poli opuşi ce se află sub tensiune, sub tensiunea senzațiilor, a sentimentelor. Astfel sunt conştientul şi inconştientul, instinctele şi arhetipurile, toate sunt ca apa şi focul, ca cerul şi pământul, ca şi ce e rău şi ce e bine, ce e adevărat şi ce e fals, ca negrul şi albul. Aceste cupluri contrare sunt şi sursa complexelor noastre, a traumelor psihice, a bolilor.

Nu văd ce ar fi de obiectat la acest punct de vedere. Cu cât creşte diferența de potențial între doi poli ai psihismului, cu atât este posibilă o energie mai mare, mai puternică. Cum spune Blaga, "psihicul îşi ia energia de care are nevoie de oriunde..". De ce trebuie ca această diferență de potențial să ne curenteze totdeauna? De ce nu putem aprinde un bec cu această energie? să luminăm o casă? de ce să ne ardem totdeauna degetele?

Aici nu este vorba numai de energie, ci şi de unde cade accentul, preponderența, conştientului sau a inconştientului. Jung, ca şi Freud, consideră preponderența inconştientului egală cu preponderența arhetipurilor instinctuale, preponderența dezordinii asupra ordinii psihice, a complexelor

asupra unei conştiinţe echilibrate, o deschidere asupra patologicului. Este adevărat că Jung, spre deosebire de Freud, vede salvarea omului printr-o stimulare conştientă a unor arhetipuri de către religie, credinţă, de către transcendent. Asta pentru că viaţa socială duce la refularea inconştientului colectiv şi care nu poate fi salvat altfel decât prin conştientizarea unei preocupări spirituale. Religia corespunde unor conţinuturi ale arhetipurilor. "Atâta timp cât o conştiinţă comunitară ecleziastă este în mod obiectiv prezentă, psihicul se bucură de o anumită stare de echilibru. Există, în orice caz, un mijloc de apărare destul de eficient împotriva *inflaţiei* eu-lui." (C.G.Jung, *Op. cit., p. 93).*

Avem, probabil, un arhetip al *tatălui* binevoitor şi bun, care poate totul, face totul pentru copilul lui, cu alte cuvinte are puteri absolute. Îmi amintesc de acest tată care nu face nimic greşit, care nu-şi încalcă cuvântul dat fiului, pe când aveam 4 ani. Era pe vremea când încă mai mergeam vara la Balcic unde *tătuţa,* bunicul, avea o vilă. Seara, la Bucureşti, uneori, tata mă lua la băcănia de peste drum, la *Gălăţescu,* de unde cumpăra tot felul de bunătăţi; icre de manciuria, şuncă presată de Praga tăiată felii subţiri cu un aparat special, uneori chiar şi icre negre, când nu erau tescuite. Tata nu cumpăra niciodată decât icre negre proaspete. Nu ştiu care a fost motivul. Un motiv a fost, într-o seară când mergeam împreună, s-a declanşat un diferend între tata şi Dl. Gălăţescu, se pare că un mezel nu mirosea aşa cum voia tata şi proprietarul s-a supărat foc pentru că mezelul era proaspăt. A ţipat la tata, tata a ridicat şi el glasul. S-au certat. Pentru moment n-am înţeles nimic. Acasă am început să-mi revin. Cum de a putut cineva să ţipe la tata? Cum? tata nu este cel mai mare şi mai drept om? poate cineva să-i pună la îndoială cuvintele tatălui meu? Nu-mi venea să cred. Tata era, pentru mine totul, în universul meu de copil el era absolutul! Tata rămânea tatăl meu dar, pierdusem absolutul. Am plâns, m-am plâns mamei care a încercat să mă liniştească.

Probabil că avem un arhetip al absolutului şi al tatălui atotputernic. Când devenim mai mari, putem proiecta aceste arhetipuri în credinţă, în religie, aşa cum spune şi Jung.

Poate că astfel am putea fi puţin mai îndurători cu Blaga. Cred că aşa ar trebui să-l înţelegem atunci când postulează un absolut pe care-l numeşte Marele Anonim. Sigur că Blaga era religios ca oricare dintre noi, numai că el a vrut să construiască un sistem metafizic în care nu avea nevoie de Dumnezeu. Pentru asta postulează un Mare Anonim, care nu este Dumnezeu, pentru a-şi satisface propriul arhetip al tatălui atotputernic, al

absolutului. De remarcat că cenzura transcendentă nu suferă nici o alterare ca idee, ea rămâne un filtru al percepțiilor şi al gândurilor noastre, un apriori, un absolut, numai că acest absolut ce ar fi putut rămâne nedefinit, este personificat prin Marele Anonim. Faptul că Marele Anonim pune în noi formele apriori ale sensibilității ca şi matricea stilistică, chiar şi categoriile cunoaşterii, rămâne o parte de poveste, aşa cum tot poveste rămâne dorința Marelui Anonim de a se feri de pericolul cunoaşterii umane. Este adevărat că această ultimă poveste o reîntâlnim la Platon, ca şi în multe mitologii. Se poate ca pericolul unei cunoaşteri umane prea înaintate să fie adevărat?

Am trecut mai repede, dea ceea revenim acum asupra conținutului inconştientului. Freud este sigur că din inconştient ne vin toate fantasmele. Cred că are dreptate ca medic care şi-a observat pacienții, dar greşeşte când face o extindere asupra omului, oamenilor. Jung ezită, inconştientul are şi o parte luminoasă, cu un conținut arhetipal elevat, dar care poate fi pus în valoare numai prin activitatea conştientă. Este totuşi de părere că nimic bun nu poate fi dacă inconştientul domină conştientul. Numai conştientul cu partea lui luminoasă poate asigura folosirea unor arhetipuri elevate. Dacă ne lăsăm pradă inconştientului vom fi dominați, până la urmă, de instincte, care au şi ele o structură arhetipală, dar care este *umbra* noastră, ceea ce este întunecat în psihicul uman.

La Blaga, totul se schimbă cu 180 de grade. Este adevărat că suntem în posesia unor instincte care ne asigură existența individuală ca şi perpetuarea speciei, dar inconştientul are o activitate spirituală. Prin inconştient putem fertiliza activitățile creative ale conştienței, tiparele matricei stilistice, care sunt un cenzor al realității percepute, sunt şi un stimul pentru cea mai importantă activitate umană, pentru creativitate. Este adevărat că Marele Anonim ne permite o creativitate în tiparele matricei stilistice, dar ne permite creativitatea.

Pentru ca structura inconştientului să ne fie mai clar reprezentată, să spunem că pe lângă *umbră,* inconştientul are şi o parte care conține arhetipuri ale părții bune, ale părții luminoase, şi s-o numim, cu un nume împrumutat din elină, *eumeros*.

Umbra şi eumeros, sunt cele două părți complementare ale inconştientului. *Umbra* are mai mult un conținut al instinctelor, al moştenirii vieții animale, pe când *eumeros* posedă conținuturile spirituale ce caracterizează umanitatea. Între ele există o reală complementaritate, aşa cum vorbeşte

Jung despre complementaritatea între conştient şi inconştient. Între *umbră şi eumeros* există o tensiune în chiar inconştientul nostru. Tensiunea de care vorbeşte Jung între conştiență şi inconştient este, mai întâi, întâlnită chiar în inconştient. Este o tensiune care rămâne latentă atât timp cât nu are stimuli din conştiență. Aceştia vor veni o dată cu intrarea copilului în lume, după naştere, şi se va accentua la anumite etape ale copilăriei sau ale perioadei adulte. La vârsta de 3 ani, la 7 ani, la pubertate, între 18-25 de ani, la 40, la 60, de ani Aceste vârste corespund vârstelor la care psihologii au observat că ființa umană este într-un punct, o zonă, critică, sau cel puțin importantă. Desigur că primele activări, în primele zile de viață, ca şi în jurul vârstei de 3 şi de 7 ani, sunt cele mai importante. Modelarea inconştientului nostru personal începe să se facă atunci, arhetipurile sunt mult mai evidente, vor da semnale clare în conştient, şi vor ajuta la modelarea ulterioară a personalității umane.

Latența tensiunii dintre *umbră şi eumeros* se rupe în primele zile după naştere şi se poate schimba şi într-o variantă lentă, constantă, atunci când evoluția copilului şi a tânărului nu suferă traume. Din păcate, traumele pot apărea destul de uşor, uneori un cuvânt, o atitudine, poate declanşa o revoluție în inconştientul unui copil. Pentru aceste motive se consideră că cei mai importanți ani pentru formarea unui copil sunt *cei 7 ani de acasă, şi* pedagogii vorbesc că ar trebui ca în clasele primare să fie cei mai competenți profesori. Tot pentru acest motiv, experiența României cu dascălii, dintre cele două războaie mondiale, legați de copii şi de locul lor, când întregi generații de intelectuali s-au ridicat de la țară, din familii simple, dar cu o a doua familie la şcoală, la dascălul lor, nu ar trebui uitată.

Să vedem ce înseamnă inconştientul pentru psihanaliză în comparație cu inconştientul propus de Blaga.

Pentru psihanaliză, inconştientul este un domeniu al psihismului uman care este legat instinctual de libido, de sexualitate (Freud, Lacan). În inconştient sunt depozitate dorințele noastre neîmplinite sub o formă deghizată, ca având o mască care, uneori, este foarte greu de dezvăluit. Pentru aceasta, se propune practicarea psihanalizei care poate, tot uneori, rezolva conflictele ce se pot produce între realitatea trăită şi între dorințele refulate. Pentru psihanaliză, părea că inconştientul este, de fapt, tot un conştient, un conştient conflictual şi puțin uitat. C.G. Jung spune acelaşi lucru în *Instinct şi voință,* "Conținuturile refulate erau elemente pierdute din vedere, ce au fost cândva conştiente. Mai târziu, Freud a recunoscut şi persistența unor reziduuri arhaice sub formă de

modalităţi primitive de funcţionare. Dar şi acestea erau explicate într-un sens strict personal. În această concepţie, psihicul inconştient apare ca un apendice subliminal al psihicului conştient." (C.G.Jung, *Puterea sufletului,* A patra parte, Ed. Anima, 1994, p. 37). Freud va introduce prin 1923 noţiunea de *Supraeu* care este foarte aproape de arhetipurile lui Jung, fiind un *spirit inconştient* moştenit şi îmbogăţit prin imperativele sociale. Vasile Dem. Zamfirescu subliniază faptul că "...încă din 1915, Freud vorbeşte de conţinuturile non-individuale ale inconştientului, de natură filogenetică, ce ar constitui nucleul inconştientului". Să nu mai vorbim de faptul că pentru Freud "Inconştientul este o altă lume prin legile care guvernează, legi diferite de cele ale conştiinţei" (Vasile Dem. Zamfirescu, *Intre logica inimii şi logica minţii,* Ed. Trei, 1977,p.120).

La Blaga, inconştientul este un domeniu independent, cu legile lui proprii, cu resursele lui, dar un domeniu în care spiritul este prezent, care poate judeca, care, după cum am văzut, are forme apriori ale sensibilităţii, are categorii. El este, chiar dacă Blaga n-o spune, cunoaşterea înţelegătoare a lui Kant. De aceea cred că putem fi de acord cu Blaga că inconştientul este un domeniu total diferit de cel conştient, aşa cum pentru Kant raţiunea (Vernuft) este un domeniu complet diferit de înţelegere(Verstand).

Am văzut că pentru Freud ca şi pentru Jung, inconştientul este un alt domeniu decât conştienţa. Această lume este, pentru ei, o lume mai întunecată, dominată de instincte, chiar dacă au evoluat şi au devenit ale lumii umane.

Între inconştientul propus de psihanaliză, chiar cel propus de Jung, şi cel dezvoltat de Blaga, este o mare diferenţă în înţelegerea funcţiei sale benefice, este un domeniu necunoscut şi cam întunecat. Inconştientul este populat cu instincte, chiar cu arhetipuri ce pot intra în combinaţii cu *umbra,* cu ceea ce este negativ, populat cu refulări, cu complexe. Blaga nu neagă valoarea tuturor acestor noţiuni ,dar le contestă supremaţia. El este de părere că, ceea ce acum am propus să-l numim *eumeros,* este o parte foarte importantă a inconştientului, care poate, şi nu de puţine ori, să preia , să "sublimeze" energia negativă a instinctelor, să o transforme în factori ce stimulează creativitatea.

Să ne întoarcem înapoi în timp. Analiza psihică şi autoanaliza sunt metode utilizate în toate religiile pământului. Noi, creştinii, ne spovedim ca să ne curăţim periodic interiorul sufletului nostru sau măcar aşa ar trebui. Yoghinii şi budiştii practică curent autoanaliza psihică, chiar zilnic. Toate aceste metode de primenire a inconştientului sunt foarte importante, dacă sunt

făcute de o persoană dotată . Este, de asemenea, important pentru sănătatea noastră, şi nu numai pentru sănătatea spirituală, pentru cea sufletească, psihică, ci şi pentru sănătatea trupului nostru, ca inconştientul să poată funcţiona normal. Prin personanţă să putem avea un conducător intim, un fel de greier al lui Pinocchio, care să ne şoptească, dacă-l putem auzi, ce ar fi bine să facem, şi cum anume putem să ne păstrăm tot ce avem mai scump, personalitatea noastră, sufletul nostru, şi corpul nostru.

Dacă ce am spus mai sus se apropie cumva de adevăr, rămâne de văzut. Am să repet, Blaga ne spune că este important să ne dăm seama că inconştientul nu este numai partea destul de întunecată pe care am cunoscut-o citind cărţile de psihanaliză. El este de părere că psihanaliza, după cum spuneam, nu se desparte prea mult de conştienţă. Conţinuturile inconştientului sunt parcă al doilea conştient, sunt tot de natură conştientă. Stadiile de dezvoltare ale inconştientului, oral, anal, şi complexul Oedip, nu sunt structuri proprii ale inconştientului, ele sunt foarte legate de manifestările filogenetice ale conştientului, ale conştiinţei noastre deoarece sunt etape ale evoluţiei copilului spre maturitate. De altfel, unii psihiatri nici nu acceptă existenţa inconştientului, ei vorbesc de ceva ce ar fi mai degrabă asemănător cu diferite stări ale conştientului. Sunt convins că undeva Blaga avea dreptate, inconştientul este doar un alt conştient pentru psihanaliză, un conştient decăzut, chiar dacă poate avea conţinuturi moştenite, chiar dacă pentru omul de azi este un apriori. Freud, Jung, Lacan, ca şi ceilalţi medici care au introdus şi au dezvoltat psihanaliza au avut, în primul rând un interes medical, din acesta a decurs şi unul filosofic, secundar. Interesul lor a fost asupra părţilor din inconştient asupra cărora se poate acţiona pentru a trata pacienţii psihici. Metafizica inconştientului, valoarea lui pentru fiinţa umană, nu a fost primă în atenţia lor. Nici nu trebuiesc blamaţi pentru aceasta. S-a descris o teorie psihanalitică a creaţiei spirituale care a folosit ceea ce găsiseră în clinică, libidoul şi sublimarea. Blaga schiţează o critică pertinentă a acestei teorii.

"Există o teorie psihanalitică despre < creaţia spirituală>. Teoria aceasta e o parte esenţială a învăţăturii psihanalitice....Termenii, la care recurge psihanaliza întru desluşirea <mecanismului> creaţiei spirituale, sunt aceia ai <libidoului sexual> şi al < sublimării>. "Psihanaliştii prefac *întâia manifestare* a unui individ, aparţinând unui anumit tip <vital-sufletesc>, în <motor> permanent al vieţii spirituale a acestui individ.....este o incredibilă confuzie între <accident> şi <substanţă>....primele comportări infantile au cel mult semnificaţia unor prime manifestări sau conturări a unui tip bio-psihologic....şi nu prestigiul şi eficienţa unor <determinări decisive>, de care ar depinde însuşi <tipul>, după cum cred psihanaliştii. ....Despre ...fluviul zeului Libido,

<atot-puternicul>, s-au pus în circulație multe basme....Din nefericire însă, despre sistemul ascuns, cu transformatoarele lui, grație cărora se ajunge efectiv la o creație spirituală, psihanaliza nu ne-a trădat niciodată nimic....spiritul îşi ia energiile, de care are nevoie, de oriunde acestea îi stau la dispoziție....recunoaştem psihanalizei meritul de a fi pus în lumină mecanismul refulării. Procesul psihic al refulării există; şi e unul din cele mai permanente ale vieții sufleteşti....Adepți ai unei gândiri oarecum fixate, ei pun un accent exagerat pe cauzalismul mecanic al conținuturilor refulate... refularea există, dar afirmația că aceste conținuturi refulate *determină*, ca un deus ex machina, forma şi structura personalității, e un salt, la care psihanaliştii se hotărăsc fără un real suport....raportul dintre fapte e tocmai invers: forma şi structura personalității psihice determină modul şi natura refulărilor, sau modul în care un individ îşi soluționează de la caz la caz problema refulărilor..." (Lucian Blaga, Op. cit.p.31-35).

Aş vrea să vă întreb, legat de afirmațiile lui Blaga, dacă nu vi se pare puțin cam forțată şi cu un mare grad de risc, părerea că libidoul nesatisfăcut, deviant, este singura energie care i se oferă spiritului pentru a putea crea? Să fie, oare, sexualitatea debordantă şi mai mult sau mai puțin satisfăcută, singurul impuls, singura sursă de putere ce i se oferă unui artist când creează, unui om de ştiință genial, unui gânditor important? Să ne întoarcem puțin la mitul lui Oedip. Credeți, realmente, că realizarea acestui mit a fost determinată de impulsurile inconştiente, ale eventualului creator/ creatori, de a-şi ucide tatăl pentru a putea avea copii cu propria mamă? Credeți că principalul mesaj al acestui mit este chiar acesta? Eu sunt de părerea celor care văd în mitul lui Oedip consfințirea marii reuşite a omului, de a fi depăşit pragul care-l ținea încă apropiat de lumea animală. Cum ne spune Blaga, *omul are un destin creator,* destin ce s-a declanşat printr-o *mutație ontologică.* Este foarte bine că şi în filosofie putem vorbi de o <mutație> aşa cum vorbim de <mutație> în biologie. Poate că această mutație ontologică a omului nu este determinată de o modificare a genelor, poate că este numai o punere în valoare a unor funcții genetice nefolosite până atunci sau o simplă îmbogățire a materialului genetic. Omul primitiv avea acelaşi destin ca şi al animalelor, de <a exista în lume>, şi nimic mai mult. Arta oamenilor ce au trăit în peşteri ne vine în ajutor ca să înțelegem aceasta. Pereții peşterilor, a diferitelor stânci, au pe ele desenate tot felul de animale şi chiar oameni. Nu se prea găsesc zeități, idoli, dar rămâne o creație artistică, un început de evadare din lumea existenței. Oamenii aceia care trăiau, existau doar pentru a trăi, pur şi simplu au început să simtă nevoia de a crea, de a desena pe o piatră, de a crede într-un transcendent care-i putea ajuta la vânătoare. A venit un moment în care omul şi-a dat seama că trăieşte altfel, că trăieşte într-o lume de mistere. Poate că printre primele mistere pe care a simțit nevoia să le cunoască sunt cele legate de vânătoare, de reprezentările unor animale, de o "forță" care-i ajuta să vâneze. Toate acestea au devenit tot atâtea semne

înscrise pe piatră. Atunci omul a început să devină creator, chiar dacă nu-şi dădea seama de asta. Cred că putem doar aproxima când a început omul să devină om, să simtă că trăieşte într-o lume de mistere pe care va încerca să le dezvăluie. Când a început să înțeleagă că "*există întru mister şi pentru revelare"*. Omul există inconştient în acest spațiu ideatic al misterelor şi destinul lui a devenit creator, chiar dacă nu-şi dă seama, după cum spuneam, pentru că numai prin actul creației el putea să încerce revelarea misterelor. Acest nou destin, pentru existența omului, este mutația lui ontologică.

Care este trăirea lui Oedip? A aflat, prin *pitia,* blestemul zeiesc ce-l urmăreşte şi a încercat să se opună lui. Cum? Creându-şi, singur, apărarea de a-l îndeplini. Pleacă de lângă părinții săi, fără să ştie că erau numai cei adoptivi, şi că plecarea îl va apropia de realizarea implacabilă a destinului. Destinul se împlineşte! Îşi ucide tatăl, fără să ştie că e tatăl său, şi răspunzând celor trei întrebări ale Sfinxului, devine şi soțul mamei sale, cu care va avea copii. Apare în acest mit un mister pe care nici azi nu-l prea înțelegem. Oedip spune adevărat că omul este mai puternic decât zeii, pentru că Sfinxul va muri, şi moare doar dacă primeşte un răspuns adevărat. Numai că acest răspuns, care determină moartea Sfinxului, duce chiar la împlinirea blestemului. Sfinxul moare râzând (în varianta Enescu). Care este adevărul? Este realmente omul mai puternic decât zeii? Pare că nu. Dar, la moartea lui, Oedip strigă: <I-am învins pe zei! Voința mea n-a fost nicicând în faptele mele>. Să-l credem pe Oedip, care nicicând nu a vrut să-şi omoare tatăl şi să aibă urmaşi cu mama sa. Omul, prin mutația sa ontologică, prin câştigarea destinului său creator, a devenit un pericol pentru zei, cum ne spune Blaga. El poate revela misterele, omul este foarte puternic şi ar vrea să devină chiar creator de mistere, egal al zeilor, al lui Dumnezeu. Picasso se credea Dumnezeu, este adevărat că prin plăsmuirile sale, prin arta sa, a creat o lume mirifică. Orice creator, orice artist, are senzația că plăsmuieşte o lume cu mâinile şi cu capul său. Poate că şi cei ce au creat bomba atomică au avut senzația că sunt aproape dumnezei. Poate că şi un sfânt, un pustnic, descoperindu-l pe Dumnezeu înăuntrul sufletului său, a putut avea senzația că devine una cu El. Numai că zeii s-au apărat de aşa ceva, au introdus în noi formele apriori ale sensibilității, categoriile şi arhetipurile. Toate acestea sunt tot atâtea posibilități de cenzură. Blaga o numeşte *cenzură transcendentă* pentru a sublinia faptul că este impusă nouă din altă lume, din lumea Marelui Anonim. Acest Mare Anonim este un fel de lume a Ideilor, poate mai bine o lume inteligibilă care, cu toate că o avem în noi este perenă. Sunt noțiunile, categoriile, şi arhetipurile lumii inteligibile, este Dumnezeu, pe care-l avem în noi.

Blaga considera inconştientul *celălalt tărâm. "* Mutaţia existenţială, odată declarată în om, acesta a promovat pe o linie irevocabilă, unde toate încercările sale ar putea face concurenţă Marelui Anonim, dacă ele n-ar fi stăvilite de permanente frâne < de dincolo>. Acestea sunt coordonatele şi termenii destinului creator şi ale şanselor umane: <existenţa întru mister şi revelare>, <frânele transcendente>. L. Blaga, Op.cit.p.491.

Suntem într-un moment în care putem spune că se întâlnesc transcendentul cu transcendentalul kantian din noi. Se pare că pentru Blaga misterele sunt domeniul transcendent cu toate că "misterul" este ceea ce omul nu înţelege din lumea asta, din ce ne înconjoară, din ceea ce trăim. Omul are în el ceva ce nu ştie ce este. N-ar putea să fie altceva? Cine ne garantează că lumea noastră nu se întrepătrunde cu alte lumi? Aşa gândea şi Heraclit că lumea noastră este plină de fiinţe pe care nu le vedem. Nu coborau zeii pe pământ şi se amestecau în viaţa oamenilor? Grecii ştiau că fiecare om are un Daimon al său, dar numai Socrate a ştiut cum să se folosească de această prezenţă. Noi, unii, îl simţim pe Dumnezeu în noi. Omul este un purtător de Dumnezeu, dar câţi dintre noi ştiu asta, câţi pot recunoaşte că aşa ceva este posibil?

Din toate aceste motive, cred că nu este greşit să spunem că misterul, fiind ceva ce ne depăşeşte înţelegerea, ar putea avea în el ceva din lumea de dincolo, din transcendent. Nu putem dovedi aceasta, dar mai greu mi se pare să invalidăm o astfel de afirmaţie. Mai mult, dacă inconştientul este celălalt tărâm, aşa cum spune Blaga, are în el transcendent. Să fie vorba de categoriile inconştientului? Poate numai o parte din ele?

Ce grea întrebare? Noi putem bănui existenţa categoriilor inconştientului, putem chiar să fim siguri de existenţa lor, dar, din păcate, nu putem dovedi nimic. Nu putem răspunde siguri pe noi ce se întâmplă în domeniul categoriilor inconştientului, pe care doar le-am presupus. Cunoaşterea noastră a inconştientului este indirectă, inconştientul este, pentru noi, ceea ce-i spune numele, un necunoscut, un mister.

Dacă Dumnezeu este în noi, este adevărat că şi transcendentul este în noi. Pentru Blaga, transcendentul poate veni în noi, poate coborî în sufletul nostru, se poate uni cu el în inconştientul nostru. El spunea că noi, răsăritenii, spre deosebire de apuseni, pentru care transcendentul urcă cu "flecha" catedralelor, noi avem sentimentul unui transcendent care coboară,

care vine în noi, aşa cum coboară razele de lumină în biserica Sfânta Sofia de la Constantinopole prin circularul ferestrelor din boltă.

Am să vă întreb din nou. Credeți că cel/cei ce au creat mitul lui Oedip, că mitul lui Oedip, aşa cum el s-a născut, este numai simpla pornire sexuală refulată în inconştient, o transpunere prin sublimare, a dorinței băiatului de a se culca cu mama lui, motiv pentru care trebuia să-l îndepărteze pe tată? Nu credeți, mai degrabă, că această pornire inconştientă, dacă a fost posibilă (şi de ce nu, pentru că umanitatea poartă în ea tot ce este mai frumos şi tot ce este mai oribil) i-a condus pe creatorii mitului la alegerea acestui oribil incest, pentru a crea un relief, o structură dramatică puternică ce se opune legității morale a epocii, în scopul de a comunica ceea ce era important: că omul a căpătat puteri nebănuite prin creativitatea sa, şi cu voința sa creativă a ajuns să se poată măsura cu zeii, chiar dacă o face fără succes? Omul Oedip a acționat împotriva firii, dar a trăit frumos. În viața lui s-a opus constant la ceea ce până la urmă a făcut, de aceea voința lui n-a fost nicicând în faptele sale, el a vrut altceva decât a înfăptuit. Poate ar mai fi ceva de spus şi datorez aceasta unui prieten mai tânăr care era de aceeaşi părere cu mine, că mitul lui Oedip poate fi ceva mai mult decât s-a spus până acum, dacă încercăm să schimbăm puțin întâmplarea.

Puterea omului poate sta şi numai în trăirea destinului său cât mai frumos posibil. Dacă Laios nu şi-ar fi aruncat copilul pentru a îndeplini destinul, pe Oedip, chiar în condiția îndeplinirii implacabile a acestui destin ar fi putut să se bucure de trăirea copilăriei şi tinereții lângă el, lângă copilul lor. Aşa, ei au trăit trauma puericidului. În acest caz, mitul ar putea fi un comandament social ce interzice uciderea de copii, de altfel este şi aşa ceva, sau un simplu îndemn de a trăi demn viața, chiar dacă-ți este hărăzit un destin tragic.

Aici este foarte mult adevăr. În această situație limită, el poate să apară forțat. În fond, toți ştim că lumea aceasta se va sfârşi odată, nu ştie nimeni când. Poate mâine, poimâine. Cei ce trăiesc în California ştiu că odată un cutremur va rupe această parte de pământ şi puțini vor scăpa. Cu toate acestea, noi continuăm să trăim, să facem copii, să fim, dacă se poate, fericiți, iar californienilor pare că nu le pasă prea mult de ce se va întâmpla cu ei, ei sunt fericiți că trăiesc într-o frumoasă parte a Terrei. Titanicul se scufunda împlinind un destin îngrozitor, dar unii cântau la instrumentele lor pentru cei ce, ca şi ei, nu se mai puteau salva de la moarte. Totdeauna i-am admirat, tocmai pentru că eu nu am putut să mă rup de grija viitorului, pe cei

ce ştiu să trăiască şi clipa, care ştiu să se bucure de ce au, de ce le pune viața la dispoziție.

Noi putem învinge timpul, mai bine zis timpurile nefavorabile, pentru că timpul nu-l poate învinge nimeni. Am trăit, împreună cu soția mea şi cu fata noastră, anii de groază ai comunismului lui Ceauşescu. Poate că cel mai mult ne chinuia pervertirea sufletului copiilor în această epocă de glorie. Ei trăiau o viață dublă a şcolii, în care trebuiau să fie obedienți unor idei false şi viața din casă, în care sărbătoream Crăciunul cu colinde şi Paştele cu ouă roşii. Veneau în casa noastră prieteni cu care aveam interminabile discuții literare sau filosofice. Parcă nu trăiam în epoca în care eram obligați să viețuim. De aceea, am ieşit din această epocă mult mai pregătiți pentru ce a venit decât alții. Sigur că alte boli pasc societatea noastră ce tinde spre libertate, boli ce readuc minciuna şi impun o mare deficiență de comunicare, dar nimeni nu le mai impune copiilor noştri urâtul şi falsitatea ca lege. Acum putem alege frumosul sau urâtul, falsitatea sau curățenia.

Omul e mai puternic decât zeii dacă *vrea,* şi poate să fie creativ chiar supus celor mai groaznice situații. Nu trebuie să înlocuim explicația psihanalitică a mitului lui Oedip, numai că acest mit ne poate comunica şi altceva mult mai frumos, mai măreț, aşa cum a gândit şi Enescu. Am vrea, deci, să arătăm că poate exista şi altceva, profund înscris în inconştientul nostru care poate explica altfel un comportament, chiar dacă viața noastră este puternic dominată de instinctul sexual şi de plăcere. Instinctele nu sunt singura explicație posibilă. Nu cred că prezența unui instinct atotputernic ne poate dezvălui tot adevărul despre inconştient. Omul poate, are puterea de a învinge orice piedică, chiar un destin dominator, un destin teribil. Pentru vechii greci, această forță era voința ce conduce gândirea conştientă. Până la urmă cred că aveau dreptate. Inconştientul în varianta Jung- Blaga, ne poate ajuta, numai că tot conştiența este partea specific umană şi ea domină ca importanță conştiința, chiar dacă nivelurile de inconştient sunt cantitativ mai importante. Noi, oamenii, suntem voință conştientă. Sentimentele noastre pot fi dominate de inconştient, sunt chiar conduse inconştient. Numai că totdeauna există şi o componentă conştientă, care are valoarea ei în orice sentiment şi aplicarea voinței noastre nu înseamnă de fiecare dată lupta cu un instinct, nu duce obligatoriu numai la complexe sexuale, ci la victoria a ceea ce gândim, a ceea ce voim.

Am să încerc să mai dau un exemplu literar. Scrierile marilor creatori, fie ei chiar anonimi, au fost un izvor nesecat pentru ştiință. Biblia, Vedele,

epopeea lui Ghilgameş sunt tot atâtea monumente ale culturii universale. Să nu uităm că a 4-a carte din *Republica* lui Platon a putut să-l inspire pe Freud în gândirea psihanalitică aşa cum romanele lui Dostoievki au deschis drumul cercetărilor de psihologie. Am să mă opresc la Dmitri Merejkowsky, personalitate a criticii literare. Discutând despre Turgheniev, Merejkowsky dezvăluie aspectul particular al iubirii la acest autor pus în umbră de coloşii Tolstoi şi Dostoievski. Pentru Turgheniev, iubirea este eterată, are un aspect virginal, parcă n-ar exista carne, muşchi, vene, oase. Pentru Turgheniev, iubirea nu este violenţă, urlete, naştere, extaz carnal. Totul se petrece într-un registru care nu i-ar fi folosit lui Freud. " ..nu este vorba de o castrare, din contră, este o afirmare arzătoare a sexului, o puritate arzătoare, o virginitate îndrăgostită,...Femeile şi fetele lui Turgheniev sunt nişte icoane printre figurile omeneşti, printre cei ce trăiesc...Toate femeile şi fetele lui Turgheniev aud chemarea lui Vasili, dar nu este Vasili, ci altcineva....Vasili este Christ în persoană." (Dmitri Merejkovsky, Compagnons Eterneles, Ed. Bossard, Paris, 1922, p.296/300).

Nu ştiu dacă sublimarea instinctului sexual poate explica totul. Nu cred că poate fi la baza a tot ce se întâmplă în creativitatea umană. A accepta aceasta, aşa cum a făcut-o Freud şi continuatorii lui, este cu siguranţă un punct de vedere prea unilateral şi cam forţat. Să nu uităm că Freud a folosit, în teoria lui, date experimentale după câte un singur experiment, chiar autoexperienţe - cum a fost cazul cu cocaina sau cu propriile sale experienţe sexuale - generalizând puţin cam repede. Este, desigur, o metodă folosită de cercetători şi care poate da rezultate bune, dar deschide şi posibilitatea unor mari greşeli. Iubirea este şi altceva, are drept şi la altceva, chiar dacă nu se află în prezenţa unor personaje castrate. In acelaşi fel inconştientul nostru poate fi populat şi cu simţăminte ce se apropie de spirit nu numai cu fantasme sado-masochiste. De altfel, cred că noi putem, dacă vrem şi cu mare efort, să traducem, să convertim, să schimbăm pornirile noastre sexuale care ne domină, mai ales la o anumită vârstă, care ne populează visele sau chiar ne face să visăm cu ochii deschişi, să le convertim în creaţii artistice, literare, muzicale, în creaţii, cu alte cuvinte să le sublimăm. Cine n-a fost poet când a fost îndrăgostit? Cine nu fredonează sau nu-şi aduce aminte cu plăcere de o bucată muzicală legată de o întâlnire amoroasă, de o iubire? Eminescu, Baudelaire, Blaga, au scris capodopere când au iubit, Picasso, Dali, Wagner, au fost stimulaţi de marile lor iubiri. Cred că fiecare dintre noi a făcut ceva frumos când a iubit, ceva de care-şi aminteşte totdeauna cu plăcere.

Permiteţi-mi să fac o nouă digresiune care s-ar putea dovedi utilă. Kant, în *Întemeierea metafizicii moravurilor* vorbeşte de fericire, de plăcere , ca

motor a ceea ce râvneşte omul, ca pornire a înclinațiilor, a voinței lui. Se ştie că Immanuel Kant refuză epicureismul, eudemonismul. Pentru Kant există o plăcere inferioară care ține de lumea simțurilor şi o plăcere superioară în care rațiunea este facultatea de a râvni. Pentru el "..creaturile fără rațiune nu simt decât impulsuri sensibile" (Immanuel Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor şi Critica rațiunii practice,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 79). El preferă să se ocupe de căutarea fericirii şi a plăcerii prin rațiune. Freud realizează, totuşi, chiar dacă nu suntem de acord cu el întru totul, o interesantă sinteză, arătându-ne cam cum arată impulsurile agresiunii şi ale sexualității la om, ființă rațională. Cum se pot masca şi transforma aceste instincte în domeniul rațiunii. Neacceptându-l pe Freud în totalitate, nu putem să nu-i acceptăm reuşita revoluției lui.

Să ne reîntoarcem la Kant. Este adevărat că lumea inteligibilă este diferită de lumea Ideilor. Pentru Platon, lumea Ideilor este transcendeță, îl depăşeşte pe sărmanul om, pe când lumea inteligibilă este pentru Kant în noi, în om, chiar dacă-l depăşeşte pe omul individual, pe ins. Este un fel de transcendență umană, este transcendentalul. Ceea ce este valabil pentru toți oamenii depăşeşte insul, individul. Immanuel Kant este în căutarea unor structuri imuabile, unor "schelete" ale gândirii. Pe el nu-l interesează, ca pe Platon, Ideile cu conținutul lor. De aceea, lumea inteligibilă este altceva decât lumea ideilor. Acolo sunt numai formele *apriori*, spațiul, timpul, şi categoriile înțelegerii noastre. Aceste forme *apriori* capătă un conținut din lumea simțurilor, făcând posibile judecățile sintetice a priori cu care cunoaştem lumea.

Ce este remarcabil pentru această lume inteligibilă este faptul că noi nu suntem conştienți de ea, noi avem spațiul, timpul, şi categoriile înțelegerii, fără să simțim că le avem şi fără să ştim de unde le avem. Este la fel cu gravitația, cu revoluția pământului. Ele sunt, dar nu le simțim. Kant nici nu pare interesat de originea formelor ca şi a categoriilor, doar le avem şi cu ele putem înțelege şi cunoaşte natura, realitatea înconjurătoare. De la Kant până la noi s-au adunat date care ne fac să acceptăm faptul că spațiul, timpul şi categoriile cu care înțelegem lumea s-ar forma prin experiență, prin învățare. Este totuşi greu să putem dovedi că totul vine numai prin învățare, ceva avem şi înainte de a putea învăța, un apriori care face posibilă învățarea. Aceasta relansează punctul de vedere a lui Kant, pentru că noi avem un apriori care ne ajută să cunoaştem, să ne maturizăm, să devenim oameni. Lucian Blaga vine să arate că inconştientul nostru conține forme a priori, conține o structură spațială, temporală, categorii ale inconştientului, categorii

stilistice care, şi ele, ajută la modelarea noţiunilor noastre, pe care le folosim mai mult sau mai puţin conştient, despre spaţiu, timp, şi categorii.

Kant, în *Metafizica moravurilor,* face o paralelă de remarcat între raţiunea pură şi cea practică "..voinţei mele afectate de râvniri sensibile i se mai adaugă şi Ideea aceleiaşi voinţe pure practice....,dar aparţinând lumii inteligibile .....; aproape la fel cum intuiţiilor lumii sensibile li se adaugă concepte ale intelectului, care prin ele însele nu înseamnă decât forma legică în genere şi care fac astfel posibile judecăţi sintetice a priori, pe care se întemeiază orice cunoaştere a naturii." (Immanuel Kant, Op. cit, p 73). Pentru a avea acces la fericire, la plăcere, la bine, la libertate, avem nevoie de domeniul lumii inteligibile care ne oferă un imperativ categoric. Noi aparţinem, ca fenomen, lumii sensibile, iar ca raţiune celei inteligibile. Cu toate că în noi aceste două lumi se unesc, suntem fiinţe determinate de legile naturii, deci lipsite de libertate, dar libere prin voinţa noastră. Este o deosebire ce ar separa fiinţele fără raţiune, animalele, ce sunt determinate de legile naturale, de instincte, de fiinţele raţionale, care pot fi libere prin voinţă. Aceasta înseamnă că omul poate fi privit din două puncte de vedere; ca aparţinând instinctelor, fiind dominat de ele, dar liber de această determinare prin voinţa lui, prin faptul că este om şi nu animal. Este adevărat că, la rândul ei, voinţa omului de a fi liber, fericit, de a avea plăcere de viaţă, de a se înscrie în acţiuni bune, este şi ea dependentă, dominată de categoriile inconştientului, ale conştienţei, arhetipuri, de lumea inteligibilă. Aceste noţiuni şi categorii ne determină ca fiinţe raţionale, dar ne fac liberi ca voinţă individuală.

Aş vrea să mergem un pic mai în profunzime. Conform celor spuse de Kant noţiunile şi categoriile *apriori* sunt numai o schemă, o structură care se umple cu date oferite de sensibilitatea noastră. Chiar şi noţiunile propuse de Blaga sunt la fel, o structură care prin personanţă aduce modificări în formele şi în categoriile înţelegerii noastre. Noi ştim că avem unele noţiuni, Jean Piaget a arătat chiar experimental, care intră în funcţie o dată cu maturizarea sistemului nervos. Noţiunile matematice, ca şi alte noţiuni abstracte, nu se formează în mintea noastră decât la o anumită vârstă. Noţiunile de adevăr, de frumos, de bine, le avem foarte devreme şi se dezvoltă paralel cu instinctele de apărare, de agresiune, ca şi cu primele semne ale instinctului sexual. Să ne aducem aminte de copiii lupi găsiţi în India, care aveau dezvoltate numai instinctele de agresiune, de apărare, de foame. Cu toate eforturile pe care le-au făcut cei ce-i îngrijeau nu au reuşit să le pună în activitate nici vorbirea, nici vreo noţiune comunicabilă prin semne sau prin sentimente. Înainte de a muri, au schiţat, totuşi, un zâmbet

uman, o schiță a unor noțiuni de plăcere, de bine. Căile neuronale pe care aceşti copii le aveau, schița unor noțiuni pe care le aveau, nu au mai putut să intre în funcție după ce au fost închise definitiv prin lipsa unor stimuli corespunzători în perioada primei copilării. S-ar părea că noi avem nişte noțiuni de bine, de frumos, de adevăr, cam cum vedea Platon lumea sa a ideilor. Numai că aceste noțiuni nu se află într-o lume transcendentă a Ideilor, ci ele se află în noi, le avem în lumea inteligibilă, le avem ca un apriori al ființei noastre. Ele sunt foarte aproape de modul în care vedea Jung arhetipurile. Nu ştiu dacă astfel de noțiuni, de *Idei,* nu sunt înglobate de arhetipuri.

Aş vrea să pot fi un pic mai explicit, să pot fi înțeles, să pot spune ce vreau cât mai simplu.

Animalul om are instincte moştenite, ca orice animal; mai are, tot ca orice animal, nişte noțiuni şi nişte categorii moştenite, ca un fel de schiță, de schelă, care devine construcție în timpul vieții. Acest animal a reuşit, nu se ştie cum, să posede şi gândire, rațiune. Datorită rațiunii, bagajul pe care-l moşteneşte fiece om este mai bogat, a devenit mai bogat. Am început să avem categorii mai elaborate şi, pe lângă formele apriori ale sensibilității, *spațiu şi timp,* avem, de la naştere, schița unor noțiuni abstracte. Frumosul, iubirea, binele, adevărul, se numără printre ele, împreună cu arhetipul absolutului, al tatălui, al apei, al apei vii, şi multe altele. Tot ce avem ca aparținând speciei om, ar putea aparține oricăror ființe raționale. Aşa cum gândea Immanuel Kant, este un **apriori** pentru fiecare ființă individuală, pentru fiecare din noi, un *apriori* cu care ne naştem, cu care creştem, pe care construim ființa noastră ca indivizi, un *apriori* care ne fixează ca indivizi în specia unor animale raționale.

Întreg acest apriori este pentru noi inconştient şi pentru omul adult se poate conştientiza la o comandă a voinței, deci a rațiunii conştiente. Instinctele sunt o prezență în orice activitate pe care o întreprindem. Mâncăm zilnic, ne îmbrăcăm, ne adăpostim de ploi şi de viscol, iubim şi avem relații sexuale. Instinctele sunt caracteristica animalității, de aceea sunt prezente şi la noi la tot pasul, numai că noi avem rațiune. Raționalitatea, chiar când este foarte dezvoltată, nu este o caracteristică obligatoriu dominantă la toți oamenii, dar nu se poate exclude această posibilitate.

Am spus că noi, ca oameni, avem un inconştient populat cu noțiuni şi categorii bogat structurate. Ele sunt un apriori. Dacă o lege morală poate

exista astfel încât ceea ce vrem la un moment dat, ceea ce vrem să îndeplinim, să poată fi oricând un principiu al unei legi universale, aceasta nu poate depinde decât de lumea inteligibilă, de ce avem noi apriori. Acest *apriori* inconştient, îmbogăţit de fiecare din noi, este matricea noastră stilistică, împreună cu arhetipurile.

Pentru omul antic, valorile fizice, ale sufletului, ca şi cele spirituale, erau împreună şi semănau. Omul frumos trupeşte avea şi un interior frumos. Pe asta se bazează cunoscutul roman al lui Oscar Wilde, *Portretul lui Dorian Gray.* Socrate era urât la faţă, dar frumos la trup; în tinereţe luptase cu sabia în mână pentru Atena. Platon în Lysis, ne propune şi el o astfel de apropiere până la contopire între frumuseţea trupului şi cea a spiritului

Ce înseamnă o performanţă sportivă, în lumea noastră de azi? Ce este sportul? O moştenire antică. Educaţia fizică şi sportul ne cizelează, atunci când nu se exagerează, ne modelează, pornirile noastre instinctive de agresivitate, le sublimează în dorinţa de a câştiga o competiţie, de a fi victorios. Este o acţiune cu care ocazie se pot stimula şi unele arhetipuri care susţin valorile morale de care este atâta nevoie în orice competiţie sportivă dacă nu le vrem transformate într-un măcel. Astfel de acţiuni de sublimare a instinctelor se pot realiza în oricare domeniu al activităţii umane, numai că este nevoie de o susţinere constantă a arhetipurilor din *eumeros.* Altfel, orice competiţie economică se va transforma în jaf, orice armată va fi o bandă de derbedei, iar oamenii de ştiinţă vor avea grijă cum să-şi dea unul în cap celuilalt.

Este ceea ce Jung numeşte "conjunctio oppositorum", când doi poli, aparent opuşi, fără să se excludă, vor colabora, se vor înscrie în acelaşi Univers de discurs. Aşa cum avem nevoie de apă şi de foc ca să fierbem apa, aşa se petrece şi cu răul şi cu binele. O acţiune poate fi bună pentru mine şi rea pentru vecinul meu. Acţiunea *în sine* nu este nici bună, nici rea. Ea are un Univers de discurs al acţiunii, pe când aprecierile valorice sunt alt Univers de discurs. Binele şi răul sunt relative la mine, sau la vecin, dar fac parte din Universul de discurs al aprecierilor valorice. Când este vorba de om, de personalitatea, de voinţa lui, relativitatea este regula, o relativitate în câmpul unei acţiuni şi în câmpul unor aprecieri valorice ce se pot intersecta. Să nu mai spunem că fiecare om are contradicţiile lui, nehotărârile lui, acestea putând influenţa orice acţiune. Nu putem colora personalitatea unui om, fie el un om de excepţie, numai în culori vii, luminoase. Avem nevoie şi de umbre, de clar-obscur. Fiecare din noi are mai mult sau mai puţină umbră.

Îmbrățișarea contrariilor, buna lor vecinătate, ar trebui să fie regula în domeniul psihicului, mai ales a spiritualității, aşa cum se manifestă, de altfel, în toate zilele şi în tot ce face omul. Dacă transpunem complementaritatea din fizică în domeniul psihic, ar trebui să însemne o imposibilitate de a avea date sigure despre un individ, despre un individual, numai despre o "populație" de indivizi. Individualitatea rămâne de neînțeles în adâncul ei, dar ştim că avem forme apriori ale sensibilității, categorii ale cunoaşterii, categorii stilistice, instincte- *umbra*, arhetipuri- *eumeros*. Un alt aspect al complementarității psihismului este chiar *cenzura transcendentă.*
Aceleaşi structuri, aceleaşi conținuturi, cu care putem şti ce este în lumea înconjurătoare, aceleaşi ne şi limitează această cunoaştere. Este chiar tema observatorului care influențează desfăşurarea experimentului în fizică. Lumina pe care suntem obligați s-o trimitem pentru a vedea ce se întâmplă în atom va goni electronii de pe orbită. Lumina cu care vrem să vedem modifică atomul. De aceea nu putem vedea nimic, putem şti ce se întâmplă cu atomii pentru că putem măsura nivelul energetic al unei "populații" de atomi, modificarea prin măsurare fiind neînsemnată. De aceea i-a fost greu lui Jung să găsească arhetipurile care se aflau în mintea pacienților lui. A înțeles, însă, găsind un anumit fel de invariante psihice, că poate face un artificiu şi să caute arhetipurile în miturile umanității. Noi avem în mintea noastră fără să ştim că le avem şi de unde le avem, o serie de invariante ce apar ca nişte simboluri dintr-o poveste. *Zânele* poartă gândurile noastre bune şi ne ajută să luptăm împotriva magiei răului, *zmeii* desfăşoară instinctele, la fel *, Zmeul Zmeilor, Gheonoaia. Făt frumos şi Ileana Cosânzeana* sunt speranțele noastre de ceea ce este frumos, bun, de iubire. *Calul* care mănâncă jăratec îl duce pe Făt Frumos pe aripile gândului. *Apa vie,* picurată de o pasăre în gura lui Făt Frumos când luptă cu Zmeul zmeilor, îi redă acestuia forțele pierdute, îi redă puterile, ca să poată lupta până va învinge. Pinocchio are nevoie de un greier care este un fel de *daimon* personal. Câte alte posibile simboluri nu găsim în poveşti? Poate că ar fi bine să ne gândim, atunci când vom căuta arhetipuri, aşa cum spune chiar Jung, mai mult la simboluri. Numele, cuvântul, este şi el o limitare din acest punct de vedere, chiar dacă altfel este o imensă deschidere. Simbolul, poate chiar gândul, este mai cuprinzător, mai *adevărat,* dacă prin adevăr înțelegem aici adevărul arhetipului, decât cuvântul. *Mercurius, piatra filosofală, iarba vieții, apa vie*, se pot înscrie în acelaşi arhetip, chiar dacă le spunem altfel.

Să revenim. Blaga nu vorbeşte nicăieri de lumea inteligibilă, nici de lumea Ideilor, numai că Matricea Stilistică este o structură a inconştientului pe care parțial o avem apriori, parțial o îmbogățim prin experiență, iar caracteristica

umanității, motivația existenței omului, este necesitatea, deci un imperativ categoric, de a fi creator, de a fi conştient de trăirea într-o lume de mistere pe care vrea să le releveze, să le dezvăluie prin actul de creație.

Rațiunea poate fi o caracteristică a omului pentru că nu poți fi creator fără a gândi, fără a fi rațional. Dar nu numai. Prin rațiune, noi putem aduce şi ceea ce nu este de dorit, adică putem avea o rațiune care să fie în sprijinul răului, a ceea ce este urât, a falsității, a murdăriei. Aici este foarte importantă participarea inconştientului, a domeniului înțelegerii noastre. Pentru a înțelege lumea, noi folosim mai mult formele apriori pe care le avem, matricea noastră stilistică, şi mai puțin gândirea ca rațiune. Noi gândim foarte bine, atunci când înțelegem lumea, numai cu ajutorul bagajului matricei stilistice şi a arhetipurilor. Dacă voim ceva, dacă vrem a acționa, atunci intra în joc rațiunea. Kant a făcut o foarte bună delimitare între *înțelegere* şi *rațiune* (*Verstand* şi *Vernuft*). Vă cer permisiunea să mai semnalez distincția făcută de K. Jaspers, între *înțelegere şi explicație (Erklrung).* Înțelegerea folosind matricea stilistică nu are cum să ne mintă, să mintă. Ea ne arată totdeauna în față adevărul raportat la noțiunile şi la categoriile matricei stilistice, arhetipurilor. Rațiunea, voința noastră, prin ea suntem liberi, ea ne ajută să putem realiza cele mai mari minuni şi cele mai oribile acțiuni. Ea ne ajută să aducem la îndeplinire ce e frumos, bun, curat, încântător, ca şi răul, urâtul, falsul. Marile experimente sociale, o tragedie a umanității, au fost posibile datorită folosirii deformate a rațiunii. De ce deformate? În fond, frumos şi bun este ce-mi place mie. Tocmai aceasta este deformarea folosită uzual de rațiune, pentru că *frumos şi bine* ar trebui să corespundă unor *arhetipuri* şi nu bunului nostru plac condus de voință.

Am văzut că pe lângă matricea noastră stilistică avem categoriile înțelegerii şi unele noțiuni abstracte foarte generale. Adevărul, frumosul, binele. Aceste noțiuni ne domină din fragedă pruncie şi nu putem scăpa de sub tutela lor. Ele corespund speciei, sunt sub o lege universală care poate deveni, pentru noi, o simplă alegere volitivă, rațională. Chiar ceea ce este frumos poate diferi de la un continent la altul, la fel ce este adevărat, sau ce este bun, aceste noțiuni le avem toți şi sunt filtrate de matricea stilistică, ele sunt pline cu un conținut ce poate fi regional, dar se comportă ca şi când ar fi universal. Fiecare din noi voim ceva, dorim ceva, avem plăcere de ceva, numai că matricea stilistică şi arhetipurile sunt determinarea sub care stăm şi nu avem cum scăpa de ele. Este ceva ce nu ştim, dar simțim. Simțim conflictul care se poate declanşa între ceea ce voim, între libertatea noastră rațională, şi determinarea inconştientă.

Noi ştim că există mai multe etaje ale memoriei. Un nivel superficial al memoriei imediate unde percepțiile noi sunt stocate pentru perioade relativ scurte de timp. Aici toate percepțiile, şi cele subliminale, sunt stocate, se pare, de-a valma, fără nişte reguli de urmat. Probabil că sunt stocate în raport cu venirea lor. Acest nivel are un mare volum în care se pot înregistra foarte multe informații, dar în care nu se pot păstra prea mult timp. Când nivelul memoriei superficiale este plin, apare oboseala. Urmează mai multe nivele din ce în ce mai profunde, în care aceste informații încep să fie ordonate. Ordonarea trebuie să se realizeze după principiul unei economii de spațiu şi pentru a asigura viteza maximă în găsirea unei informații stocate. De altfel, probabil că de aceea este nevoie de mai multe nivele de memorie. În acest fel, informațiile din aceeaşi familie pot fi memorate grupat în jurul unor noțiuni, spre exemplu. Găsirea unei informații mai vechi se poate face cu mare rapiditate.

Nivelele de memorie sunt asemănătoare cu straturile foilor de ceapă, aceste nivele diferite de memorie comunică unele cu altele dar au, fiecare, şi o relativă independență ceea ce poate să asigure păstrarea unui volum foarte mare de informații în fiecare etaj. Să nu uităm că ținem minte şi percepțiile de care nu suntem conştienți. Creierul nostru a fost construit pentru a putea stoca cât mai multe informații şi cu posibilitatea de a ajunge repede la ele. Probabil o necesitate pe care încă n-o înțelegem, dar în acest fel viteza de comunicare între nivele, între mai multe nivele, poate fi foarte mare, iar volumul de stocare creşte enorm. Deocamdată voi spune că această căutare se face atât în profunzime, între nivele, cât şi pe acelaşi nivel, scurtându-se drumul pentru că se caută totdeauna într-o familie de noțiuni, nu se controlează toate depozitele, ci se caută după o anumită înrudire, după culoare, după sunet, după formă, după cuvânt. Acest drum de depozitare-căutare are un aspect de arbore cu multe ramuri, un simplu aspect matematic de latice.

Se pare că memoria noastră poate lucra cu mare viteză şi cu siguranță, dacă structura depozitării ca şi cea a căutărilor se face în felul unui tezaur lingvistic. Nu ştiu dacă mintea noastră ține minte numai verbalizând, eu cred că nu. Animalele au o memorie mai mult imaginativă. Noi ținem minte imagini, dar şi cuvinte, pasagii întregi dintr-o carte, poezii. Să nu uităm că Vedele se spuneau în versuri şi că generații întregi le țineau minte în întregime. Chiar şi muzica ajuta la ținerea de minte a versurilor. Iliada era recitată şi cântată la fel ca povestirile minesingărilor din evul mediu. Se ştie că unii oameni au o memorie preponderent imaginativă şi alții preponderent

verbală. Când stau să-mi amintesc vreun cuvânt, mai întâi, îmi vine în minte prima literă a cuvântului. De ce? Pentru că mi-o imaginez desenată. Sistemul "noțional" de memorare aduce în jurul câte unei noțiuni, ca şi în jurul unei litere, nenumărate substantive-obiecte, atribute-calități, verbe-acțiuni, cât şi copule-legături, cuvinte, dar şi imagini. Astfel, în jurul noțiunii de casă se adună toate casele pe care le-am văzut cu diversele lor forme, sau am auzit vorbindu-se de ele, toate culorile posibile ale unei case, ferestrele, uşile, geamurile, tot ce poate fi într-o casă, cât şi toate sentimentele care m-au legat de câte o anumită casă, de anumite case. Ce complexă ținere de minte, dar ce simplă soluție de depozitare, şi de găsire a unor date percepute cândva!

Cred că problemele noastre psihice, dereglările psihice, conflictele psihice, apar datorită unor desincronizări, dacă mă pot exprima astfel, în stocarea şi în rechemarea acestor informații. Poate că aici am putea găsi cheia cunoaşterii şi a rezolvării multor probleme psihice. Să mă explic. În fiecare secundă noi înregistrăm percepții prin care creierul nostru este legat de mediul exterior. Înregistrarea se face în nivelul cel mai superficial al memoriei. Când această memorie începe să fie plină cu informații de tot felul ne simțim obosiți şi ni se face somn. Dormim. Se refac forțele noastre în somn? Nu cred că aici este secretul somnului. În timpul somnului suntem oarecum rupți de lumea exterioară, percepțiile noastre sunt sărace şi se reduc mai mult la intercepții, la informațiile care ne vin din interiorul corpului, de la organele noastre. Este momentul prielnic ca toate informațiile percepute în stare de veghe a zilei anterioare, a perioadei de imediată anterioară conştiență, să fie prelucrate şi depozitate undeva mai profund. Este momentul ca să putem elibera memoria noastră imediată de aceste informații. Probabil că numai atunci ne trezim odihniți şi suntem gata să începem o nouă zi plină de noi percepții ce trebuiesc şi ele memorate, depozitate. Când se produce prelucrarea? În somnul cu unde rapide, în timpul viselor. Visarea. Uneori ne reamintim ce am visat- parțial, probabil-, dar de cele mai multe ori, uităm totul, pentru că este de fapt un fel de joc, de încercări de a potrivi percepțiile noi cu altele mai vechi pentru a le putea găsi "căsuța" de depozitare, norul noțional la care se potrivesc, ca şi nivelul de memorie unde pot fi păstrate. S-ar putea ca aceste prelucrări de date să se facă în mai multe etape şi chiar să se repete, pentru a fi mai sigură încadrarea lor, memorarea de lungă durată. De ce este importantă o bună, o corectă, încadrare a locurilor de memorat? Pentru simplul motiv că mai uşor găseşti ceea ce ai pus bine undeva, deci pentru o mai bună, mai rapidă, utilizare a acestor informații memorate.

Ce ne facem cu cei ce nu dorm? E foarte simplu. Nu este neapărat nevoie să dormi ca să se realizeze aceste prelucrări, aceste memorări. Este doar nevoie ca buna funcționare a memorării să nu mai fie tulburată de conştiență, să nu mai perceapă nimic, sau aproape nimic. Cineva care se odihneşte într-un fotoliu, în linişte şi ne gândind la nimic, poate visa cu ochii deschişi, nu la figurat, ci la propriu. În vis, prelucrarea informațiilor, depozitarea în memorie se pot realiza cu imagini şi cu sunete, cu imagini şi cuvinte, cuvintele putând fi scrise, văzute, sau auzite. În vise parcă se produce o traducere a gândirii în imagini, gândim cu imagini. Psihanaliştii folosesc aceste imagini de care ne aducem aminte pentru a descifra unele traume psihice, unele complexe. Jung caută simbolurile arhetipurilor. Dar interpretarea viselor se face din antichitate şi nu de puține ori acordăm, ca şi anticii, o valoare premonitorie câte unui vis. Cum este posibil? Nu ştiu. Ştiu însă că în medicina homeopată folosim unele vise ce se repetă pentru a găsi remediul ce poate salva un om. În general, în medicină putem folosi informațiile date de vise, în medicina curentă, nu în psihiatrie. La un pacient cu insomnie, controlul terapeutic, dacă remediul este cel ce va avea efect în timp, se face urmărind revenirea somnului, un somn cât mai normal, care să asigure o bună prelucrare a ceea ce memorăm.

Este important, pentru a înțelege punctul de vedere pe care încerc să-l comunic, să ne imaginăm cum se produce depunerea în memorie a percepțiilor noastre. Mai întâi, trebuie să se elibereze primul nivel, al memoriei imediate, de cantitatea de percepții înmagazinate. O imagine sau un cuvânt cheamă din memoria profundă familia de imagini sau de cuvinte, de imagini şi de cuvinte, care-i corespunde. Se controlează această asemănare şi se trimite pachetul astfel format, din ce e nou împreună cu ce e vechi, într-un strat mai profund al memoriei, al memoriei care este, cum spuneam, ca foile de ceapă. Acolo se continuă punerea în contact, spre a se controla asemănarea noului pachet cu date şi mai vechi, mai profund păstrate în memorie. Se continuă până se vor rezolva toate percepțiile noi, şi se depun datele cât mai profund posibil, cât mai bine aşezate. Ce se întâmplă dacă nu apare o congruență, dacă obiectul, sentimentul, cuvântul, cel nou, nu prea seamănă cu cel din familia lui, cu cel care a fost chemat la suprafață? Această neasemănare poate să apară pe acțiuni, pe sentimente, pe cele văzute sau auzite atunci când se asociază lor o valoare axiologică. Când ceva poate să fie adevărat, fals, bun, rău, frumos, urât. Dacă ce am înregistrat nu seamănă cu ceea ce este depus profund în memoria noastră, uneori cu simbolul arhetipal din memoria noastră profundă, memorarea se blochează

într-un nivel intermediar. Poate rămâne acolo sau poate răbufni la suprafață. Nu ştiu dacă este o modalitate de refulare a unui sentiment, a unei acțiuni, pare aşa ceva, dar bănuiesc că se realizează din cauza unei asemănări defectuoase, a unei lipse de asemănare dacă nu chiar a unei opoziții. Gândesc ceva de rău cu o direcție precisă, pe un anumit Univers de discurs. Acest gând poate fi respins de o construcție anterior realizată între acea situație vizată, acel om, şi un arhetip al gândurilor bune, al acțiunii bune. Este mai greu să-i doreşti şi rău şi bine aceleiaşi persoane, în aceeaşi perioadă. Această neîmpăcare, neasemănare, cere noi prelucrări, motiv pentru care este retrimis în conştiența voluntară. Astfel putem regândi o hotărâre, un gând anterior. Eu îmi pot modifica gândul schimbând ce hotărâsem sau să-l întăresc, să-i dau o mai mare intensitate. În acest caz poate înlocui *pattern-ul* anterior format. Aşa cum se poate ca să nu se rezolve prea repede, intensitatea celor două sentimente contrare fiind aproximativ egală, nici una nu va putea lua locul celeilalte. Conflictul poate reveni de nenumărate ori în veghe sau în somn, atunci când se încearcă o nouă rezolvare. Ne poate strica somnul, ne poate strica umorul. Omul devine trist şi insomniac. De aici şi până la o reală suferință psihică, la boala psihică, nu mai este decât un pas, chiar dacă pot trece mulți ani până acolo. Important este că fără o rezolvare a acestui conflict, probabil o rezolvare axiologică, şi una care priveşte intensitatea sentimentelor, nimic nu se rezolvă. Este adevărat că şi un sentiment prea intens, dragoste, ură, un sentiment care nu-şi găseşte uşor un loc în inconştientul individului, poate din cauza intensității lui, poate pentru că nu era obişnuit cu el, cu ceva nou, tulburător, poate avea acelaşi efect. De aceea, sunt importante discuția cu un prieten, spovedania, psihanalizarea. Aici este domeniul psihanalizei, în orice caz al analizei psihice. Totdeauna este bine să găsim un colțişor din psihicul nostru inconştient care să găzduiască un astfel de sentiment, să încerce să-l desfacă în bucăți, să-l vadă mai de aproape, să găsească posibile comparări parțiale sau să le îndepărteze, dacă este posibil, pe cele ce pot induce o traumă psihică.

Când se folosesc substanțe chimice care modifică, blochează transmiterea, aşa cum sunt unii neurotransmițători, mediatori chimici ai transmiterii interneuronale, se poate opri circulația informațiilor între nivelele de memorie. Se poate ajunge la blocarea întâlnirii unor informații mai vechi cu unele noi asemănătoare. Aducerea aminte nu mai funcționează bine. Se poate evita astfel un nou conflict ce poate traumatiza psihicul, deoarece conflictul axiologic este amânat, este temporizat.

Blocarea chimică a circulației libere a informațiilor între diversele nivele de memorie poate fi utilă la bolnavii psihotici, cu afecțiuni grave (nevindecabile). Dar ceea ce este bun pentru puțini nu este, de data aceasta, bun pentru cei mulți care le folosesc deoarece sunt anxioşi, nedormiți, traumatizați de un conflict axiologic pe care-l amână chimic, dar care va reveni, cu mai mare forță la un moment dat, şi nu va scăpa de el până nu-i va găsi o rezolvare, un loc de depozitare după o analiză prealabilă. Analiza psihică, psihanaliza, cred că sunt singurele metode de folosit în astfel de situații. Se poate folosi şi o autoanaliză, dar este bine să fie asistată.

Psihanaliza freudiană a cunoscut o nouă dezvoltare cu Lacan. Un foarte apreciat psihiatru, care, ca şi Freud, ca şi Jung, a ştiut să fie un fin observator al simptomelor pacienților săi. Simptomele, în psihiatrie, sunt cuvintele. A căutat să extragă adevărul acestei comunicări între cel analizat şi analist. Lacan sesizează că ne aflăm în fața inconştientului ca în fața altcuiva. Aşa cum ne uităm în oglindă şi descoperim multe necunoscute ale chipului nostru, tot astfel, omul care are un complex pe care-l ascunde, involuntar, cu grijă, începe să-şi dea seama că se află în fața *altuia* cu care ar vrea să comunice. Analistul este cel care-l va ajuta, care va "verbaliza, va traduce în poveste" ceea ce omul are atât de bine ascuns în inconştient. Imaginarul pacientului trebuie să capete existență conştientă prin cuvânt. Îndemânarea analistului este cu atât mai importantă cu cât "Inconştientul este acea parte a discursului concret...care lipseşte din dispoziția subiectului..." El va trebui să descopere ce lipseşte din discursul pacientului pentru ca povestea să fie întreagă, să fie *adevărată*. "Problema este cea a raporturilor din interiorul subiectului între cuvânt şi limbaj". Limbajul neexprimabil poate fi imaginație, simbol, el trebuie să ajungă la cuvânt pentru a fi exprimat conştient, chiar dacă ajunge sub forma unor metafore sau unor metonimii. Analistul trebuie să surprindă discursul *celuilalt,* trebuie să facă inconştientul să vorbească. "Travaliul visului se face prin *condensări* (Verdichtung), adică metaforă cu metaforă, şi prin *deplasări* (Verschibung), adică metonimie după metonimie, întotdeauna partea "lipsă" din ÎNTREG." (Dr. Adolfo Fernandez- Zoïla, *Freud şi psihanalizele,* Humanitas, 1996, p. 340- 356) Este adevărat că prin metaforă încercăm să comunicăm ceva pentru care nu găsim un alt fel mai direct de exprimare, desigur, atunci când metafora nu este folosită poetic, iar metonimia, care este o formă curentă de exprimare şi este folosită în cele mai comune ocazii, înlocuieşte un cuvânt prin altul păstrând ideea.

Pentru că am avut dificultăți de înțelegere a metonimiei, mă simt obligat să dau unele explicații. Este vorba de înlocuirea unui cuvânt cu un altul, într-o expresie fără a-i schimba sensul, păstrând ideea. Cuvântul ce înlocuieşte fiind într-o relație logică, de înțeles, sau de o altă legătură stabilită prin întrebuințare. Astfel putem folosi: ce *mână* bună , pentru a vorbi de un pictor sau de un scriitor; un *cocoşel,* un *napoleon,* pentru o monedă de aur; un *Xerox,* pentru un copiator; un pahar de T*ohani,* pentru acelaş vin; un *Goia* sau un *Pătraşcu,* pentru un tablou. Multe alte exemple pot da pentru că este o figură de stil foarte comună, foarte des folosită în vorbirea curentă.

Lacan încearcă să ne spună că problemele psihicului pot fi înțelese mai bine dacă ne referim la limbaj, la limbajul interior ca şi la cel exprimat. În această situație, Lacan, cu toate că este declarat freudist, se apropie mai mult de Jung. Limbajul interior, imaginația, simbolurile, sunt simptome găsite şi de Jung. Conținutul simbolic al inconştientului este o realitate pentru Lacan, o realitate este şi *adevărul* acestor conținuturi. Nu spune ce înțelege prin adevăr. Este vorba de adevărul pacientului X? de un adevăr omenesc? sau, poate, de un adevăr transcendent?
Un răspuns, la una din aceste întrebări, angajează diferit ființa umană.

Blaga a văzut inconştientul structurat în sfere concentrice, eu prefer să spun ca foile de ceapă, şi a mai văzut formarea unei structuri în inconştient, o structură foarte complexă care are accente axiologice, orientări în spațiu şi în timp, direcții de evoluție. El a văzut o matrice stilistică, o caracteristică individuală a inconştientului, care este o structură de forme *apriori* şi de categorii stilistice, un filtru al percepțiilor, şi care se pot asocia cu conținutul arhetipal inconştient. Împreună, *matricea stilistică* şi *arhetipurile* sunt o caracteristică ce poartă în ea memoria întregii umanități, structură ce domină sensibilitatea noastră şi poate influența chiar conştiența, voința, gândirea. Cu instrumentele pe care le propune Blaga, se poate încerca un nou acces în inconştient. Se poate ajunge la o nouă înțelegere a inconştientului. Dacă toate percepțiile sunt trecute prin acest filtru al subiectului înainte de a putea fi prelucrate şi memorate, sunt trecute prin matricea stilistică şi sunt comparate cu structurile arhetipurilor, ceea ce înseamnă că devin subiective, devin ale subiectului, trebuie să recunoaştem că această subiectivitate este o generalitate, dacă nu chiar o universalitate. De aceea, transcendentul, care a coborât de la Marele Anonim (varianta Blaga), se întâlneşte, se uneşte, este tot una, cu transcendentalul kantian, cu formele noastre cognitive, ca şi cu cele stilistice (Blaga).

Am să revin puțin. Avem în față mitul lui Oedip, axă a construcției psihanalizei lui Freud, şi creația artistică. Credeți că Van Gogh a pictat pentru că era nebun? Sau că splendorile pe care le-a creat l-au consumat fizic şi psihic, în aşa mare măsură încât nu a mai rezistat, flacăra creației l-a ars, l-a mistuit, şi a terminat în nebunie? Eu ader la acest ultim punct de vedere, care este cel al lui Blaga. Creația artistică poate fi devastatoare, cere jertfe. Orice creație cere jertfe. Vă aduceți aminte de Rubliov, filmul lui Tarkovski? De ce credeți că filmul începe cu episodul în care un mujic decolează cu un balon construit din piei de animale de pe turla unei biserici? Este exemplul sacrificiului pe care-l cere orice mare creație. De ce ultimul lui film este chiar "*Sacrificiul*"? De ce moare Tarkovski aşa de tânăr? Sigur că de o boală necruțătoare. Dar, de ce ajunge la ea?

De ce-şi dă foc bătrânul Dali? Pentru că nu mai are cine să-i alimenteze energia creatoare de care a dat dovadă toată viața, Gala murise, şi nu a fost vorba numai de o relație sexuală, ci de o relație de suflet, o relație de o viață.

În situațiile de mai sus, credeți că am putea să căutăm şi o explicație legată de complexele sexuale? Poate. Dar ce păcat ar fi să simplificăm ceva atât de frumos. Nevoia omului de a avea alt om lângă el, nevoia de a avea o femeie, un bărbat, lângă tine, nevoia sexuală ca o simfonie, ca o împlinire. Trauma poate apărea, de data aceasta, când ceva se rupe, când ceea ce era complet se pierde. Nu spunea Platon că Hermafroditul primordial a fost tăiat în două jumătăți de zei pentru a-i lua puterea, omul devenise periculos pentru zei. Unirea între sexe îl poate face pe om invincibil şi-i poate da o energie incalculabilă. Omul singur este sortit pieirii. Sexualitatea este tot ce este mai frumos, şi frumosul nu exclude plăcerea.

Există un posibil pericol, asupra căruia aş vrea să atrag atenția, al blocării *personanței* prin intoxicație rațională, pericol ce se poate produce atunci când impunem voluntar ceva ce este contrar matricei noastre stilistice, ceva ce nu corespunde arhetipurilor pe care le avem. În acest caz, personanța nu mai poate funcționa bine, comunicarea dintre conştient şi inconştient este deficitară. Este situația îmbătrânirii psihice, când lipsa de activitate creativă nu mai solicită inconştientul şi omul se lasă dominat de rigiditatea rațională. Este şi cazul celor care din prea mare încredere în rațiune ajung să se plafoneze, activitatea lor devine stereotipă, cam ca în personajele lui Ionescu, creativitatea lipseşte, şi mentalul duce la o îmbătrânire prematură.

Cât priveşte mitul lui Oedip, v-am rugat mai sus să-i dăm voie să fie şi altceva, ceva mai mult, ceva ce atinge nu numai profunzimea instinctelor, ci şi părţile aerate ale spiritului. El este mitul puterii creatoare a omului ce iese victorios în lupta sa cu un destin implacabil. Victoria lui este libertatea voinţei de acţiune. După cum am mai spus, Oedip i-a învins pe zei pentru că nicicând voinţa sa de a-şi ucide tatăl şi de a avea copii cu propria mamă nu a fost în faptele sale. Noi suntem legaţi de specie, de naţiune, de grupul social, de altul, prin inconştientul nostru, prin matricea noastră stilistică, prin arhetipuri, dar suntem liberi prin gândirea noastră creatoare, prin voinţa noastră, prin activitatea noastră conştientă. Nu putem scăpa de bagajul nostru inconştient, dar suntem oameni prin activitatea noastră conştientă. Este adevărat că activitatea conştientă este influenţată personant de inconştient. Este adevărat că stilul nostru de a trăi este impus de matricea noastră stilistică, că arhetipurile ne jalonează viaţa, dar tot atât de adevărată este prezenţa libertăţii de acţiune, de voinţă, din trăirea conştientă.

Trăirea noastră inconştientă, matricea noastră stilistică, arhetipurile, ne aduc un bagaj, care este prezent în noi orice am face. Inteligent este să-l folosim, să ne ajutăm de prezenţa lui. Orice luptă împotriva matricei noastre stilistice este pierzătoare şi poate duce la boală, boală fizică sau psihică. Noi suntem oameni integri numai împreună cu tot inconştientul nostru. De aceea, nu este bine să-l neglijăm, din contra, ar fi bine să încercăm să ne apropiem de el, să-l cunoaştem atât cât putem, să facem eforturi continue de al cunoaşte şi de a-l folosi, de a-i pune în valoare utilitatea pentru viaţă. Putem avea o încredere totală în el, nu ne va minţi, nu poate minţi pentru că minciuna l-ar altera şi el a fost astfel creat ca să păstreze fiinţa noastră. Asta nu înseamnă că trebuie să uităm că suntem oameni liberi prin voinţă şi prin raţiune. Dar, atenţie: raţiunea poate fi înşelătoare. Dacă noi o învăţăm să mintă, să se îndepărteze de ceea ce este bine, frumos şi drept, ea se poate transforma într-o funcţie a minciunii şi a răului pe care ni le întoarce chiar nouă, întoarcere favorizată de inconştient care refuză să accepte minciuna şi o blochează undeva de unde răzbate tot timpul în conştienţa noastră. De aceea, ne-au învăţat înţelepţii; să nu mintim, să nu furăm, să nu facem rău, căci gândul urât şi faptele rele, ceea ce este urât şi rău, ne şopteşte arhetipul care corespunde faptelor bune şi frumoase, se întorc de unde au plecat şi devenim sclavii propriei noastre raţiuni prost folosite.

Revoluţia spirituală pe care o aduce Iisus Christos, tocmai aici se aplică. Înţeleptul se bucură de întoarcerea fiului risipitor, iar Iisus a venit la noi pentru a răscumpăra păcatele noastre. Ce înseamnă asta? Pentru păcătos a

venit că să-i dea salvarea. Dacă păcătosul îşi recunoaşte greşelile, ideea analizei psiho-spirituale pe care fiecare credincios o face atunci când se spovedeşte preotului, dacă recunoaşte minciuna, răul, făcute prin libera lui voință, atunci poate scăpa de bumerangul răului ce se întoarce asupra lui ca să-l distrugă. Autocunoaşterea asistată, autoanaliza psihică, sprijinită de credința în puritatea, în frumusețea, Celui ce a venit ca să ne salveze este mâna întinsă ce ne poate vindeca. Poate că acum avem datoria să facem şi alte eforturi în cunoaşterea noastră, în autocunoaştere. Este bine să ştim că nu putem scăpa consecințelor acțiunilor noastre, fie ele bune sau rele, şi că suntem ființe limitate în cunoaştere, pentru că avem în noi cenzura propriilor noastre categorii cu care cunoaştem. Instrumentul cu care putem cunoaşte are limite chiar în construcția lui internă, are limite chiar prin faptul că putem cunoaşte.

Propun să ne reîntoarcem la gândul lui Carl Gustav Jung acordat complementarității din viața psihică. El acorda o mare importanță complementarității observată în fizică. După ce se sfătuieşte cu W. Pauli, va scrie: "Conceptele de <conştient> şi <inconştient> par să probeze o profundă analogie cu situația.....<complementarității> din cadrul fizicii... Aplicarea unor legități statistice proceselor de ordin de mărime atomică din fizică are un remarcabil corespondent în psihologie.... în măsura în care cercetează fundamentele conştientului... cercetările acestor efecte demonstrează faptul straniu că ele provin dintr-o realitate inconştientă... (C.G.Jung, *Puterea sufletului, Antologie*, A patra parte, Ed. Anima, 1994, p.104).

Nu este singura complementaritate din psihismul nostru. Am arătat că este şi una între *umbră şi eumeros*. Întreaga noastră structură cognitivă, ca şi cea stilistică, prin care trec toate percepțiile, toate gândurile, ca să poată fi integrate şi socotite cunoştințe, toate aceste structuri sunt în acelaşi timp o cenzură a cunoaşterii pe care o face posibilă. Această structură complementară a psihismului nostru a fost introdusă de Kant şi desfăşurată de Blaga.

Percepțiile noastre sunt, mai întâi, cenzurate anatomic de organele cu care percepem, de ochi, de urechi, de gură, de nas şi de piele, apoi aceste percepții trec prin filtrul cognitiv al spațiului, al timpului, al categoriilor, şi sunt alăturate gândurilor noastre, sentimentelor, care şi ele depind de arhetipuri, de *umbră* ca şi de *eumeros,* în care sunt depozitate memoria animală şi cea umană.

Aceste elemente ale psihismului nostru scapă posibilităților de cunoaştere. Putem avea numai frânturi de cunoştințe ce transpar în conştient. Este acesta

agnosticism? Da. Aşa cum şi Kant a fost agnostic, cum Freud şi Jung sunt agnostici. Numai că datorită lui Kant avem o ştiinţă a cunoaşterii şi datorită lui Freud, Jung, ca şi altora, suntem în posesia unor cunoştinţe despre ceea ce nu se poate cunoaşte, despre *inconştient.* Jung va spune chiar:" ..nu numai psihologia este pusă în nefericita situaţie de a da obiectului ei, inconştientului, acest nume... negativ, ci şi fizica... care nu a putut evita pentru cea mai mică particulă denumirea deja de mult existentă de <atom> (indivizibil)" (C.G.Jung. Puterea sufletului, Antologie, A patra parte, Ed. Anima, 1994, p. 84-85). Înţelegerea funcţiei complementare a structurilor cognitive ale conştientului şi ale inconştientului poate fi de ajutor.

Am putea să fim mai parcimonioşi cu minciunile şi cu răutăţile, cu faptele reprobabile. De acum încolo ar trebui să ştim că ajutorul dat pentru a păstra frumuseţea noastră sufletească şi cea spirituală îl avem chiar în noi, că Dumnezeu este în noi. Dumnezeu înseamnă adevăr, frumuseţe, iubire, bunătate. Le avem în noi prin înţelegerea noastră inconştientă. Dacă ne vom ascunde de ce avem în noi depinde numai de hotărârea noastră. Atenţie! Prin personanţă tot va ieşi la suprafaţă, numai că se va întâlni cu ceva opus, chiar contradictoriu, se va întâlni cu minciuna, cu urâtul şi cu răutatea, şi se va putea produce un conflict psihic greu de rezolvat. Recunosc că această viziune a unui Dumnezeu, pe care fiecare om îl poate găsi în propriul lui interior, este cam idilică atâta timp cât sunt atâţia "derbedei", şi nu prea a auzit cineva ca un astfel de personaj să aibă conflicte cu sine. Nu avem ce face! Suntem atât de diferiţi unii de alţii! Numai în lumea animală putem găsi o oarecare uniformitate, pentru că este o lume căreia îi lipseşte raţiunea, este condusă de instincte şi de schiţa unui eudemos.

Să fim şi optimişti! Uitaţi-vă peste tot în jur: veţi găsi numai splendide manifestări ale puterii creatoare a omului, le veţi găsi în lumea de azi, în cea artistică ca şi în tehnică, le veţi găsi în tot ce dezgroapă arheologii, peste tot găsim dovada puterii creatoare a omului. Chiar şi cel mai modest om îşi poate crea, acasă, un mediu numai al lui în care să se simtă bine. Să nu mai vorbim de creaţiile artei populare. Este evident, la noi în estul Europei, dar şi pentru America precolumbiană, că frumosul artistic, creaţia artistică, face şi a făcut parte din necesitatea zilnică a omului. Creaţia umană este mediul nostru natural în care trăim chiar dacă nu suntem, totdeauna, prea conştienţi de asta.

Există o necesitate a artei. Nu cred că poate fi om care să poată trăi fără a produce sau a consuma artă. Muzica, arhitectura, teatrul, decorativitatea, alte

arte plastice, ne însoțesc toată viața peste tot. Mai mult, le căutăm peste tot, pentru că avem nevoie de ele. Nu ştiu cum ar fi o lume fără artă, poate gulagul, recluziunea gravă, atunci când omul este la limita existenței, numai în astfel de situații posibile ar putea omul trăi fără artă.

Să nu uităm că noi suntem creatori, acesta este destinul omului, de a fi creator, chiar când consumăm arta. Citesc o carte, ascult muzică, admir un tablou sau un apus de soare, de fiecare dată ceva din mine participă ca un fel de recreație a ceea ce este deja creat sau este natural. Noi participăm cu matricea noastră stilistică, cu arhetipurile şi cu voința noastră, aducând ceea ce este personal în noi, atunci când admirăm un produs artistic. Când ascult muzică, aud de fiecare dată altceva, apusul de soare pe care-l admir este de fiecare dată altfel, aşa cum altfel mi se par şi florile mele din grădină, cu toate că le văd în fiecare zi. Noi, oamenii, suntem toți nişte creatori, mai mari sau mai mici, dar creatori. Viața noastră este creație. Țăranul de pe câmp ca şi omul ce dă cu ciocanul creează şi ei, gospodina ce prepară mâncare şi felul cum ți-o serveşte este şi ea o creație, fiecare obiect scos din mâna omului este o creație.

Dacă destinul omului este creația, în diverse domenii, să vedem ce părere au psihanaliştii despre creatori. Creația, mai ales cea artistică, ar fi un fel de "tratament", omul creează, încercând să-şi vindece complexele. Complexele, refulările sexuale, îl împing să devină creator, boala ar fertiliza creația? Acest punct de vedere cam biologic, medical, este sărac şi nu are în vedere că toate creațiile culturale sunt judecate după conținutul lor, după calitatea lor şi mai puțin după realizatori. "..creația culturală nu poate fi în esența ei adusă în legătură cu altceva decât cu însuşi destinul creator al omului...Toate încercările naturaliste de a deriva atitudinea creatoare din nevoi, precum aceea de echilibru, de compensație, de cheltuire de energie prisoselnică, de satisfacere a unor dorințe refulate, etc., cad alături de fenomen sau pătrund cel mult până la periferia lui. Nici una din încercările naturaliste nu vrea să ia act de o împrejurare, fundamentală totuşi: creațiile culturale sunt dominate de o matrice stilistică, fiind structurate pe calapoade abisale....Cultura n-o privim...în înțeles umanist, ca mijloc de atenuare a animalității, sau ca reacțiune împotriva animalității ca atare. Ne dăm, dimpotrivă, seama că atât crearea culturii, cât şi unele faze sau tipuri de cultură, chiar dintre cele mai mărețe, îşi au cruzimile şi barbaria lor aproape incredibile. Să ne gândim numai la metoda faraonică de a crea cultura, sau la cruzimile inerente medievalismului, izvoditor şi el de monumentală cultură. Crearea culturii cere câteodată negrăite jertfe: ea ucide şi devastează. Creația îşi are pârjolul ei. Meşterul Manole şi-a zidit soția sub pietre şi var, pentru ca să înalțe biserica. Surprindem gâlgâind în această legendă ecoul crud al conştiinței sau al presimțirii că o creație trece peste vieți şi devastează adesea chiar pe creator. <A crea> nu înseamnă pentru creator dobândirea unui echilibru, după cum o prea naivă şi plată

interpretare...Se creează cu adevărat, cel mai adesea, numai la înalte tensiuni, cărora organele de execuţie nu le rezistă totdeauna. Creaţia sfarmă adeseori pe creator. Creatorul de cultură nu poate să aibă măcar mângâierea că atenuează cruzimile inerente vieţii. Dimpotrivă, uneori el le agravează, sau îi adaugă noi cruzimi. Creatorul de cultură poate să spună cu Iisus: N-am venit să aduc pace pe pământ ci sabie!"17. (L. Blaga, Op. cit., p.471,472,485)

Deci, creator poate fi orice om oricât de sănătos, şi asta pentru că sănătatea este destul de greu de prins şi să putem striga: asta este! Mai mult, sănătatea trupească şi mentală nici nu este obligatorie. Ceea ce este absolut necesar este o *matrice stilistică,* asociată *arhetipurilor,* care să corespundă unei pulsiuni creatoare. Cât despre părerea că o pornire creatoare este în stare să vindece un dezechilibru psihic, mă îndoiesc că este posibil. Este uşor să greşim când ştim că există o terapie ocupaţională folosită de psihiatri. Asta este cu totul altceva, cu totul altceva sunt expoziţiile de pictură ale schizofrenicilor. Realmente se poate depista în aceste picturi dezechilibrul psihic care-l domină pe pacient pentru că dezechilibrul este, de data aceasta, regula. Iar dacă unii se simt ameliorați după ce pictează, asta nu este o creaţie artistică, este numai o terapie printr-o activitate plăcută.

Cât despre marii creatori? Agamemnon îşi sacrifică fiica pentru a putea cuceri Troia. Abraham trebuia să-şi sacrifice fiul pentru a-l îndupleca pe Dumnezeu. Ameridienii sacrificau tineri zeului Soare pentru a avea recolte bune şi a nu muri de foame. Faust îşi sacrifică sufletul pentru a avea tinereţe. Odin şi-a dat un ochi ca să poată cunoaşte. Biblia şi toate mitologiile sunt pline de sacrificiile pe care oamenii trebuie să le facă pentru a putea crea ceva, pentru a fi creatori. Oamenii simpli de la ţară nu se bucură dacă au un câştig nemuncit, pentru că ştiu că va trebui, cândva, să plătească pentru el. Legea implacabilă a Karmei ne spune acelaşi lucru: nimic nu vei căpăta fără să plăteşti. Pentru fiecare acţiune, rea ori bună, există o plată.

Noologia abisală propusă de Lucian Blaga deschide o perspectivă nebănuită pentru înţelegerea inconştientului, a cunoaşterii înţelegătoare cu noţiunile şi categoriile ei abisale. Psihanaliza rămâne un domeniu medical a cărei importanţă n-ar trebui să depăşească prea mult clinica.

Înainte de a încheia, nu cred că este posibil să trec peste informaţiile valoroase pe care ni le oferă doctorul Gheorghe Brătescu în *Freud şi psihanaliza în România.*
Informaţii valoroase pentru că au fost culese cu grijă şi puse cap la cap ne permit să ne formăm o imagine de ansamblu. Este curios, după lectură, ai

senzaţia că majoritatea medicilor şi gânditorilor din România au ceva comun chiar atunci când au puncte de vedere divergente. Poate că numitorul comun ni-l comunică, cel mai bine, N. Steinhardt, în *Jurnalul fericirii.* Stând de vorbă, în celula de la Jilava, cu Anatolie Hagit-Beca despre fenomenul românesc, se opresc la nuvela *Călătorului îi şade bine cu drumul,* a lui Brătescu- Voineşti. Ambii sunt de acord că nuvela este cam schematic scrisă şi de un caragialism din care s-a dus orice acid şi orice venin. Cu toate acestea, nuvela are darul de a pune pe tavă sufletul românesc. "Apare...fondul arhetipal al sufletului românesc aşa cum este: voios, ahtiat de prietenie, doritor să vadă mulţumirea altuia (Mă Năiţă, dacă mă iubeşti, ia de ici bucăţica asta grasă), incapabil de a se bucura de unul singur, arzând de nerăbdarea de a împărţi cu altul orice noroc. (....la noi petrecerea implică pe comeseni şi voia bună generală.) .....Conştientul dispare şi - cu toate că nu se urmăreşte o psihanaliză - se dezvăluie inconştientul. Dar ce surpriză! De unde psihanaliza ne învaţă că înapoia conştientului aparent clar, demn şi curat clocoteşte inconştientul sumbru, mocirlos, complexat şi abject, iată că în privinţa sufletului românesc lucrurile stau anapoda.

.....Straturile mai adânci ale nuvelei lui Brătescu- Voineşti ne dezvăluie străfundurile unui lac de o mare limpezime, ca şi balada *Mioriţei*.....

.....Vezi, Anatolie, *Călătorului îi şade bine* este o bucată de mare însemnătate pentru tipologia românească..... rămâne ca o..... radiografie a caracterului unui norod. ..... straturile adânci ale sufletului românesc sunt calme şi senine, în lacul mioritic- modest ca suprafaţă, aşezat la periferia marilor centre ale civilizaţiei, la "răscrucea marilor imperii"- se reflectă un cer cu totul curat." (N. Steinhardt, *Jurnalul fericirii,* Ed. Dacia, 1991, p. 162-163)

N. Steinhardt a fost un gânditor, dar să vedem ce spune doctorul psihiatru Corneliu Vlad, unul din cei care au introdus psihanaliza la noi în ţară şi au slujit-o toată viaţa? Un susţinător al psihanalizei freudiene. El scrie o carte în 1928, *Iubirea, ura şi frica,* triadă de care a vorbit până la capătul vieţii, recomandând republicarea ei, pentru ca lumea să vadă cum iubirea învinge ura şi frica. Pentru C. Vlad " Afectul primar nobil, constructiv este iubirea..... Tot ce e bun în lume vine de la iubire, toate mizeriile de la ură şi frică..... Am putea spune că exact în acest punct se manifestă <disidenţa> lui Vlad faţă de freudismul clasic... aici se dezvăluie <specificul românesc>, afabil, mângâios, concesiv, al psihanalizei promovate de C.Vlad...." (G. Brătescu, *Freud şi psihanaliza în România,* Humanitas, 1994, p. 295).

Se pare că lumea arhetipurilor noastre preferă lumina, frumosul, prietenia, sociabilitatea. Spre deosebire de poveştile lumii germanice pentru care pădurea este plină de demoni, pentru român pădurea a fost totdeauna un prieten, o mamă bună care-l apăra şi-l hrănea. Să nu uităm că legiunile romane au preferat să se oprească, în cucerirea Daciei, la minele de aur din

munții Apuseni şi au evitat să intre în pădurile neprimitoare, pentru ei, ale Transilvaniei de nord, ale Maramureşului, şi că plăteau triburile dacilor liberi din Moldova ca să-i apere, atât cât au putut să-i apere, de năvălirile de la răsărit. Pădurea a fost, sute de ani pentru român, casă, mamă şi prieten, favorizând cu toată întunecimea ei, păstrarea unor arhetipuri luminoase.

Poate că aşa ar trebui văzută şi dizidența blagiană față de psihanaliză. El a căutat ce este luminos în inconştient, a căutat spiritul care sălăşluieşte în inconştient, refuzând să-l considere numai un domeniu unde se păstrează complexele vieții conştiente.

Cred că o dovadă în plus că Blaga nu s-a dezis niciodată de psihanaliză se află în romanul său autobiografic, *Luntrea lui Caron.* Pictorița Alina are un complex, nu poate avea relații sexuale. Fusese agresată sexual la 12 ani. Un viol nerealizat, dar care i-a marcat toată viața sexuală. Căsătorită, nu se poate culca cu bărbatul ei care divorțează după o convietuire de opt ani. O întâmplare fericită o face să-şi recâştige viața sa de femeie, dar numai după 35 de ani. Prin această mică poveste, Blaga ne arată că în 1950, data aproximativă a redactării romanului, era încă un adept al freudismului, al freudismului ca practică medicală. El se opunea, în continuare, unui fel de freudism care era impus ca o credință, unei concepții despre inconştient care nu putea corespunde cu ceea ce găsise el cu mijloacele filosofiei. În acelaşi roman, va avea o discuție cu alter ego-ul său, filosoful Leonte, despre marxism, filosofia unică ce era impusă în toate domeniile. Leonte constată, citind broşurile zilei, că în lipsa unei critici occidentale pertinente, materialismul istoric este o concepție care are la bază elemente eminamente psihologice, iar nu materialiste...."

.... materialismul istoric este întâia psihanaliză de amploare sistematică.....Psihanaliza a fost construită în jurul instinctului sexual. Ea ne-a vorbit despre dominația acestui instinct şi despre felul cum acesta ne determină, din profunzimile inconştiente, toată viața psihică.....numai că psihanaliza sexualității nu este singura psihanaliză.....<materialismul istoric> a clădit, cu decenii înaintea psihanalizei moderne, un sistem de psihanaliză al unui alt instinct: al foamei, al conservării..... Materialismul istoric este Psihanaliza foamei.... exprimă de-a dreptul felul de organizare socială a satisfacerii instinctului foamei.... *Sublimarea* apare ca *Suprastructură* ..... Relațiile de producție reprezintă forma sub care se organizează societatea în vremea satisfacerii instinctului fundamental al *foamei...*"

Acest punct de vedere ne conduce, după cum spune chiar Blaga, la a înțelege că "Psihanaliza nu este una singură, ea ar fi multiplă. Sunt posibile atâtea Psihanalize câte instincte fundementale stau la dispoziția vieții..... instinctele omeneşti nu fac niciodată istorie fără de complicitatea unor factori de natură spirituală." (Lucian Blaga, *Luntrea lui Caron,* Humanitas, 1990, p.198-199).

În acest text se poate constata că adeziunea lui Blaga la Psihanaliză este, aşa cum spuneam, în această perioadă târzie, cu nimic diminuată față de perioada dinainte de 1930. Este adevărat, față de *Orizont şi stil,* aici se apropie mai mult de Adler decât de Jung. Explicabil, după ce trăise un război pustietor şi ocupația rusească a României, bunul plac al învingătorului fiind lege. Aceasta îl face să înțeleagă că şi instinctele existenței, de apărare, pot fi locul unor refulări, defulări, sublimări, individuale sau sociale. Ce au fost altceva *spațiul vital* la naziști sau necesitatea *luptei de clasă,* a *dictaturii proletariatului,* pentru comuniști? Nu sunt ele refulări induse de foame, de mizerie şi defulări prin agresiune? De aceea revoluțiile socialiste au fost posibile în ariile geografice ale mizeriei, ale foamei, nu cum credea Marx, în țările capitaliste dezvoltate.

Cred că mai este posibilă o psihologie socială indusă de arhetipul dominant al *tatălui atotputernic.* Şi aici sunt posibile complexe, refulări şi defulări prin agresiune. Poate că de aceea oamenii, din toate timpurile, au avut şi au nevoie de un şef, de un şef de trib, o căpetenie de oşti, un domn, un prinț, un rege, un preşedinte, un împărat, un dictator. Acest arhetip legat de nevoia de spiritualitate a omului a dus la religie, la necesitatea unei legături cu o existență ce ne transcende, ce este dincolo de noi.

De aceea, noi oamenii, suntem ființe atât de complicate şi greu de cunoscut.

Poate că este cazul ca la începutul secolului XXI să ne aplecăm cu interes asupra efortului pe care l-a făcut Lucian Blaga în abordarea filosofică a inconştientului şi să completăm, astfel, ceea ce cunoaştem destul de trunchiat până acum.

SPAȚIUL ŞI TIMPUL

Spațiul şi timpul sunt forme pure, intuiții pure, apriori ale sensibilității. Datorită acestor intuiții pure ce se află în simțirea noastră noi putem sintetiza, organiza, diversul primit prin percepții şi care se adresează tot sensibilității noastre. Numai că intuițiile pure asociate cu diversul perceptibil nu ne asigură posibilitatea de a gândi, de a înțelege realitatea. Pentru aceasta mai avem nevoie de conceptele pure ale înțelegerii. Numai cu aceste categorii, ajutate de spațiu şi de timp, se poate declanşa cunoaşterea noastră înțelegătoare şi, ulterior, rațiunea.

Multă cerneală a fost aşezată pe hârtie de către cei ce au gândit despre spațiu şi despre timp. Cu toate că aceste forme s-au îmbogățit mult în secolul XX, în mintea noastră persistă felul în care au fost ele prezentate de Newton şi de Kant. Astăzi suntem dispuşi să înțelegem un spațiu curbat care are 4 dimensiuni, chiar şi spații cu altă configurație decât cea cu care suntem obişnuiți, spații cu oricâte dimensiuni. Cu toate acestea, în mintea noastră comună, funcționează încă foarte bine spațiul propus de Newton. Poate sunteți mirați că am început această expunere cu spațiul şi cu timpul în viziunea lui Kant. Poate că nu tot ce au scris marii gânditori rămâne, ceva sigur că rămâne, ceva este peren atunci când a fost bine gândit. Nu cred că cineva a gândit mai bine decât Kant spațiul şi timpul. Desigur, putem aduce diverse amendamente, putem îmbogăți teoria lui. Ceea ce cred că rămâne peren, şi nu cred că cineva poate trece cu vederea este apriorismul formelor pure ale sensibilității, asociat categoriilor pure ale cunoaşterii înțelegătoare. Blaga recunoaşte şi foloseşte apriorismul dubletelor categoriale, atât ale categoriilor conştientului cât şi ale celor abisale. Categoriilor abisale, categoriile inconştientului, sunt, aşa cum am încercat să vedem mai sus, categoriile cunoaşterii înțelegătoare, categorii care au şi ele o funcție a priori aşa cum au formele sensibilității, spațiul şi timpul. Mai înainte de a păşi mai departe să vedem cum ne introduce Kant spațiul şi timpul. "Numesc *materia* fenomenului ceea ce corespunde în fenomen senzației, iar *forma* lui ceea ce face ca diversul fenomenului să poată fi ordonat în anumite raporturi.....dacă materia oricărui fenomen nu ne este dată, ce-i drept, decât aposteriori, forma ei trebuie să se afle a priori în simțire, gata pentru a se aplica la toate fenomenele, deci trebuie să poată fi...independent de orice senzație.....vom îndepărta de la intuiție tot ce aparține senzației, pentru ca să nu rămână decât intuiția pură şi simpla formă a fenomenelor, singurul lucru pe care sensibilitatea îl poate oferi apriori. În această cercetare se va găsi că există două forme pure de intuiție sensibilă ca principii ale cunoştinței a priori, anume spațiul şi timpul,..."18)(Immanuea Kant, *Critica rațiunii pure,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1969,p. 65-67). Cum ar putea o viețuitoare, fie ea om sau chiar animal, să

înțeleagă lumea ce o înconjoară, s-o cunoască, dacă n-ar avea în ea, în mintea ei, înaintea oricărei experiențe posibile, înainte de a deschide ochii asupra acestei lumi, dacă n-ar putea plasa senzațiile sale, percepțiile sale, într-un anumit loc? Cum ar putea o ființă viețuitoare să înțeleagă ce se întâmplă cu ziua şi cu noaptea dacă nu şi-ar da seama că una o urmează pe cealaltă, că una o precede pe alta? Dacă spațiul şi timpul n-ar fi încrustat în memoria noastră, n-am putea înțelege nimic. Atenție! Spațiul şi timpul, ca forme ale intuiției noastre nu ne permit încă, singure împreună cu senzațiile, să putem înțelege realitatea. Ele sunt numai sensibilitatea noastră. Ca să putem gândi, ne trebuie o logică, ne trebuie o înlănțuire cu sens. Sensibilitatea şi cu logica înțelegătoare, logica transcendentală, împreună, ne oferă înțelegerea. Ce înseamnă o înlănțuire cu sens? Cel mai simplu este să spunem că avem o acțiune care se predică despre un subiect. Subiectul logic şi predicatul gramatical au multe diferențe. Logica nu vrea altceva decât să ne asigure posibilitatea de a înțelege realitatea, de a şti că avem un predicat care se spune despre un subiect. Gramatica vrea corectitudinea exprimării într-o limbă anumită. Forma logică poate corespunde oricărei limbi posibile, pe când forma gramaticală nu se poate detaşa de limba în care este exprimată.

Am vorbit de <logica transcendentală>, folosind limbajul propus de Kant. Să ne oprim, din nou, asupra termenului <transcendental>. Kant ne spune: "Numesc *transcendentală* orice cunoaştere care se ocupă....nu de obiecte, ci de modul nostru de cunoaştere a obiectelor, întrucât aceasta este posibil apriori" 19)(Immanuel Kant, *Op. cit.,* p.59). Deci, *logica transcendentală* este determinată de structura pe care o avem deja în mintea noastră, de formele apriori ale intuiției, şi este gândirea pe care o avem, sunt judecățile, cu care putem înțelege realitatea. De aceea am spus, transcendentalul este în noi. Blaga, care are o imagine în care transcendentul coboară în noi, vede o unire a transcendentului cu transcendentalul dinăuntrul ființei noastre.

Constantin Noica, în metafizica sa, este de părere că elementul..."Aceste liniştite aşezări ontologice, care nu sunt întruchipări distincte nici dincolo nici dincoace de lucruri, dar într-un fel *sunt* şi dincolo şi dincoace de ele, făcând posibilă coincidența transcendentului cu transcendentalul.." (Constantin Noica, *Devenirea întru ființă,* Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p.383(219)). Coincidență ce pare că se petrece şi în matricea stilistică, aşa după cum am văzut acolo, spațiul şi timpul au un rol important.

Spaţiul şi timpul le avem atât în conştient cât şi în inconştient. S-ar putea să le avem numai în inconştient ca forme apriori , cum ar spune Kant, şi să răzbată personant în activitatea noastră conştientă? Am impresia că este imposibil să împingem aceste forme ale sensibilităţii în inconştient, aşa cum nu le putem păstra numai în conştient. Activitatea noastră conştientă foloseşte spaţiul şi timpul cu anumite caracteristici pe care şi noi şi chinezii le au. Este vorba de spaţiul şi timpul propuse de Newton. Variaţiile, modulaţiile, pe care naţiile, grupurile sociale, le au, le avem chiar fiecare dintre noi, aceste modulaţii sunt posibile prin personanţa spaţiului şi timpului ce-l avem ascuns în interiorul matricei noastre stilistice. Aceste consideraţii ne-ar obliga să înţelegem că avem o memorie, pe care s-o numim uzuală, pe care o folosim conştient. O şi îmbogăţim conştient şi ea se păstrează ca atare spre a fi folosită în mod curent, în fiecare minut al veghei noastre. Memorie deosebită de cea care este păstrată în matricea noastră stilistică şi care este bogată, complex structurată, care are straturi foarte adânci, arhaice. Cred că ceea ce este important, este că inconştientul nostru este structurat pe mai multe nivele cu profunzimi şi extinderi multiple. Personanţa asigură comunicarea între aceste nivele şi extensii, ca şi cu conştientul, cu activitatea conştientă şi cu memoria conştientă. Se pare că Blaga a avut dreptate şi oricât am încerca să unificăm formele apriori ale sensibilităţii şi categoriile, va trebui să acceptăm că avem atât forme apriori ale sensibilităţii ce folosesc conştientului, cât şi un dublet al acestor forme apriori ale sensibilităţii şi o altă garnitură a categoriilor.

În felul acesta, fără să forţăm nimic, ne putem reapropia de gândirea blagiană care conferă inconştientului un teritoriu autonom, independent şi separat de conştienţă.

Ce este spaţiul şi timpul pentru Blaga?

În primul rând, după cum am văzut, Blaga separă funcţiile conştientului de cele ale inconştientului. Până de curând mă îndoiam, dacă o astfel de separare este utilă. Din ce în ce mai mult îmi dau seama că Blaga a făcut bine separându-le. După cum vom vedea, pentru inconştient spaţiul şi timpul se oferă în forme diversificate, pe când conştienţa foloseşte spaţiul şi timpul pe care l-a propus Newton. Sigur, asta simplist vorbind. Să nu uităm că mai există şi personanţa, care se impune inconştient, foarte rar putem simţi şi conştient asta, o anumită înţelegere diferită a spaţiului şi a timpului. Această manifestare devine evidentă în ceea ce facem, şi în felul cum gândim, în creaţiile noastre.

"Se pare că inconştientul, individual sau colectiv, îşi durează un *orizont,* o perspectivă sub presiunea esenței sale native. Un orizont de o anume structură e proiectat...în mediul în care inconştientul trebuie să se realizeze. Într-un astfel de orizont, inconştientul îşi găseşte o întâie concretizare a posibilităților sale latente, o perspectivă, care înseamnă o desfăşurare firească a sa, şi fără de care el nu poate trăi. La baza aşa-numitului sentiment spațial specific al unei culturi sau al unui complex de creațiuni spirituale, individuale ori colective, stă, după părerea noastră, un orizont sau o perspectivă, pe care şi-o creează inconştientul uman, ca un prim cadru necesar existenței sale.... .. orizontul spațial inconştient, menhir care rezistă tuturor intemperiilor. Orizontul inconştient, cu darul său de a străbate <personant> până în creațiile spirituale de fiecare moment ale acestui suflet, e de o eficiență neegalabilă de nici o materialitate.....inconştientul nostru îşi are un orizont propriu, care e, sau poate fi cu totul altfel decât sunt orizonturile spațiale ... ale sensibilității conştiente. ....orizonturile inconştiente,..., fac parte din ființa şi substanța vieții noastre.." 20) (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.63,69,70)

Aici sunt mai multe de spus. Blaga nu poate face abstracție, având în vedere epoca, de scrierile lui Frobenius şi ale lui Spengler, ca şi a altor gânditori care s-au ocupat de spațiu şi de cultură. Asta nu înseamnă că se înscrie şi el, aşa cum greşit au gândit mulți critici ai filosofiei lui Blaga, printre morfologi, <peisagişti>, sau printre cei care au construit o teorie a influenței mediului în cultură. Apoi, o noțiune a spațiului o avem toți, o au şi animalele, se pare că o avem diferită. Nu toți avem acelaşi simțământ al spațiului. De ce? Şi cum apare această varietate? Este ceva ce depăşeşte înțelegerea imediată. Ceea ce este sigur este că avem aceste noțiuni, de spațiu şi de timp. Ceea ce aş vrea să vă arăt, fără să pot dovedi, este că aceste noțiuni nu sunt unice pentru toți oamenii, pentru toată umanitatea. Se pot schimba sub influențe culturale moştenite şi pot avea o destul de mare varietate. Varietatea se poate întinde până la unele caracteristici individuale, astfel încât fiecare din noi poate avea propria sa noțiune de spațiu şi cea de timp. Indiferent dacă avem o formă generală de spațiu, divers structurată pentru fiecare din noi, important este că aceste forme ale sensibilității noastre sunt apriori; *inconştientul...îşi durează...o perspectivă sub presiunea esenței sale native...menhir care rezistă tuturor intemperiilor* . Dacă n-ar fi apriori n-am putea să plasăm undeva primele noastre senzații. Copilul, în leagăn, încearcă să prindă obiectele ce i se oferă, chiar dacă nu le fixează bine în spațiu şi în timp. Am spus că spațiul şi timpul se pot îmbogăți cu învățarea, din copilărie până când devenim adulți, şi mai spun că le avem din primele zile ale existenței noastre, le avem a priori, înainte de orice experiență. Să nu uităm că aceste forme, împreună cu categoriile, sunt abisale, sunt încrustate profund în inconştientul nostru.

Cred că putem să vedem ce ne spune Blaga despre orizonturile inconştientului, despre orizontul spaţial şi despre cel temporal. Care sunt propunerile lui pentru orizontul spaţial şi pentru cel temporal? El ne vorbeşte despre un spaţiul tridimensional infinit, un spaţiu infinitul ondulat, altul alveolar, un spaţiu plan, unul sferic, un spaţiu multiplu perdelat, un spaţiu în cuiburi, ca şi despre alte posibile întruchipări ale spaţiului. Timpul poate căpăta un aspect de havuz, de cascadă, sau de fluviu.(Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.431)

la o primă privire, după cum am mai spus, s-ar părea că Blaga este tributar *morfologiei.* La o privire mai atentă, îi vom da dreptate lui Blaga care se apără spunând că "Morfologia priveşte "cultura" drept "organism" independent...Morfologia ţine anume să aducă în dependenţă "viziunea spaţială", specifică unei culturi, de "peisajul", în care apare această cultură". Am impresia că Blaga îi este tributar lui Frobenius mai mult cu exprimarea decât cu ideea. Ideea lui Frobenius este o influenţă , oarecum efemeră, a peisajului asupra conştienţei. La Blaga există o structură interioară, a inconştientului, care domină, atât cu orizontul ei spaţial, cât şi cu cel temporal, întreaga viaţă a omului. Este un fel de a fi, este un fel de a exista. Prin această structură abisală, omul domină şi creaţiile spiritului, cultura. Numai un gând superficial a putut să aproprie orizontul inconştient propus de Blaga de gândirea morfologilor. Blaga ia în considerare o influenţă *arhetipală* a spaţiului, o influenţă posibilă asupra celor care au trăit înaintea noastră, influenţă ce se transmite, azi, nouă. Este adevărat că noi, românii avem un sentiment ciudat de plăcere când ne regăsim într-un spaţiu ondulat, deal-vale, aşa cum rusul se simte bine în întinderile nesfârşite ale stepei. Orizonturile spaţiale ale românului şi ale rusului sunt diferite. Faptul că nu poate fi vorba de o influenţă a unui peisaj în mintea noastră conştientă este trăirea în acelaşi peisaj, coexistenţa în aceleaşi imagini exterioare, de când se nasc până când mor, a cetăţenilor de diverse etnii, fiecare având un orizont spaţial diferit, orizont spaţial ce se manifestă în fiecare din noi într-alt fel. Blaga citează Ardealul nostru, "această vatră etnografică de-o excepţională bogăţie" (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.65), fiecare etnie păstrându-şi viziunea sa spaţială. Probabil că la fel se întâmplă pe pământul Americii de Nord şi de Sud, vaste teritorii pe care emigranţii din toată lumea au poposit, fiecare venind cu viziunea sa spaţială şi temporală păstrată cu grijă în propriul inconştient. Fiecare din noi căutăm, datorită personanţei, inconştient, să găsim un orizont spaţial şi temporal în care să nu simţim bine, care să ne semene. Dacă nu găseşte în mediul ambiant ceea ce caută îşi creează în ambianţa familială, în intimitatea lui, un mediu în care se poate instala

comod. S-ar putea ca obiceiurile, cântul şi dansul, ca manifestări artistice sunt o punere în valoare a matricii stilistice a inconştientului. Aceste manifestări artistice pot deveni o încercare de a recrea spațiul şi timpul corespunzător matricei stilistice şi pe care omul nu-l găseşte în mediul înconjurător care, din acest punct de vedere, îi este străin. Poate că ar fi interesant de făcut un studiu asupra acestor comunități, ca şi asupra celor la care s-a produs un amestec genetic.

Blaga ne propune trei variații posibile ale timpului, trei modalități pentru a-l putea înțelege diferit. Metaforic le-a numit: timpul havuz, timpul cascadă, şi timpul fluviu. În timpul havuz, orizontul nostru inconştient este deschis unor trăiri în viitor, viitorul capătă o mai mare valoare decât prezentul şi trecutul. Cum ne spune chiar Blaga, "Sufletul statornicit într-un asemenea orizont temporal, gustă certitudinea, prin nimic demonstrată, dar nu mai puțin trăită, că totdeauna clipa următoare posedă prin ea însăşi semnificația unei înălțări față de ceea ce este sau a fost."(Lucian Blaga, Op. cit., p. 73) Timpul cascadă îi caracterizează pe cei ce trăiesc în trecut, pe cei ce acordă valoare trecutului, care a fost de aur, pe când prezentul şi viitorul, sunt o degradare a acelui trecut glorios, " Timpul e prin însăşi natura sa un mediu de fatală pervertire,.....şi destrămare."(Lucian Blaga, *Op. cit.,* p. 73). Timpul fluviu este al permanentului prezent, este o imagine a unui dinamism static, participăm la curgerea timpului, dar nu ne interesează decât momentele pe care le trăim acum, preferăm să trăim clipa şi ne interesează mai puțin trecutul sau viitorul. Aceste trei *tipuri* de a înțelege timpul şi *care-şi dispută dominația asupra spiritului uman*, cum spune Blaga, se pot combina, se pot suprapune, câte două sau toate trei, dând diverse viziuni derivate, cum ar fi timpul ciclic, sau cel spiralat.

În toate aceste viziuni, timpul are o direcție de curgere, un sens, care pare că este chiar imaginea generală de timp. Important este că de aceste orizonturi nu suntem conştienți, cu toate că ne influențează fiecare secundă de viață, aşa cum nu suntem conştienți de atracția pământului, dar o simțim când ne cade ceva pe picior.

Dacă toți suntem de acord că timpul este o realitate pe care nu putem să n-o luăm în considerație, aproape fiecare din noi are o altfel de scurgere a lui. Avem câte un ceas acasă sau agățat de mână, acesta este timpul social, ca să nu întârziem la serviciu, la întâlnire. Pentru asta avem chiar grijă ca să-l aranjăm, să-l apropiem iar de ora exactă când nu o mai arată. Chiar şi ceasurile, care ar trebui să arate ora exactă, arată uneori ore diferite. Ca medic, am avut odată ocazia să observ un fenomen cel puțin ciudat. Fiind de

gardă, vizitam, după-amiaza, pacienţii care aveau probleme, unul dintre ei era un bărbat de aproximativ 45 de ani. Câteva zile mai târziu, când mi-a venit iar rândul să fiu de gardă, am trecut iar pe la acest pacient. Nu mi-a venit să cred ochilor. Era îmbătrânit cu 20 de ani, poate chiar mai mult. Pielea feţei era plină de cute adânci, avea o faţă zbârcită ca o smochină şi părul complet alb. Parcă era o secvenţă dintr-un film de groază. Sigur că acest pacient era bolnav, dar cine este sănătos? Cum a putut să treacă timpul peste el cu această rapiditate? Nu am înţeles şi nu înţeleg nici azi. Indiferent dacă patologia descrie un astfel de sindrom, îmbătrânirea galopantă rămâne un mister.

Acum câţiva ani, mă delectam cu o înregistrare a operei Tristan şi Izolda de R. Wagner. La un moment dat, atenţia mi-a fost captată de faptul că eroii, actorii, cântau pe rând. Unii erau în faţă, sub lumini şi cântau, ceilalţi, într-un con de umbră aşteptau. Şi au aşteptat aşa cam multişor. Apoi ceilalţi cântau şi primii aşteptau. Am înţeles că pentru autor timpul fiecăruia curgea diferit şi depindea de partitura pe care i-o încredinţase. Curgerea timpului depinde de cum trăim, de ce facem, de cum facem ce facem, de cum câştigăm sau pierdem timpul. De aceea, timpul ajunge să fie o variabilă individuală pe un fond de universalitate. Orice am face, timpul curge. Important este cum să-l folosim cât mai chibzuit.

Mă întreb dacă există şi vreo altă curgere a timpului decât cea dinspre trecut spre viitor. Poate că nu, poate că da. Cine-mi dă siguranţa că timpul, aşa cum îl simt eu, cum îl trăiesc eu, este şi pentru alţii la fel? Nimeni. Mai mult. Cu siguranţă că Blaga are dreptate când afirmă existenţa unei diversităţi de înţelegere a timpului, diversitate pe care o păstrăm în inconştient. Timpul unic este numai o convenţie utilă tuturor, este timpul pe care-l folosim conştient. Un timp care să aibă o altă desfăşurare? Nu pot spune prea multe. Dacă timpul ar sta pe loc, aşa cum se întâmplă în ţara lui *tinereţe fără de bătrâneţe şi viaţă fără de moarte*, ar fi de fapt o adevărată moarte. Ceea ce n-am înţeles, în acest basm, este spusa morţii când se pregătea să-l lovească cu coasa pe flăcăul ce îmbătrânise brusc: "dacă mai întârziai, muream şi eu". Ştiu doar că toţi îmbătrânim şi murim, timpul ne domină pe toţi şi trebuie să-l acceptăm aşa, chiar dacă fiecare îl vedem diferit. Dacă timpul ar avea o curgere inversă? Asta-mi aduce aminte de ce spunea Platon cu privire la existenţa pământului cu giganticul lui inspir şi expir: În prima fază timpul s-ar scurge ca acum, ne-am naşte, am creşte, ne-am maturiza şi am îmbătrâni, în cea de-a doua, în expir, ne-am naşte bătrâni şi am întineri ca să devenim copii. Cred că este o poveste care ne poate speria. Tot Platon, ne aminteşte o

altă poveste care s-a pierdut undeva în timp, atunci când îşi expune punctul său de vedere asupra ciclicității vieții. El construieşte dovada, chiar necesitatea, în dialogul *Despre suflet, Phaidon,* a unei vieți de după moartea aparentă, viață de dincolo pe care o va pune în balans cu o adevărată moarte, prin pierderea ciclicității. Este mitul păstorului Endimion, care adoarme într-o peşteră, şi somnul lui va fi fără de sfârşit. Este un fel de țară a lui " tinerețe fără de bătrânețe şi viață fără de moarte", o țară a somnului.

În orice caz este mai greu să ai o perspectivă, un orizont staționar. Un timp fix n-ar mai fi timp. Oricât am gândi diferitele variante posibile de timp, timpul are o curgere, aşa cum se scurge şi apa.

S-ar putea să aibă o curgere circulară. Poate că această perspectivă este mai aproape de realitate. Indienii vorbesc despre un ciclu al elementelor: apa intră în pământ şi face să crească arborii. Lemnul este ars, iar focul duce căldura în aer, unde se adună norii care se vor transforma în apă şi care va intra din nou în pământ. Dacă suntem atenți, este chiar ciclul apei pe pământ.

Să nu ne mirăm că istoria abundă de mituri, că cele mai serioase scrieri sunt mituri sau pot fi interpretate ca mituri. Blaga ne spune în *Orizont şi stil* : "Omul, pentru a scăpa din cleştele depresiunii, va imagina...un agent transcendent, înzestrat cu darul de a inversa sau de a restaura direcția timpului". Într-adevăr, ne este frică de timp, mai ales când ne apropiem de închiderea lui pentru noi, de "marea trecere", în fața căreia fiecare este singur cu el şi cu amintirile lui. Cu toate acestea, timpul ciclic ar putea fi foarte real. Să ne gândim la sămânță, la *Mirabila sămânță,* la orice sămânță, chiar şi la cea de om. Nu este, oare, închis în orice sămânță şi timpul pe care l-am trăit noi, şi părinții noştri, şi ceilalți dinainte? Nu este lumea noastră în fiece sămânță?

Laudă semințelor, celor de față şi-n veci tuturor!
.....
Palpită în visul semințelor
un foşnet de câmp şi amiezi de grădină,
un veac pădureț,
popoare de frunze
şi-un murmur de neam pădureț.

Păcat că timpul nostru a pierdut uzanța folosirii miturilor frumoase. Ne rămâne poezia. Miturile au fost înlocuite cu teorii ştiințifice, de multe ori

mai mult sau mai puțin științifice. Nu odată au fost norocoşi cei ce caută falsurile în teoriile științifice. Nu mai vorbesc de reuşita de a impune, în congrese sau în conferințe științifice, idei noi, tehnici noi, medicamente noi, folosind argumentul statistic pe câteva sute sau mii de cazuri! Cred că mult mai cinstit, când simți că poți aduce ceva nou, este să pleci de la o experiență personală sau de la câteva cazuri, aşa cum au făcut toți marii inovatori, totdeauna. Blaga are dreptate că singura cale de a crea ceva nou este să reuşeşti să pătrunzi, să despici un mister şi să dai un văl la o parte. Cu adevărat, mitul, povestea cu tâlc, poate fi o metodă foarte bune de a spune ceva, de a spune ce vrei, atunci când argumentele lipsesc. Oricând aş prefera în locul unui argument, unei dovezi, ce ştiu foarte bine că se vor perima cândva, o poveste frumoasă care poate spune multe. Să nu ne mire că cea mai vândută literatură este cea a OZN-urilor, a extratereştrilor, încercărilor de descifrare ale criptogramelor lui Nostradamus şi horoscoapele- spuneri despre viitor.

Nu avem nici o dovadă că timpul se scurge într-o singură direcție. Nici nu văd cum am putea avea. Ne vine, însă, destul de greu să acceptăm că ar putea fi şi alte scurgeri posibile ale timpului. Am căzut de acord că timpul este o curgere; dacă ar sta, n-ar mai fi timp. Ar putea exista anumite locuri cu o altă perspectivă, anumite unghiuri de a zări timpul care ar fi diferite de ce ni se pare nouă normal. Cineva, care ar fi acolo, ar putea gândi cu totul altfel timpul.

Am să cer permisiunea de a vă da un exemplu de felul nostru "rațional", destul de închistat, de a înțelege timpul. Nu de mult, prin anii 1997-1999, au fost înregistrate, cu ajutorul radiotelescoapelor, nişte impulsuri electromagnetice venite, se pare, din diverse părți ale universului. Au fost decodate şi nu s-a înțeles nimic. În orice caz, par să fie o comunicare extraterestră, care vine de la foarte mari depărtări, din afara sistemului nostru solar. În plus, s-a constatat că, cel puțin una din surse, este în mişcare. Se îndreaptă spre noi! După primele momente de panică, normal după atâtea filme cu războiul stelelor, oamenii de știință au început să facă declarații liniştitoare. Este vorba, desigur, de maşini inteligente comandate probabil de alte maşini. Acestea transmit semnalele. Nimeni nu a emis ca ipoteză că aceste semnale, dacă sunt semnale emise de ființe, pentru aceste ființe, ca şi pentru maşinile cu care emit semnalele, timpul poate curge altfel. Aceasta nu este posibil! Nu putem încălca ecuațiile lui Newton şi ale lui Einstein. Dar, dacă este şi un altfel de curgere a timpului?

Nu pot să nu iau în considerare, să înțeleg, că spațiul şi timpul sunt forme ale sensibilității pe care le vedem diferit, pentru care fiecare avem un orizont al înțelegerii noastre, orizont ce diferă de la continent la continent, de la grup uman la grup uman, şi pot fi chiar diferențe individuale, de la om la om. Repet. Mult s-a gândit şi mult s-a scris despre aceste forme ale sensibilității noastre; despre spațiu şi despre timp. După cum vedem, ele sunt nişte noțiuni relative, relative la inconştientul nostru. Asta înseamnă că nu prea ştim la ce anume să le raportăm, pentru că nu prea ştim ce este inconştientul. Nu însemnă că suntem într-un domeniu al purei relativități. Nici nu cred că există aşa ceva. Relativ poți fi față de ceva, de cineva, de o situație. Spațiul poate fi relativ față de un anumit spațiu, timpul este relativ la un anume fel de a simți această formă apriori. Cei ce fac apologia unei relativități, față de care nu pot să ne dea nici o relație, vorbesc dar nu spun nimic. O relativitate absolută (ceea ce este aberant din punctul de vedere al relativului, ori suntem în domeniul relativului, ori în cel al absolutului), o situație relativă la ceva ce nu există, o *relativitate relativă? S*untem iar în domeniul absurdului, deoarece nu ne putem raporta la ceva ce nu are relație, nu are raport. Un astfel de mod de a gândi ar avea un singur efect: zdruncinarea încrederii în noi. Aş vrea să vă pot comunica faptul că merită să avem încredere în ceea ce este relativ. Relativul este domeniul nostru de viață. Să avem încredere în viață. Relativismul total, neîncrederea, neîncrederea în realități şi în valori, este tot ce ar trebui ocolit dacă nu vrem să ne facem singuri rău sau, dacă preferați, să ne îndepărtăm de bine. Orizontul spațial şi temporal apriori al inconştientului, diferit pentru diferiți oameni, nu vine decât să ne întărească convingerea că formele apriori ale sensibilității conştiente, spațiul şi timpul, sunt realități proprii. Dacă, pentru mintea noastră, există un spațiu şi un timp divers structurat, este ca o demonstrație că propria noastră gândire are nevoie de aceste forme ale sensibilității ca să poată judeca. Immanuel Kant ne-a deschis poarta Înțelegerii şi a Rațiunii. Spațiul şi timpul ca forme apriori ale sensibilității noastre conştiente sunt piatra fundamentală pe care se construieşte tot edificiul kantian. Inconştientul cu orizontul spațial şi cu cel temporal, formele apriori ale sensibilității inconştiente, sunt fundația sistemului filosofic construit de Blaga. Să nu ne pierdem punctul nostru de sprijin în gândire; avem nevoie de el pentru a exista.

VALOARE, STIL ŞI MATRICEA STILISTICĂ

Ce înseamnă **stil** ? Să vedem ce ne spune Tudor Vianu : "..unitatea structurii artistice într-un grup de opere." (Tudor Vianu, *Estetica,* Fundația Regelui Mihai I, Bucureşti, 1945, p.185) Deci este vorba de o unitate, de un factor ce poate unifica diversele creații ale omului. Să înțeleg că este un fenomen pur subiectiv? Ca producere, este subiectiv, de altfel ca tot ce face omul. Peste tot unde omul produce ceva, creează, se imprimă ceva foarte subiectiv acestor creații, acestor producții, ceva ce dă unitate acestor producții. Fiecare om are stilul lui de a trăi, de a face dragoste, de a mânca, de a merge pe stradă, de a scrie. Cu ajutorul computerelor au fost analizate diferite opere literare, ca şi scrisul obişnuit al unor persoane şi s-a demonstrat că fiecare dintre noi are o caracteristică clar definibilă a felului de a scrie un text sau o scrisoare. Într-adevăr, se impune o unitate pe care nici n-o bănuiam în felul nostru de a ne exprima, în vorbire ca şi în ce scriem. Amprenta stilistică poate fi atât de caracteristică încât se poate folosi, uneori cu succes, ca şi amprenta genetică, în cercetările criminaliste. Astăzi nu ne mai poate mira această filiație stilistică a tot ce facem noi şi putem să-l înțelegem mai bine pe Tudor Vianu:" <Le style c'este l'homme>, spunea Buffon şi ar fi putut adăuga că este națiunea, epoca sau cercul de cultură căreia opera îi aparține." (Tudor Vianu, *Op. cit.*, p.186). Într-adevăr, aşa cum am văzut, omul îşi impune propriul lui stil în tot ce face în viață. Cu atât mai mult asta se vede la creatori, la marii creatori, la marii muzicieni, la marii artişti, la marii matematicieni, la marii gânditori. Stilul este un fel de iscălitură a personalității. Este adevărat că este valabil şi pentru o națiune, o epocă culturală. Arta etruscă este inconfundabilă, sculptura romană se separă uşor de cea grecească şi arta expresionistă de impresionism. Cum putem să legăm pictura impresionistă de metafizica propusă de E. Mach? se întreabă Blaga. Ce punți ascunse unesc aceste atât de diverse manifestări ale omului? Se pot găsi şi multe alte dovezi asemănătoare. Oare cine poate fi răspunzător de această unitate stilistică ce caracterizează fenomenul? Pentru că, într-adevăr, există o unitate stilistică ce poate fi aflată pentru o epocă şi care se manifestă în cele mai diverse manifestări ale omului.

Prima carte din **Trilogia culturii** se numeşte "*Orizont şi stil"*. Care să fie legătura între *orizontul inconştient şi* fenomenul stil? Întreaga carte este despre inconştient. Blaga vrea să coboare pe tărâmul ascuns al inconştientului prin stil. Poate, mai bine spus, este exact invers, Blaga, un poet apreciat, este impresionat de fenomenul stil şi, căutându-i rădăcinile, a fost nevoit să se adreseze inconştientului. Începe prin a vorbi despre

<unitatea stilistică> şi despre factorii ascunşi care o condiţionează. Câte nu s-ar mai putea spune despre stil? Citind, însă, cartea lui Blaga îţi dai seama că nu prea este interesat în desfăşurarea fenomenului stil. Ce-l interesează când ne vorbeşte de unitatea stilistică? " Ne propunem să vorbim despre "unitatea stilistică" şi despre factorii ascunşi care condiţionează acest fenomen" (Lucian Blaga, *Trilogia culturii,* Bucureşti, 1944, p.9). El observă că stilul nu poate fi încadrat într-o intenţionalitate conştientă. "..stilul unei opere de artă...se întipăreşte...concomitent cu crearea ei ...şi este un produs al unor factori....*inconştienţi".* (Lucian Blaga, *Op. cit.,* p.17)

Dacă noi, cei ce creem stilul nostru propriu şi inconfundabil pentru fiecare, nu putem fi conştienţi că atunci când facem un gest, când ne mişcăm, când ne certăm, când orice facem, facem într-un anumit fel, care poate fi teritoriul unde stilul se impune? Desigur, inconştientul. Oare ce se poate afla în inconştientul nostru care se poate exterioriza, care se produce ca orice fenomen natural? Ce altceva decât noţiunile de spaţiu şi de timp, împreună cu mănunchiul categorial pe care-l determină. Inconştientul nostru are o matrice care este foarte solid şi bine organizată, care ne caracterizează personalitatea, care se poate transmite, în fiece clipă, întregului cortegiu de activităţi creatoare pe care le durăm, prin personanţă. Această matrice a fost numită de Blaga "**matricea stilistică".** Ea este un mănunchi de categorii al înţelegerii noastre, este caracteristica definitorie a spiritului ce sălăşluieşte în inconştient, mănunchi categorial care se imprimă, prin personanţă, întregii noastre vieţi. Am văzut că matricea stilistică poate corespunde unei epoci, unei perioade istorice, unei naţiuni, unui grup cultural, şi nu în cele din urmă, unui singur om. Am să mai încerc să mai dau un exemplu. Blaga susţine că matricea stilistică a celor ce trăiesc în occidentul Europei, şi a noastră, a celor din Răsărit, în special a noastră a românilor, sunt complet deosebite. Metafizica occidentalului priveşte în sus, tinde către înălţimi aşa cum sunt şi *fleche*-le catedralelor gotice. Noi, în Răsărit, avem mai degrabă sentimentul, de care am vorbit, al transcendentului care coboară, aşa cum simţi în biserica Sf. Sofia când eşti luminat de razele ce trec prin ferestruicile ce înconjoară cupola. În afară de această imagine, Biserica Creştină Răsăriteană a păstrat tot fastul unui ev mediu timpuriu neschimbat. Preoţii noştri se îmbracă cu haine bizantine, slujesc ca odinioară în Bizanţ, ei sunt o mărturie a unei tradiţii ce pare că nu se poate şterge. Biserica Catolică a înţeles această caracteristică stilistică şi a propus-o Bisericii Catolice de rit bizantin. Poate din cauza asta au avut un real succes în România şi în Ucraina.

Înainte de a continua cu găsirea celorlalte categorii ale inconştientului care participă la *matricea stilistică*, şi pentru că primul lor grup este unul axiologic, voi cere permisiunea de a face un mic excurs asupra câtorva din cele mai importante valori.

Care sunt cele mai importante valori pe care le folosim? Adevărul, Frumosul, şi Binele. Sunt tot atâtea domenii ale gândirii peste care nu se poate trece prea uşor. Ce ar trebui să ne intereseze pe noi? Prima afirmație, despre ele, este că sunt subiective. Asta înseamnă că nimic adevărat, frumos sau bine nu poate fi în afara omului. Ar fi interesant de ştiut unde păstrăm noi aceste valori. Toate aceste valori sunt folosite de noi conştient. Numai conştient avem noțiunile de adevărat, de fals, de frumos, de urât, de bine şi de rău. Deja a apărut o nouă caracteristică. Ele, valorile, sunt organizate, gata de folosire, în cupluri opuse. Din acest punct de vedere, ele seamănă cu binaritatea matematică pe care o folosim cu succes la computere, cu 1 şi cu 0. Ele sunt şi un fel de + şi de -, semne care ne dau o direcție, ce poate curge de la 0 la 1, tot aşa de bine ca şi de la - la +. Asta dacă curgerea este într-o singură direcție. Dacă poate curge şi invers, avem două direcții cu multe opriri posibile.

Dacă este vorba de frumusețe şi de urâțenie, fiecare după mintea lui, dar toți suntem de acord că poți fi mai urât sau mai frumos, mai puțin urât, mai puțin frumos. Toți suntem de acord că poate exista o variație continuă a acestor valori, o variație care se înscrie în câte minți sunt pe lume, câte au fost, şi câte vor mai fi. Afrodita şi Apollo erau modele ale frumuseții la greci. Uitați-vă la concursurile pentru Miss World. Veți înțelege ce mare varietate a frumuseții avem noi oamenii, ce mare varietate de modele ale frumuseții. Dar urâtul? Se spune *urât ca dracul.* Când Thomas Mann a vrut să-l deseneze pe drac, în Doctor Faust, să ne descrie întâlnirea cu el, ne-a prezentat mai mult un personaj caraghios, îmbrăcat caraghios. I-a adăugat un atribut interesant, un atribut care ne depăşeşte imaginația. În preajma lui, aveai senzația contradictorie a celui mai mare frig şi a celei mai mari fierbințeli. Răul, ca domeniu al contradictoriului, a opuselor ce nu se pot îmbrățişa, a imposibilului. Da, este imposibil să avem aceste două senzații împreună, în acelaşi timp. Cum ar spune Ştefan Lupaşcu, actualizarea unei fierbințeli de cuptor de topit metalele, împreună cu actualizarea gerurilor nordice, în acelaşi timp şi în acelaşi loc, este o imposibilitate, este chiar contradictoriul, este iadul.

Am alunecat cam mult pe gheţuş în acest domeniu schimbător al valorilor de frumos şi de urât, acest teritoriu subiectiv şi lax. Nu este deloc inutil să fim foarte siguri că în privința sensibilității noastre, a gustului nostru, a ceea ce noi putem aprecia, suntem în posesia unei posibile variații fără de sfârşit. Să vedem ce se întâmplă cu valorile binelui şi răului, bun sau rău. Sunt tot nişte valori subiective la care putem găsi o varietate destul de mare. Cineva e bun sau mai puțin bun. E rău sau mai puțin rău. Cât de mult şi cât de puțin pot fi binele şi răul? Cred că numai fiecare poate aprecia, atunci când este în situația de a o face. Este foarte greu de cântărit bunătatea. Ceea ce pentru unii e bine, pentru alții este rău. Cred că putem susține aceeaşi varietate de bine şi de rău pe care am întâlnit-o şi la frumos-urât. Cu toate acestea aici se petrece ceva ce ne poate pune pe gânduri. Este ceva diferit de ce am întâlnit până acum. Platon ne vorbeşte despre bine, despre supremul Bine, ca despre o valoare privilegiată, ca despre cea mai importantă valoare. De ce? Simplu. Dacă putem fi de acord că poate exista un Bine absolut, atenție, ceea ce devine absolut începe să scape de sub aripa subiectivității, devine o realitate pentru toți, sau cel puțin pentru mulți, atunci nu poate exista ceva mai de dorit decât să ne îndreptăm pe drumul lui, chiar să căutăm acest drum şi să ne înscriem pe el. Pentru Platon, frumosul are ceva de absolut în el. Pentru noi, cred că rămâne subiectiv, chiar dacă mulți dintre noi putem fi de acord cu o anumită normă de frumusețe. Mai greu este să fim de acord cu o anumită normă de urât, de urâțenie. Vedeți, filmele de groază au câteodată o varietate nemăsurat de scabroasă de urât.

Cred că Platon voia să ne comunice ceva ce simțea cu tot trupul şi cu tot sufletul său. Când în mintea ta se află numai dorința de a face fapte bune, când te vei înscrie pe poteca binelui, când acțiunile tale vor fi în concordanță cu acest bine, nu prea mai contează altceva, ai o direcție de evoluție a spiritului pe care am putea-o numi <regală>, desigur nu pentru cei ce urăsc regalitatea, adică urăsc elitele ce se aleg după cele mai frumoase şi mai bune calități. Ei urăsc chiar binele, pentru că regalitatea fără tiranie este tot ce e bine. Prin binele care ar trebui să ne ghideze paşii, Platon spunea ceva ce mai târziu se va spune altfel, "*iubeşte şi fă ce vrei"*. Iubirea, a propăvăduit-o şi Christos. Când iubeşti pe cineva (Atenție, să separăm simpla dorință sexuală de iubire) persoanei pe care o iubeşti îi doreşti tot ce este bun pe lume. Ai vrea să-i poți oferi luna de pe cer, cele mai frumoase flori, şi dacă poți, chiar o bijuterie. Sentimentul iubirii, care-ți încălzeşte sângele în vine până ce fierbe, te poate face să acționezi total negândit, să faci cele mai mari nebunii.

Tristan şi Izolda, Romeo şi Julieta sunt tot atâtea poeme închinate iubirii nebune, nebune în frumusețea ei. Ei au vrut să facă numai bine unul celuilalt. Cât rău a adus asta altora? Destul. De aceea spun că iubirea este un sentiment ce poate chema, stimula, alege, este o valoare. Valoarea pe care iubirea o urmăreşte, o doreşte pentru cel iubit, este binele. Iisus, când propovăduia iubirea de oameni, iubirea semenului, această iubire se putea traduce prin dorința de a face bine pentru ceilalți. Am văzut că este ceva foarte greu de realizat. Tu gândeşti binele, dar ce efect are pentru ceilalți nu vei ştii decât după acțiune. Regele Mark a rămas înşelat, iar familiile din Verona îndoliate. Cât bine este acesta? Nu ştiu. Mă întreb, chiar, dacă unirea prin moarte a îndrăgostiților, uneori soluția supremă şi singura posibilă, este un act de bine? Este o unire în absolut? De fapt, tot ce ține de Universul de discurs al celor doi îndrăgostiți, atât timp cât îi ține împreună, este de bine. De aceea şi moartea, împreună, poate fi de bine. Dacă Universul de discurs se lărgeşte, dacă avem în vedere familiile lor, prietenii, atunci binele ia o altă perspectivă. Este bine ceea ce este bine pentru toți, nu numai pentru doi. Din acest punct de vedere, binele ar trebui apreciat după un anumit Univers de discurs, după o anumită desfăşurare a persoanelor şi a faptelor. Cred că şi în ceea ce priveşte frumosul putem avea în vedere un anumit Univers de discurs. Afrodita este modelul frumuseții pentru lumea greacă, care-i este univers de discurs. Urâtul, ar fi atunci ceea ce nu-i frumos, logic vorbind ceea ce este complementar, în raport cu Universul de discurs, față de frumos. Tot astfel, răul este tot ceea ce nu este bun, raportat la un anumit univers de discurs. Dacă universul de discurs este foarte larg, să zicem lumea noastră pământească, atunci urâtul ca şi răul poate avea cele mai diverse forme, astfel încât ceea ce este frumos pentru unii poate apărea urât altora, ceea ce este bine pentru unii poate fi rău pentru alții. Numai restrângând Universul de discurs putem fi ceva mai specifici atunci când vorbim de frumos, de bine, de urât şi de rău. În cazul îndrăgostiților, acest univers de discurs se poate reduce la numai două personaje, la îndrăgostiți. Mai poate fi o situație extremă cu un singur personaj, este cel/cea ce se iubeşte doare pe el/ea, este solipsistul, *onan*, oricine se aude doar pe el şi nu vrea decât el să vorbească. În ambele situații, când avem doi participanți sau numai unul, laticea va arăta asemănător. Cei doi îndrăgostiți se comportă ca şi când ar fi numai o entitate, interesele lor sunt comune, la fel dorințele şi aprecierile privind frumosul sau ce este bine. Dacă personajele se multiplică, laticea (cea mai simplă structură logico-matematică) se măreşte. Laticea desfăşurată va avea mai multe obiecte şi vom putea atribui fiecărui personaj (dacă sunt persoane sau obiecte diverse dacă sunt altceva) o anumită intensitate a valorii, o anumită mărime, aşa cum putem să alăturăm şi alte calități, alte atribute.

Aceste alte atribute pot aduce şi ele variaţii calitative, sau cantitative, ale valorii iniţiale.

Dacă în ceea ce priveşte valorile de frumos-urât, şi de bine-rău, cred că putem fi de acord, fără alte dovezi, că putem avea o infinitate de valori intermediare între două valori al căror Univers de discurs este chiar universul, aşa cum pot fi şi nenumărate alte Universuri de discurs intermediare. În ceea ce priveşte valorile de adevăr şi de fals lucrurile cred că se complică. De obicei, noi, europenii, am prefera să ştim foarte clar care este adevărul. Toată educaţia noastră este modelată pe aflarea unicului adevăr, a Adevărului. Nu cred că este prea uşor să acceptăm un adevăr relativ, chiar dacă nu este vorba de relativitatea rea, adică de nici un adevăr. Cu toate acestea eu vă propun să înţelegem că nu avem nici un motiv ca să tratăm în mod diferit un anumit cuplu de valori. Cred că este foarte clar că avem valori care au o structură relativă şi nu văd de ce am privilegia valorile de adevăr-fals. Exactitatea structurii relative ne este dată de o latice, de această cea mai simplă formă logică. Cu ce umplem această reţea, cu ce valori vrem să operăm, este un factor secundar. Un factor secundar în stabilirea corectitudinii. Logica ne oferă corectitudinea. Adevărul, Frumosul, Binele nu ni-l poate oferi decât metafizica. În logică, ca şi, în matematici, se obişnuieşte, prin abuz, să se folosească cuvintele de Adevărat şi de Fals, fără să mai aibă o aură noţională pe care o folosim uzual, şi în nici un caz cea folosită de ontologie. Tot astfel se întâmplă când avem un schelet. Forma lui ne spune ceva despre specie, dar numai studiul acestei forme nu ne va da animalul sau omul respectiv. Mai avem nevoie de carne, de nervi, de vase de sânge, de sistem nervos, de organe, şi, nu în ultimul rând, de viaţă. Numai astfel vom avea fiinţa în faţa noastră. Cine se ocupă cu ştiinţa fiinţei? Metafizica.

Este adevărat că la început a fost o denumire pentru o simplă carte ce urma cărţii fizicii. Mai târziu, metafizica a primit noi atribute. Gânditorii vechi au pus în spinarea metafizicii toate preocupările umane, ale fiinţei umane, ce aveau o clară nesiguranţă, sau o încărcătură de mister, în desfăşurarea lor. Astfel au fost împreunate psihologia, ştiinţa sufletului, cu astrologia, ce se ocupa de evoluţia astrelor de pe firmamentul cerului, ca şi de ghicirea viitorului, şi ontologia, ştiinţa a ceea ce există, de fapt ştiinţa fiinţei. Foarte frumos ne spunea cândva Constantin Noica: astronomia şi psihologia ştiinţifică au preluat capitolele respective ale metafizicii. Ea a rămas doar cu ontologia, cu studierea a tot ce exista -*to on*-, cu studierea fiinţei, căci ceea ce există este chiar fiinţa.

Revenind, a avea o formă logică nu înseamnă că avem şi realitatea. Această formă logică trebuie umplută cu realitate, cu muşchi, cu vase de sânge, cu nervi, şi cu organe, cu întreaga fiinţă. Numai astfel putem spune ceva cu exactitate, despre fiinţă, despre realitate. Cred că acum ne putem întoarce la valori. Despre frumos şi despre bine se poate spune ceva exact dacă cineva ne oferă modelele de referinţă şi un Univers de discurs, absolut necesare şi una şi alta.

Ce se întâmplă cu adevărul? Nu cred că poate exista adevăr numai pentru că avem o construcţie, o structură matematică, corect desfăşurată. Matematicienii sunt conştienţi că este un abuz de limbaj. Pentru a avea adevăr, sau fals, pentru ca acest *ceva*, să fie adevărat sau să fie fals, avem neapărată nevoie de un obiect, sau de o fiinţă, un *ceva* care să *fie*. Dacă vrem ca adevărul şi falsul să fie valori absolute, să putem spune că situaţia dată este adevărată şi cealaltă este falsă, ar trebui să fim, mai întâi, de acord că *adevărul* şi *falsul* plutesc undeva în lumea transcendenţelor, măcar a ceea ce ne transcende pe noi ca indivizi, pe mine ca individ, şi că ele se impun realităţii pe care o trăim ca o realitate obiectivă. Ar trebui să fim de acord cu lumea ideilor propusă de Platon sau cu Adevărul ca absolut în lumea lui Hegel.

Ce s-ar putea extrage din ce am discutat mai sus? În primul rând, *adevărul şi corectitudinea* sunt două noţiuni complet deosebite. Adevărul poate fi numai al fiinţei, pe când corectitudinea este numai logică, numai matematică. Secundo: că cea mai simplă structură logică, laticea, ne poate spune foarte multe despre corectitudine. Corectă fiind structura care pleacă de la un obiect şi se referă la un Univers de discurs, la un anumit Univers de discurs, ca şi la complementara obiectului la acel Univers de Discurs.

Ne apropiem aici de o teoremă celebră ce a produs derută în lumea logicii, teorema de incompletitudine a lui Goedel. Dacă avem în vedere un adevăr relativ la un anumit Univers de discurs, dacă ne folosim de o structură laticeală care ne poate conferi corectitudinea faţă de un anumit Univers de discurs, putem fi de acord, în cuvinte, deoarece demonstraţiile matematice sunt doar la îndemâna specialiştilor, că într-un sistem logic, matematic, ce se consideră complet, nu recunoaşte decât două valori polare posibile, poate exista cel puţin o teoremă al cărei adevăr poate fi demonstrat aşa cum şi falsul ei poate fi demonstrat. Cu alte cuvinte şi în alt domeniu asta ar suna cam aşa; indiferent ce vrem să demonstrăm, indiferent ce apreciem ca fiind frumos, bine, adevărat, într-un Univers de discurs în care aceste valori sunt

considerate ca singurele valabile, universul de discurs îl considerăm închis față de aceste valori, vom găsi şi o părere contrară celei pe care o afirmăm. Ceea ce va însemna că Universul nostru de discurs este *inconsistent* față de valorile asumate. El va putea fi consistent numai dacă vom deschide sistemul. Astfel, incompletitudinea nu mai poate avea loc. .

Nu ştiu cât de corectă este paralela de mai sus, dar cred că o teoremă poate fi considerată un fel de ființă pentru un sistem matematic, o ființă ce se poate dovedi că are adevăr sau fals, că are în ea corectitudine sau este incorect formulată, că este demonstrabilă într-un sistem logico-matematic. Tot astfel, dacă un sistem logic este închis față de două valori el poate fi inconsistent, deschiderea lui ar putea fi făcută față de mai multe valori de adevăr şi de fals. Repet, nu ştiu în ce măsură această relativizare a valorilor de adevăr şi de fals este posibilă în sisteme logico matematice complexe (s-au construit logici cu o infinitate de valori), nu numai într-o latice, dar ea este foarte utilă în structurile logice ale realității.

Nu trebuie să ne speriem că putem fi în posesia a nenumărate adevăruri, că putem avea adevărul meu, al tău, al lui, şi al altora. Ca şi în viață este bine să fim apți a accepta adevărul altora fără să ne lezeze. *Atât timp cât ştim în ce Univers de discurs ne aflăm* nu poate fi nici un pericol de relativizare, de senzație că ne aflăm pe un gheţuş în care nu mai ştim ce este adevărat şi ce este fals. La aceasta s-ar putea adăuga şi faptul că adevărul poate fi valabil pentru mai mulți, pentru o întreagă societate, că el poate fi impus ca legislație pe care s-o respectăm, chiar atunci când nu ne convine. Chiar în acest caz nu înseamnă că cineva ne anulează adevărul care ne convine nouă. Nici vorbă. Dar nu va anula nici adevărul vecinului, adevăr pe care ar fi bine să-l respectăm.

Adevărul şi falsul rămân valori cu aceleaşi valențe, ca si ale celor de frumos-urât; bine-rău. Faptul că adevărul poate fi relativ cu toată stringența corectitudinii, este foarte important şi poate fi util.

În afara celor trei valori, de fapt trei cupluri de valori, despre care am discutat mai pot fi altele. Aproape fiecare sentiment este şi o valoare. Am văzut că iubirea şi ura, sentimente puternice ce sunt şi un motor al umanității, sunt valori, ele pot fi traduse în valorile de Frumos, Bine, Adevărat. Sentimentele primare pot fi şi ele valori. Frica, curajul, setea, foamea, sațietatea. Valoare poate fi şi acordarea unei preferințe pentru o acțiune anumită sau refuzul celei opuse. Blaga propune accente axiologice

care să se aplice orizontului spațial. El vede o anumită atitudine asupra orizontului spațial la unele popoare şi o atitudine opusă la altele. Face o astfel de paralelă între orizontul infinit simțit de europeanul din occident şi de inzi. Ambii au acelaşi orizont spațial, numai că indul refuză acest orizont pe când europeanul se înscrie în infinitatea lui în mod afirmativ. Acestea sunt: o atitudine afirmativă şi una negativă ca accent axiologic. Este vorba de alegerea unor valori care se aplică unor acțiuni.

Orizonturile, singure, nu pot forma o matrice stilistică. Ele ne pot da numai o schiță, o perspectivă preliminară la care se vor adăuga celelalte determinante ale fenomenului *stil.* Vom folosi termenul stil nu numai pentru că Blaga a fost un poet şi un filosof al culturii, ci pentru că Blaga ne-a demonstrat că stilul este o componentă de care ne folosim fiecare dintre noi, inconştient; îl avem în fiecare gest, în fiecare cuvânt pe care-l pronunțăm. Stilul este cel mai comun fenomen de la care trebuie să plecăm. Accentul axiologic este o astfel de determinantă prin care fiecare dintre noi, bineînțeles că tot inconştient, facem aprecieri, dăm o valoare orizonturilor în care ne situăm. După cum spuneam, poate exista, după Blaga, o atitudine de retragere, de non-valoare, față de orizontul spațial, aşa o prezintă indul care în spiritul său are un accent axiologic negativ care se aplică unui orizont spațial infinit, orizont spațial pe care-l are şi omul din Occidentul Europei, dar care are, spre deosebire de ind, un accent axiologic pozitiv. Pentru el, orizontul infinit este valoros.

Prin asta, Blaga ne arată că pot exista culturi cu un stil diferit de viață, de creație, cu toate că ele pot trăi în atmosfera aceluiaşi orizont spațial sau temporal.

O altă determinantă stilistică este, pentru Blaga, atitudinea *anabasică* sau cea *catabasică.* Luând, iar, exemplul de mai sus, vom putea obseva că inconştientul unui om care este situat într-un orizont, şi pe care-l afirma ca pe o valoare sau ca pe o non-valoare, începe să acorde un *sens fundamental* şi ascuns unor mişcări posibile în acest orizont. Acest sens de mişcare într-un orizont inconştient va produce în individ sau în mulțimea de indivizi ce au aceleaşi valori, ce au acelaşi stil, un sentiment pe care-l numim <destin>. Atitudinea *anabască* fiind aceea a înaintării într-un orizont, iar cea *catabasică* a retragerii din orizont. Astfel, indul, care am văzut că, tot după Blaga, are un orizont infinit, un accent axiologic negativ, va avea şi un sentiment catabasic al destinului.

Blaga ne atrage atenţia că nu trebuie să confundăm accentul axiologic acordat unui orizont cu sentimentul destinului. Una este să pui în valoare printr-o afirmare, o negare, sau o neutralitate tot ce se petrece în orizontul spaţial şi în cel temporal, Blaga le mai numeşte şi categorii de atmosferă, şi altceva este să ai sentimentul că trebuie să acţionezi în mod pozitiv, negativ sau stând pe loc - categorii ale orientării. Una este să ai sentimentul valorii şi altceva e sentimentul destinului, care te împinge la acţiune. "După toate semnele şi indiciile istorice, ni se pare că o foarte accentuată atitudine *catabasică* trebuie s-o atribuim vechiului om egiptean. Egipteanul trăia inconştient într-un *orizont specific* faţă de care el nu se simţea înaintând, ci în *retragere*... Medicina egiptenilor face minuni, dar mai ales în ceea ce priveşte conservarea morţilor. Egiptenii, oameni de pronunţată practicitate, tehnicieni reci, gospodari calculaţi, devin lirici numai în faţa ultimei taine." Astfel, el este de părere că definiţia dată de Heidegger existenţei umane ca <existenţă spre moarte>, nu se prea potriveşte existenţei noastre în genere, dar "redă de minune existenţa omului egiptean."(Lucian Blaga, *Op.cit.,*p.115). Nu mai puţin important va fi acest sentiment al destinului pentru spaţiul românesc " Ascultând o doină românească, nu e greu să deslueşti în ea rezonanţa unui specific sentiment al destinului. Omul spaţiului mioritic se simte parcă în permanentă, legănată înaintare, într-un infinit ondulat. Omul spaţiului mioritic îşi simte destinul ca un veşnic, monoton repetat, suiş şi coborâş." (Lucian Blaga, *Op.cit.,*p.116).

Mai trebuie să spunem ceva despre categoriile formative În necesitatea noastră creatoare vom întipări forme tuturor lucrurilor pe care le imaginăm în orizontul nostru. Suntem creatori la fiecare pas pe care-l facem nu numai atunci când producem ceva, când, propriu-zis, creem ceva. Şi asta pentru că pasul nostru îl punem într-un anumit fel, cu un anumit stil, pe pământ, şi stilul acesta poate fi oricând creator. Câteodată ajunge numai un singur pas ca să treci pragul trăirii pentru satisfacerea necesităţilor şi să treci în lumea umană a trăirii pentru a fi creator. Blaga ne atrage atenţia că forma pe care o dăm lucrurilor depinde de un impuls inconştient, de un *impuls stilistic*. Lucrurile pe care le formăm pot fi numai în închipuirea noastră dar pot fi şi realităţi, chiar obiecte tehnice. Năzuinţa formativă, apetenţa omului pentru forme, poate avea un mod individualizant, unul tipizant şi altul stihial. Fiecare creator, fiecare artist, dar şi fiecare dintre noi, oamenii obişnuiţi, avem tendinţa de a ne exprima în forme care se individualizează sau de a alege o modalitate tipică. Pictorii pot individualiza portretul unui om sau se pot înscrie în realizarea unui tip de portrete. Un gânditor ca Leibniz a construit o metafizică individualizantă, care propune monadele. Pentru Leibniz, monada este o unitate psihică indivizibilă, fiecare monadă fiind o individualitate complet distinctă şi înzestrată cu proprietăţi unice. Platon şi întreaga cultură grecească se înscriu în modul tipizant. Pentru Platon, tipicul,

Ideile au adevărată existență, individualul fiind doar o copie degradată a acestui tipic. Remarcabilă mi se pare propunerea pe care Blaga o face prin modul stihial. Stihia, stihiile în dicționar sunt definite ca "Fenomen al naturii care se manifestă cu o forță irezistibilă.. o forță oarbă a naturii". Într-adevăr, dacă priveşti creațiile artistice egiptene, bizantine sau orientale, ai impresia că nimic nu i-ar fi putut stăvili desfăşurarea. Tot astfel, după cum spune şi Blaga, este arta lui van Gogh, la care am putea să adăugăm pictura lui Gauguin, Picasso, Dali, muzica lui Wagner, Mahler sau Bruckner. Ceva năvalnic se impune, de fiecare dată, când participi ca spectator sau auditor al operelor lor artistice. Modul stihial în gândire este, după Blaga, metafizica bizantină în care omul este doar un receptacol, un vas în care coboară revelația divină, <individul îndumnezeit>.

Aceste categorii ale înțelegerii, ale inconştientului, împreună, la ele putându-se adăuga şi eventuale alte categorii, cum ar fi <*sofianicul*> sau altele care nu au fost încă descifrate, studiate, vor participa, aşa cum am văzut, la formarea **matricei stilistice** pe care noi, ca indivizi, o purtăm. Această matrice stilistică este buchetul categorial al inconştientului, al înțelegerii noastre, care se transmite constant şi personant conştientului, ceea ce înseamnă că aceste categorii răsar în activitatea noastră conştientă, de cele mai multe ori fără să le chemăm. Poate că ar fi bine să învățăm a le chema, în acest fel influențând în bine activitatea noastră conştientă. Această dominație personant blândă a inconştientului asupra conştienței este un fenomen pe care-l putem urmări, după cum am văzut, mai mult indirect, fiind atent la stilul în care trăim, la stilul pe care noi, oamenii, îl impunem creațiilor noastre, fenomen pe care nu-l putem cuantifica, dar el se petrece chiar de voim sau nu. Asta nu înseamnă că în viitor nu vom putea cuantifica anumite aspecte, caracteristici stilistice. Ar fi chiar de dorit.

NEVOIA DE POVEŞTI.

MISTER, MIT ŞI MAGIE.

Este mitul o poveste? *Mythos (),* în dicţionar este: vorbă, cuvânt pronunţat, vorbire, convorbire, poveste, povaţă, ordin,... vrajă, basm, fabulă, alegorie.(G. Ioanidu, *Dicţionar Elino-Românesc*, 1848). Deci este o poveste născută din imaginaţia omului şi care se adresează tot imaginaţiei. Este o creaţie a minţii umane ce se adresează tot minţii umane. Atât la realizare, cât şi la descifrare participă categoriile inconştientului, matricea stilistică. De aceea, miturile pot avea un caracter de universalitate în măsura în care matricea noastră stilistică are categorii cu valoare arhetipală, aşa cum se întâmplă cu miturile potopului sau al eroului copil, dar pot fi valoroase numai pentru o zonă geografică, o etnie, sau numai pentru un grup restrâns. Matricea stilistică înseamnă şi o restrângere a interesului pentru anumite grupuri umane, chiar pentru individ.

Care poate fi rostul unui mit? Blaga ne va spune că mitul, fiind o convertire imaginară a unui mister, depinde de mistere, depinde de destinul existenţial al omului de a trăi într-o lume de mistere pe care vrea să le convertească în cunoştinţe, să le dezvăluie. El neputând face această convertire, apelează la mituri, transformă un mister într-un mit. Omul nu poate trăi impasibil în universul misterelor. De când şi-a dat seama de existenţa lui, de când şi-a dat seama că trăieşte în orizontul misterelor, a şi simţit nevoia de a le pătrunde, de a le cunoaşte, de a revela aceste mistere. Nu numai că nu-i este omului uşor, el a simţit cum misterele lumii se multiplică pe măsură ce ştiinţa lui rudimentară reuşea mici dezvăluiri. Fiind o fiinţă purtătoare de inteligenţă, a înţeles, probabil, că există o salvare care-i era mai la îndemână şi a început să-şi creeze mituri care să acopere acest câmp de mistere. Chiar dacă spera, aşa cum sperăm şi noi astăzi, că ştiinţa lui va pătrunde misterele ce ne înconjoară, a simţit tot timpul nevoia miturilor, şi o mai simte şi azi, pentru că ajutat de prezenţa lor se simte mai în siguranţă. Copilul aşteaptă să audă o poveste şi va aştepta totdeauna o poveste. Nu ştiu dacă nevoia de poveşti a omului matur nu este şi mai mare chiar pentru că nu are timp prea mult să citească, să vadă sau să audă. Uneori, bârfele din jurul unor persoane contemporane, bârfe care nu au dispărut nici azi după inundarea imaginarului nostru cu televiziunea, capătă aspecte mitice care au un raport firav cu realitatea. Totul se ghidează numai după nevoia inconştientă de poveste.

Nevoia de poveşti a omului. Copilul aşteaptă să i se spună aceeaşi poveste. Te va opri dacă uiți un pasaj, el vrea să audă totul încă odată, şi încă odată. De ce are nevoie de poveste, de acea poveste, de cea care-i place? De ce-i place? Probabil că este în ea o întâmplare care-i spune ceva ce vibrează cu altceva din interiorul lui. De ce adoarme mai uşor dacă-i spui acea poveste? Ceva îl linişteşte, pregătindu-l de relaxarea necesară somnului, de lumea minunată a viselor.

Nu avem şi noi, adulții, nevoie de relaxarea dinaintea somnului? Nu ar fi bine să gândim şi noi la ceva plăcut înainte de a adormi? Dar nu avem noi nevoie de poveşti ca şi copiii? Dar de ce vedem filme? Uneori ne plac cele clasice pe care le-am văzut de multe ori. De ce ne uităm la TV, de ce citim romane? ne plac poveştile despre OZN-uri, viețile romanțate, filmele de epocă, poveşti istorice. Noi trăim într-o lume de poveşti în care ne simțim bine. Bârfele şi vorbele de clacă erau, după cum am mai spus, poveştile dinaintea TV-ului, dar sunt şi azi destul de apreciate. Dar un tablou, o bucată muzicală, sunt tot un fel de poveşti. Când intri într-un muzeu, eşti în plină poveste. Arta este un fel de a povesti , în plus prin metaforele pe care le poartă este şi un instrument care ne ajută în revelarea misterelor. " Misterul este relevabil numai metaforic, adică prin elemente indirecte,... Kandinsky încearcă să reveleze misterul cosmic prin metafore împrumutate din lumea sensibilă; el operează cu predilecție cu formele primare şi elementare ale vieții şi ale geometriei." În ştiință, misterele au fost pătrunse, încetul cu încetul, de oameni care au avut idei revelatorii, idei ce au fost stimulate de o întâmplare, aşa cum este cu mărul lui Newton. Metafora căderii mărului din pom a deschis misterul atracției cosmice şi a permis crearea unei noi "poveşti", a atracției universale. Ştiința este plină de "poveşti", unele sunt scrise în limbaj matematic, dar tot poveşti sunt. La începutul secolului XX, cea mai incredibilă poveste a fost a lui Eistein. El a povestit despre un spațiu cu 4 dimensiuni, ca şi despre curbarea spațiului în jurul corpurilor cereşti. Poveştile lui au fost, şi sunt posibile datorită unei invenții care seamănă a metaforă, aceea a limitării vitezei luminii la 300.000 de Km./sec, pentru că prin această ipoteză totul capătă sens.

În legătură cu mitul, se întâmplă aici ceva curios. Mitul nu circulă în lumea noastră singur, nu este totdeauna singur, ne spune Blaga în *Gândirea magică,* el este, de cele mai multe ori, însoțit cu magia. Poveştile din ştiință sunt scuturate cât mai bine de orice urmă de magie, dar altfel se întâmplă cu cele ce scapă de cenzura ştiințifică.

Ce este magia? La ce poate ajuta? Mai bine zis, care este rostul, vârful ascuțit, al magiei?

Noi trăim într-o lume de mistere şi simțim nevoia, încercăm să le revelăm. Uneori misterul se opune cu îndârjire pătrunderii sau nu putem găsi metafora utilă despicării lui. Ideile, ca şi imaginile noastre, au secat. Vrem cu tot dinadinsul să reuşim; atunci ni se deschide perspectiva magiei. Prin magie putem reuşi pe o cale scurtă ceea ce nu putem altfel. Magia înseamnă încălcarea legilor naturale şi a logicii, o încălcare brutală cu ajutorul unor forțe, unor energii, care nu ne stau la dispoziție, dar le putem invoca. Undeva ştim, ştim pentru că tot ce este miraculos şi cam interzis are putere de pătrundere, că ceva, cineva, ne poate ajuta acolo unde ne simțim în neputință. Suntem tentați să forțăm realitatea, s-o îngenunchem, fără să ne gândim la consecințe. Nu poți avea ceva fără să plăteşti în schimb. Cât te va costa ceea ce capeți împotriva legilor şi regulilor? Cine ştie? Un singur lucru ştiu: plăteşti! Nu-ți face iluzii, nu poți scăpa de scadență. Călătorii din Amazonia scriu, în cărțile lor, că au găsit obiecte părăsite de exploratori care erau în perfectă stare. Indienii întrebați, de ce nu le-au luat ei, s-au apărat spunând că nu puteau lua ceva ce nu le fusese oferit de proprietarul acestor obiecte, şi asta în ciuda faptului că aveau foarte mare nevoie acestea, spre exemplu, de o puşcă.

Dominique Temple, un antropolog francez, descrie un model economic în care domină schimburile prin daruri. Oferi un cadou, cel ce a primit cadoul se simte obligat să ofere un cadou şi mai mare, aceasta îl obligă pe primul să dăruiască din nou mai mult. Este o luptă care face un dar mai important. Nu cred că este numai o relație economică posibilă. Donatorul, prin darul său care este un act frumos, generos, câtuşi de puțin egoist pentru că nu are nici un gând ascuns, devine un mai bun receptor al energiilor, al puterilor cosmice. Cel ce primeşte nu rămâne dator la propriu, pentru că donatorul i-a oferit fără să aştepte recompensă, dar rămâne sensibil la, apt să recepționeze energiile, puterile, forțele, negative din Cosmos. Ca să se ferească de asta, trebuie să facă un dar mai important decât cel ce l-a primit. Aici cred că este secretul relației de schimb prin daruri. Nu ştiu dacă cea ce gândeau, şi gândesc, indienii din America de Nord sau băştinaşii din Amazonia, are vreo legătură cu realitatea. În fond, realitatea trebuie să se curbeze după voința omului, aşa cum spațiile se curbează după corpurile cereşti. Cred că este o afirmație pentru care nu pot aduce nici o dovadă aşa cum nici Einstein n-a adus vreo dovadă despre curbarea spațiului.

Aici suntem foarte aproape de ceea ce omul doreşte dintotdeauna şi în continuare. Suntem aproape de magie. Magia înseamnă să forţezi viaţa să se curbeze după voinţa ta. Să încalci legi naturale şi logice, dar să reuşeşti ce vrei.

Am spus, mai sus, că viaţa se curbează după voinţa omului. Da, dar se curbează fără să observăm asta, aşa cum nici noi nu putem observa, pe pământ, curbarea razelor de lumină. Ce s-ar întâmpla dacă o rază de lumină, fără să se reflecte într-un obiect, ar lumina după colţ? Ar fi o reflexie magică.

Magia este apropierea evenimentelor de voinţa mea, a ta, a lui. Nu oricine poate practica magia, trebuie să fii dotat pentru ea. Unele popoare sunt mai dotate, este în joc, probabil, matricea lor stilistică. Pentru noi, românii, popoarele de la răsărit, caldeenii, perşii, indienii, sau africanii la sud, sunt mai aproape e magie. Grecii vechi aveau aceleaşi păreri despre caldei. De altfel, cei Trei Magi au venit de la Răsărit. Ei puteau citi în stele, aşa cum caldeenii puteau citi viitorul. Ei au văzut anunţată, în steaua ce răsărise, venirea pe pământ a Mesei, naşterea lui Christos. Au spus-o tuturora până a ajuns la urechile lui Irod.

Sunt epoci în istorie când ceva parcă pluteşte în aer, o schimbare se aşteaptă. Nu ştiu dacă aceste schimbări sunt scrise în stele, dar ştiu că voinţa colectivă a oamenilor are uneori o mare forţă, şi nu este vorba numai de forţa fizică ci de o forţă ce pluteşte undeva şi influenţează gândul oamenilor. Aşa s-a întâmplat acum 2000 de ani, tot astfel în jurul anilor 1789-90, în 1917, ca şi în 1989 şi după. Aici nu mai este vorba de magie, ci de istorie, numai că istoria poate fi influenţată de puterea gândului câte unui om sau de gândul unit al popoarelor. Magia, aşa cum o ştim noi, este o practică individuală, la fel ca medicina sau ca arta. Sigur că trebuie să ai o bază de cunoştinţe pentru a practica, trebuie să ai şi puţin talent, să ai chemare, să fii predispus la aşa ceva. Magia, ca şi arta, şi uneori ca şi medicina, rămâne o practică individuală necontrolabilă experimental, o pură practică individuală.

De câte feluri este magia? "Specialiştii" spun că este de două feluri: albă şi neagră, bună şi rea. Cu magia albă urmărim să facem numai fapte bune, aşa cum fac zânele din poveşti, iar cu cea neagră inducem răul asupra cuiva. Cu magia neagră poţi deveni criminal, poţi omorî pe cineva. Pare simplu, dar tocmai aici totul complică mult toate. Ca să putem fi de acord că există o magie bună şi una rea, ar trebui să fim de acord că există binele ca valoare

absolută, un fel de Bine suprem, cum gândea Platon, sau un spirit absolut, cum spunea Hegel.

Poveştile noastre, ale românilor, abundă de acte magice făcute de zâne, de personaje care ajută eroul în acțiunea sa contra zmeului, personificarea răului. De mii de ani, omul simplu crede în bine şi în rău, în forțele binelui şi cele ale răului. De ce n-am crede şi noi? Eu unul cred. Am avut, pentru mine, atâtea dovezi ale acestei existențe. Existența lumii Ideilor, ca şi existența lui Dumnezeu, nu are nevoie de nici o dovadă, pentru că dovezi nu se pot da, este un fapt de trăire individuală şi nimic altceva. Dar ce importanță are trăirea mea? Ea este totul, nici nu mă interesează altceva. Ceva, totuşi, mă pune pe gânduri. Ce este cu matricea mea stilistică? dacă are dreptate Blaga, şi pare că are, am în mine universalul, în orice caz generalul, am în mine o lume de care nu mă pot rupe. Nu suntem departe de existența *binelui.*

Fie el binele undeva, şi dacă avem binele avem şi opusul lui, undeva sau niciunde. Un om a spus cândva "dați-mi un punct de sprijin şi voi răsturna pământul", aş putea spune şi eu "dați-mi un punct de sprijin pentru a şti că lumea este la locul ei", acest punct de sprijin este *binele*. Cu el pot avea totul, pot trăi fericit, cu lipsa grijii zilei de mâine.

Să revenim la magie. Dacă avem o magie bună, bună nu pentru mine şi rea pentru altul, ci una bună pentru cei mai mulți şi care nu face rău nimănui, atunci n-ar trebui să ne ferim de magie. Sunt mulți pentru care *binele* nu există. Neştiind dacă putem vorbi de o magie bună putem fi puşi în situația, care este de multe ori regulă, de a fi tentați să facem rău cu ajutorul magiei. Este asta posibil? Da. Din păcate, neîncrederea noastră în *bine* ne duce deseori în această situație. De aceea ar fi, poate, mai bine să lăsăm magia să trăiască numai în poveşti şi să ne ferim de ea. Dar cine nu a ascultat o ghicitoare, n-a căutat-o uneori? Când mergem la un spectacol de teatru participăm la o magie, jocul viu al actorilor este o adevărată magie. Sunt mai puțin interesante spectacolele de magie de la circ. Magia, adevărată, nu se afişează ostentativ sau mincinos. Este o magie să asculți muzică. Mahler, Bruckner, Wagner, Enescu, sunt adevărați vrăjitori. Dar jazz-ul? Dar ce magie te pătrunde când admiri tablourile lui Dali, van Gogh, Goghuin, Kandinsky, Țuculescu, Andreescu, Luchian, şi a altora mulți.

Magia artei, am mai vorbit de ea, este un fel de aducere aminte a paradisului, cum spunea Cioran, este o aducere aminte a tot ce a fost, a tot ce este bun şi frumos. Iarăşi ne întâlnim cu *binele.*

Vă cer permisiunea de a vă relata ceva. Într-una din serile acestui sfârşit de mileniu doamna I.S. povestea, fiind într-un grup foarte restrâns, că a cunoscut o doamnă, cu care a avut ocazia să vorbească mai mult deoarece la acel timp îi era chiriaşă, de la care a aflat o întâmplare destul de curioasă. Avea o fată care s-a măritat în Germania cu un chelner italian. La un moment dat, proprietara restaurantului s-a hotărât să vândă. Ei aveau nişte bani puşi deoparte dar proprietara cerea mult mai mult. Atunci, mama s-a hotărât să încerce magia. Lucra cu o cărticică şi cu un beţigaş care se mişca tremurând. De la distanţă, de aici, din România, a influenţat toţi virtualii cumpărători să fie nemulţumiţi şi să nu cumpere. Proprietara a fost nevoită să reducă la jumătate pretenţiile şi au putut cumpăra ei, copiii. Stând cu acea doamnă de vorbă, a sunat telefonul; era fata, de fapt ginerele, care nu mai făcea nici un pas fără să o consulte pe soacră. Devenise dependent de magie.

Multe alte întâmplări, care aduc aminte de magie, le întâlnim în viaţa obişnuită sau le citim în romane. S-a scris în ziare că cineva a vrăjit poarta nu ştiu cărei echipe de fotbal ca să nu intre nici un gol. Citim că vrăjitorii din Amazonia pot induce o boală mortală, fără o cauză aparentă şi greu de diagnosticat, unor călători prin acele ţinuturi, care au crezut că pot să se culce cu o femeie fără să respecte un legământ. Un vrăjitor Voodoo pedepseşte soţia, din Anglia, la care se reîntoarce iubitul unei localnice din America Centrală, o pedepseşte aşa încât că se simte violată la propriu. O violează la distanţă!

Oare, toate acestea sunt numai o imaginaţie fără un suport real, sunt numai o "visare", sau ne este frică să le recunoaştem dreptul la existenţă? Mai degrabă ne este frică. Lumea este învăluită într-o ceaţă de mistere pe care le putem pătrunde mai blând cu ajutorul poveştilor sau mai brutal cu magia. Atenţie, tentaţia magiei este mare, dar şi pericolele sunt pe măsură. Dacă, pentru noi cei ce suntem de acord că *binele* există, suntem atenţi cu ce se poate întâmpla în practica magiei, ne vom da seama că există o relaţie ce seamănă cu karma indienilor. Un fel de acţiune şi reacţiune. Faci ceva şi primeşti în schimb. Îi faci cuiva un rău, vei primi ceva în schimb şi poate înzecit, dar nu ştii de unde vei primi. Karma nu este o răzbunare, aşa cum poate fi magia, este o lege universală, aşa cum este legea raţiunii suficiente sau legea morală. Vei fi lovit, dar nu din răzbunare, nu pentru a respecta

imperativul "dinte pentru dinte, ochi pentru ochi", ci te vei pedepsi singur pentru că asta înseamnă o lege universală, nu vei mai dormi, te vei îmbolnăvi populându-ți visele de noapte şi de zi cu coşare, precum Macbeth, vei deveni mai mult o umbră decât o ființă vie. În toate aceste, cazuri victima are un inconştient dezorganizat din cauza acțiunilor sale nu prea curate, departe de ceea ce se numeşte *bine.* Această victimă este şi un bun receptor pentru "efluviile" negative care plutesc şi aşteaptă să se ducă undeva, acestea îl vor agresa, îl vor lovi. Nu este o răzbunare, dar este vorba de o justiție, pe care azi o numim Divină. De aceea, aş povățui pe toți să se ferească de a face ceva care este departe de a fi bine, bun, de a se feri de magie, care, de cele mai multe ori, pentru omul disperat, este o cale de a face rău. Magia bună o pot face numai zânele, oamenii ar trebui să fie mai puțin orgolioşi.

Am vorbit de *puteri,* de *energii* care plutesc şi care pot fi captate de cineva. De fapt, putere, energie, sunt pentru mine metafore pentru ceva ce nu prea ştiu cum să numesc. Constantin Noica vorbeşte în *Metafizica* sa despre *determinații.* Ar fi nişte atribute, nişte calități ce plutesc într-un ocean metafizic nedeterminat şi care pot fi captate, unele, depinzând de afinități elective, de un individ, de un individual, de mine, de un om. Asta înseamnă că eu particip la universalul *om,* care-mi corespunde. Împreună, individul, universalul, şi cu determinațiile pentru care am afinitate realizează ființa. Aceste determinații la Blaga fac parte din matricea stilistică pe care fiecare o avem.

Determinațiile sunt constitutive, nu se pot schimba aşa de uşor, la fel şi matricea stilistică. Dar sunt şi unele determinații, forțe, care nu corespund matricei mele stilistice, nu-mi sunt proprii mie. Dacă le solicit, dacă le caut, le invoc, ele pot veni şi intră în conflict cu ce am, cu matricea mea stilistică, cu ce am moştenit de la părinți, şi pot declanşa o furtună de incongruențe, de nepotriviri, în sufletul meu. Dacă au fost invocate prin magie, ele au venit şi nu mai pot scăpa de ele. Poate că de aceea ne atrag atenția yoginii că magia este periculoasă şi că ar fi bine să ne abținem de la a o implora. Dacă suntem curați spiritual, dacă sufletul nostru nu este pătat de îndepărtarea de *bine,* chiar dacă cineva imploră aceste forțe, aceste determinații să ni se alăture, ele vor veni, dar se vor reflecta în matricea noastră stilistică ca o oglindă şi vor pleca de unde au fost trimise. Poate că de aceea Moise aduce tabla interdicțiilor, cele zece porunci: să nu ucizi, să nu fii desfrânat, să nu furi, să nu minți, să nu doreşti ce este al aproapelui tău,...iar Iisus ne îndeamnă la gânduri şi la acțiuni bune. Mai bine să suferi tu decât să faci cuiva un rău.

Asta este cheia poveței de a întoarce şi obrazul celălalt, ca să mai fii lovit încă o dată, decât să loveşti tu. Recunosc că este greu să faci aşa ceva, dar este foarte sănătos, desigur, dacă scapi întreg din bătaie. Dacă ai averi, ai griji, şi nici atunci nu poți dormi liniştit, nici atunci nu-ți vei putea găsi liniştea. De aceea, s-a spus că mai degrabă va trece otgonul, numit cămila, prin urechile acului, decât să ajungă bogatul în împărăția cerurilor. Primul pas spre dorita împărăție a cerurilor, un pas la care putem aspira aici, fiind în viață, nu după moarte, este de a avea un suflet curat, ca ceea ce ai universal, general, în tine să rămână neîntinat. Tot de aceea este mai bine să săruți mâna celui ce te blestemă, nu să-i răspunzi cu aceeaşi monedă. Este bine nici să nu te bucuri prea tare, orice bucurie este urmată de tristețe, măcar de tristețea că bucuria a trecut. Astfel ar trebui să înțelegem cuvântul lui Iisus: "Fericiți cei săraci cu duhul, căci a lor va fi împărăția cerurilor". Ca să nu pui nimic la inimă, ca să nu te doară nimic, ca să fii impasibil la orice se întâmplă, aşa cum cer şi yoginii, trebuie să fii oligofren sau sfânt. În orice caz, cei ce au mai puțină judecată sunt mult mai fericiți, decât cei ce despică în patru, cu gândul lor, orice întâmplare. Cu alte cuvinte, păstrează-ți sufletul curat ca să supraviețuieşti, ca să poți dormi liniştit, ca să fii sănătos, ca să poți asculta liniştit cum îți fredonează, matricea ta stilistică, împreună cu arhetipurile, o blândă melodie. Astfel, am putea înțelege mai bine ceea ce a spus Iisus "...nu vă îngrijiți cum sau ce veți vorbi, căci se va da vouă în ceasul acela ce să vorbiți; Fiindcă nu voi sunteți care vorbiți, ci Tatăl vostru care grăieşte întru voi" (Matei, cap.10, par. 19,20). Până şi Dumnezeu când grăieşte în tine, va grăi tot pre limba matricei tale stilistice, a arhetipurilor tale, căci altfel nu este posibil.

Ce greu este să fii puternic! Adevărata putere este victoria asupra ta, păstrarea purității tale, ascultarea omului interior ce-ți vorbeşte pe limba matricei tale stilistice, a arhetipurilor tale, personant. Ce vorbă grea şi plină de înțelepciune era scrisă la intrarea templului din Delfi, "Cunoaşte-te pe tine însu-ți". Nimic mai greu pe lumea asta. Dacă ne-am cunoaşte cât de puțin, de câte rele nu ne-am feri?

Sigur că cineva mi-ar putea obiecta că toate cele spuse sunt simple ipoteze într-un domeniu necunoscut, un nimic în nimic.

Ceea ce am putea, totuşi, reține, este că între mit şi magie, aşa cum ne spune Blaga, este o diferență calitativă. Mitul este numai imaginarul, povestea, pe "când magia înseamnă acțiunea unei substanțe magice, fie a unei puteri

magice" (Lucian Blaga, *Despre gândirea magică,* Ed. Garamond, Bucureşti, 1992, p. 9).

Miturile, poveştile cu frumusețea lor, magia, cu forța ei, ambele cu metaforele ce le poartă, au fost , sunt, şi vor fi, întotdeauna, ajutorul nostru, un sprijin cu care putem trece greul din viață, să pătrundem misterele vieții.

" Metafora s-a ivit în clipa când s-a declarat în lume, ca un miraculos incendiu, acea structură şi acel mod de existență numite împreună <om>, şi se va ivi necurmat atâta timp cât omul va continua să ardă... <omul este animalul metaforizant" ...în geneza metaforei trebuie să vedem o izbucnire a specificului uman în toată amploarea sa". (Lucian Blaga, *Trilogia culturii,* p.366-367). Blaga ne vorbeşte de *metafore plasticizante,* şi de *metafore revelatorii.* Metaforele plasticizante sunt atât de folosite în poezie, dar şi în ştiință prin virtutea lor de a spune "cu alte cuvinte" ceea ce nu putem exprima, mai bine spus ceva pentru care cuvintele uzuale sunt prea sărace, nu spun destul. Metaforele revelatorii, sunt şi ele folosite din plin în poezie, ca şi în ştiință. " Când ..ciobanul din Miorița numeşte moartea <a lumii mireasă> şi pieirea sa <o nuntă>, el revelează, punând în imaginar relief, o latură *ascunsă* a faptului <moarte>. ...Metafora revelatorie începe în momentul când omul devine în adevăr <om>, adică în momentul când el se aşează şi în dimensiunile misterului" (Lucian Blaga, *Op.cit.,*p.363, 364).

Când Eminescu spune: "..braț molatec ca gândirea unui împărat poet" câte ascunsuri nu se spun? Dar cântecul "Mirabilei semințe" care ne aduce aproape încolțirea bobului de grâu şi interiorul sufletului omenesc?

Ce să mai spun de întreaga filosofie a lui Immanuel Kant care se sprijină pe metafora *lucrului în sine şi* a *apriorismului.* "Kant intră în filosofie ca raționalist.." ne spune Constantin Noica în *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz şi Kant* (Humanitas, 1995, p. 143). Este adevărat că fondul gândirii lui Kant este rațiunea, raționalismul, el prefera să se considere *realist şi* era destul de supărat pentru că era considerat idealist. Contemporanii lui au rămas câțiva ani buni muți, după publicarea *Criticii rațiunii pure.* Kant, cu *lucrul în sine,* cu *numenul şi* cu *apriorismul,* tot atâtea metafore revelatorii, a reuşit să spargă misterul filosofiei şi să facă să curgă tone de cerneală. Platon a folosit şi el, din plin, metaforele. Astfel este şi *lumea ideilor.* Alexandru Surdu propune, de pildă, în *Pentamorfoza artei,* metafora pentadei cu care am putea să ne apropiem adecvat de misterele filosofiei şi ale artei. Schopenhauer, ca şi Bergson, fiecare în alt fel, propun intuiția ca metodă de a potența misterele filosofiei, aşa cum ar spune Blaga. Heissenberg a găsit, citind pe Platon, ideea *mecanicii cuantice.* Constantin

Noica, în opusul citat mai sus, atrage atenția aspra erorii raționaliste de a considera închise, bine sistematizate, unele probleme, idei, concepte, mai ales în filosofie, şi propune deschiderea problemelor filosofiei pentru a le putea, mai bine, pătrunde.

CENZURA TRANSCENDENTĂ

Cenzura transcendentă este o parte a filosofiei lui Blaga asupra căreia mă simt obligat să întârzii puțin. Din păcate, atât pentru exegeții contemporani, cât şi pentru cei ai ultimilor ani, acest capitol din *Trilogia cunoaşterii* a fost considerat pata neagră a sistemului filosofic blagian. Să nu uităm că, începând cu *Trilogia valorilor,* Blaga propune renunțarea la binecunoscutele sale metafore: c*unoaşterea paradisiacă, cunoaşterea luciferică.* Împins, mai ales de critica creştină, va propune pentru ele mai neutrele: cunoaştere de tip I şi cunoaştere de tip II. Nu va putea renunța la *cenzura transcendentă şi* la *Marele Anonim.*

Doresc să vă arăt cu câtă grijă se introduce Blaga în acest subiect delicat: "<Metafizica> ...a devenit încetul cu încetul numele unanim acceptat pentru cel mai nobil risc al spiritului uman... Tezele lui Plato .....un apolinic dor de participare la permanența ideilor.....produc o neliniște şi ne pun în mişcare prin această neliniște.....este o rezonanță a atitudinii...în strânsă legătură cu o anume *dimensiune* specială, proprie unei idei, unei concepții, sau viziuni. ....Numim această dimensiune proprie.....dimensiunea verticalității.....O idee poate să fie <adâncă> sau <înaltă>, adică <verticală>, fără să fie în acelaşi timp şi <adevărată>, sau indiferent că e, sau nu e, adevărată. Metafizica se afirmă la fiecare pas tocmai prin aceste idei, mai mult sau mai puțin <verticale>, care, odată exprimate stârnesc ecouri lăuntrice, fie de aderare, fie de nonaderare, în toate ungherele sufletului uman. ..... Verticalitatea unui gând se măsoară subiectiv după intensitatea şi amplitudinea transformărilor sufleteşti, pe care le poate produce în insul uman..... Un gând vertical dă un anumit *sens* existenței.... uneori destinate să mute, printr-o dezagreabil- minunată izbire, chiar centrul existențial al vieții umane..... Gândurile metafizice sunt gânduri profund incomode.. incomode fiindcă ele răpesc, cu riscul înnebunirii, sufletul din orizontul pur biologic, spre a-l aşeza între poveste şi profeție; incomode, fiindcă sub puterea lor magică ne smulgem rădăcinile din pământ pentru a le întoarce spre azurul în care nu pot respira decât stelele.... O viziune metafizică despre tâlcul ultim al cunoaşterii nu se degajă din simpla deşurubare şi descompunere a cunoaşterii. Ea poate fi numai rodul unei ochiri riscate, dincolo de tot ce poate da râvna analitică." (Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii,* Fundația Regală pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1943, p317-327).

Cu câtă putere apare Blaga, poetul, în textele lui filosofice!

Cer scuze că am să vă dau multe citate, aş prefera să citiți singuri textul original. Exegeții lui Blaga folosesc, uneori, citatele pentru a-şi susține un punct de vedere pe care şi l-au format anterior. Poate că este o modalitate uzuală. De aceea, voi declara, fără să fiu un exeget al lui Blaga, că folosesc citatele pentru a apăra punctul de vedere al autorului.

"Factorului metafizic absolut i se pot da multe nume: prezent sub o mie de măşti, el răspunde la orice apel.... Prin abuz metaforic, imaginaţia metafizică i-a zis când <substanţă>, când <eu absolut>, când <raţiune imanentă>, când <Tată extramundan>, când <Inconştient>, când <Conştiinţă>, etc..... Din parte-ne... să-l denumim simplu şi cumsecade: Marele Anonim." (Lucian Blaga, *Op. cit.*, p. 330)

Pare că Blaga face o alegere originală, aşa cum dorea, pentru centrul metafizic de care avea nevoie pentru a-şi dura sistemul său filosofic. Constantin Noica a preferat să numească acest centru metafizic *Fiinţă.* Blaga va spune "Mitic putem numi acest loc şi <fiinţă>". Poetul Blaga declară că va folosi limbaje variate când se va exprima despre Marele Anonim: "..vom vorbi după împrejurări, când abstract-conceptual, când mitic, când ecstatic." La fel cum declară că "putem face criticii o concesie, şi anume aceea de a privi propoziţia despre existenţa Marelui Anonim ca un simplu *punct de vedere*. Rezistenţa acestui punct de vedere se va măsura prin rezultatele la care are darul să ducă." (Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii,* p.330-331).

Ne întrebăm de ce a ţinut Blaga aşa de mult la acest centru metafizic care este al doilea pilon al sistemului său filosofic, după inconştient? Dacă ne întrebăm înseamnă că putem să dăm şi un răspuns.

Ne reîntoarcem la poetul Blaga. El ştia foarte bine că povestea, miticul, are o mai mare putere de pătrundere decât exprimarea raţional- logică. Pe de altă parte, găseşte în interiorul omului categoriile abisale, matricea stilistică, care împreună cu categoriile conştientului, ambele instrumente de cunoaştere la care se adaugă şi percepţiile, sunt în acelaşi timp şi cenzorul subiectiv al cunoaşterii. Cine poate fi răspunzător de această obiectivitate în plină subiectivitate? Cine a creat în noi darul şi limita cunoaşterii? Cine, dacă nu o instanţă metafizică centrală?

Se vorbeşte de lipsa unui criteriu al adevărului şi de iraţional la Blaga. Este de remarcat că adevărul, ca valoare absolută, nu are loc în sistemul lui Blaga. Absolutul este stăpânit de centrul metafizic şi omul are parte doar de disimularea adevărului. Am prefera să vorbim de un adevăr relativ, limitat la o situaţie dată. Absolutul nu este în puterea noastră. De aceea, probabil, nici nu este prea mult invocat de Blaga. Cu toate acestea, în capitolul despre cenzura transcendentă va spune: " Marele Anonim a implantat generos cunoaşterii individuale postulatul....<adevărului> integral. Cunoaşterea individuală tânjeşte după adevăr.....Marele Anonim n-a îngăduit realizarea acestui elan spre adevăr, decât în ideea-negativ a misterului. Orice altă cunoaştere e disimulare prin cenzură.....Marele Anonim a pus în noi îndemnul irevocabil spre <adevăr>..... dar prin cenzura-i transcendentă ni-l

refuză... Ce rost are aşezarea noastră între pintenii acestui imperativ şi frânele acestui refuz- e greu de spus. Ne găsim aici în matca frământată a unei antinomii, pe care....trebuie s-o acceptăm ca atare....
Ne surprindem gândul şovăind într-o zonă care nu e de cuprins decât ca mister.... dar care depăşeşte putinţele logice ale înţelegerii." (Lucian Blaga, *Trilogia cunoaşterii,* p. 448-449).

În orice caz, adevărul ne este dat ca dorinţă de a-l avea. Nici nu aş fi chiar aşa de dominat de aporia adevărului care ne este oferit şi refuzat, în acelaşi timp. Dacă adevărul ne este oferit, nu se poate să-l avem decât în forma lui limitată la o situaţie dată, adevărul relativ. Adevărul absolut este la Dumnezeu şi este bine că este aşa. Ce griji nemăsurate ar putea avea un om care se ştie în posesia ADEVĂRULUI? Nu ştiu dacă ar mai putea dormi, nu ştiu dacă ar avea curaj să respire?

Ce liniştiţi suntem! Adevărul este în bună păstrare şi noi putem avea câte adevăruri vrem.

Blaga, fără să se scuze, explică de ce acest centru metafizic atoateştiutor nu poate avea raţiune. Nu poate avea raţiune deoarece raţiunea implică categorii şi, la rândul lor, după cum am văzut, categoriile înseamnă cenzură. Marele Anonim nu poate avea o cunoaştere cenzurată din definiţie. Cunoaşterea lui, dacă este, este absolută. De aici, criticii au dedus că Marele Anonim este iraţional şi ceea ce impune el omului este tot iraţional.

Sigur că sunt unii exegeţi marxişti, care l-au decretat pe Blaga raţionalist, sperând să fie mai uşor acceptat de cenzură. Blaga nu este un raţionalist, oricine poate vedea asta, este un idealist, dar nu ştiu dacă filosofia lui poate purta marca de *iraţionalism.* Poate găsi cineva o breşă în gândirea lui Blaga? Nu este totul înlănţuit logic?

Marele Anonim este iraţionalul. Dar Marele Anonim este o metaforă. Cum poate fi o metaforă iraţională? O metaforă este în locul a ceva, căutaţi acel loc şi vedeţi cum sună el.

"Câtă vreme categoriile intelectuale (de exemplu ideea de substanţă, de cauzalitate, etc.) le socotim drept momente şi structuri impuse spiritului uman, datorită unei cenzuri transcendente, credem că suntem îndriduiţi să facem afirmaţia că şi categoriile abisale, stilistice, pot fi, de asemenea, socotite drept momente constitutive ale unui control transcendent, un fel de stăvili impuse omului şi spontaneităţii sale creatoare pentru a nu putea niciodată revela în chip pozitiv- adecvat misterele lumii." (Lucian Blaga, *Trilogia culturii,*p.480), aşa cum va mai spune "..conştiinţa (inteligenţa) umană e structural

înzestrată cu funcţii categoriale care, nederivând din simţuri, sunt "apriori"....chestiunea obiectivităţii sau subiectivităţii categoriilor rămâne o întrebare metafizică ce va fi reluată de la capăt de orice nou metafizician. Din parte-ne,..... ne-am hotărât pentru metafizica "cenzurii transcendente", în cadrul căreia conceptele categoriale ale inteligenţei dobândesc semnificaţia unor mijloace prin care spiritul omenesc, în propriul său avantaj şi în avantajul echilibrului cosmic, este împiedicat să ajungă la o adecvaţie absolută cu realul însuşi." (Lucian Blaga, *Trilogia valorilor,* Ed. Minerva, 1987, p. 186).

Ce adevăr putem avea dacă totul este filtrat prin formele, prin structurile noastre subiective şi prin simţuri? Adevărul nostru. Un adevăr relativ. Nimic mai mult. Este acesta un punct de vedere iraţional? Mai mult, ce comunicare putem avea între subiectivitatea noastră şi "obiectivitate", între subiectivitatea noastră şi fiinţă, între noi şi altceva ce este peren, ce este şi azi, şi mâine, este pentru mine, pentru el, şi pentru altul? Nu este nici o comunicare posibilă. Viaţa ne arată că această comunicare funcţionează, că ea este o realitate.

Oricât îl critică pe Kant, Blaga rămâne un kantian. El recunoaşte apriorismul formelor sensibilităţii ca şi al categoriilor. Diferenţa este că Blaga încearcă să afle ceva despre acest necunoscut, acest mister, pentru care Kant a postulat imposibilitatea cunoaşterii. Blaga a avut norocul ca în timpul studiilor sale la Viena să afle despre cercetările asupra inconştientului pe care le făcuse Freud. Îi va cunoaşte lucrările. Din păcate, aşa cum spune Vasile Dem. Zamfirescu, nu le-a mai cunoscut pe cele publicate după 1920. Nu a mai cunoscut teoria lui Freud despre supraeu, lipsindu-i, astfel, încercările pe care le face Freud de a popula lumea inconştientului nu numai cu fantasme, ci şi cu spirit. Să nu uităm, Blaga a fost chiar acuzat, de o anumită critică, de faptul că a introdus concepţia freudiană în România.

După cum am văzut, pe acest drum, Blaga ajunge prin stil la inconştient ca purtător al matricei stilistice, ajunge la un inconştient ce poartă în el ceva ce vine dintr-o altă lume, care are ceea ce este peren, din lumea *generalului,* a *universalului,* a *fiinţei de a doua instanţă,* după cum ar spune Constantin Noica.

Nu ştiu ce s-ar fi întâmplat dacă gândirea acestor doi mari gânditori s-ar fi întâlnit mai devreme. Ştiu numai că Noica făcea eforturi, la sfârşitul vieţii lui, de a-l face cunoscut pe Blaga în străinătate. A tradus din el, doamna Noica bătea la maşină traducerile, probabil în germană, şi a făcut efortul de a publica această crestomaţie. Sunt dator acestei mişcări spre Blaga a lui Constantin Noica, de la mijlocul anilor 80, care m-a făcut să-l recitesc pe

Blaga pe care nu prea îl înțelesesem la prima lectură. În orice caz, Noica l-a înțeles pe Blaga şi cred că şi-a dat seama şi de unele apropieri în gândirea lor.

Blaga a vorbit, la un moment dat, de influențe stilistice ce parcă plutesc în aerul unei anumite epoci. Ele pot fi receptate de senzorii unor individualități. Astfel, idei noi pot răsări în două minți diferite, ce nici măcar nu se cunosc. Descoperiri noi sunt aduse lumii, aproape în acelaşi timp, de personalități diferite ce nu au comunicat între ele. Cine decide şi cum este posibil ca *eterul* (ca să folosesc o metaforă dragă lui Einstein) ce ne înconjoară, fără să-l simțim, să fie purtătorul unor *entități (*nu ştiu cum să vorbesc mai neutru) care pot fertiliza mintea omenească? Blaga s-a gândit la *Diferențialele divine,* care emană din Marele Anonim. Ce poveste, ce metaforă, cu frumusețea ei! Peste 40 de ani, Noica preferă să vorbească de *element,* de *Ființa de a doua instanță.* Energia, viața, vorbirea- poate mai bine logos-ul care este atât cuvântul vorbit sau scris, cât şi gândirea, rațiunea- fiecare din ele poate căpăta chip, realitate particulară sau individuală. Astfel apare lumina, masa, sunetul, în ființele vii, în diversele limbi vorbite, ca şi în gândurile noastre. Elementul, acest *general concret,* este un fel de mediu în care plutesc, libere de întruchipări, determinațiile generalului ca şi cele ale individualului, ele pot genera realități individuale dacă se pot aduna în grupuri care seamănă între ele, fiecare determinație individuală cu una generală, sau pot rămâne grupate ca general ce poate impune o anumită ordine. Totul este posibil prin înțelegerea *modelului ontologic,* pe care-l propune Noica, şi care permite individului şi generalului să se unească după afinitățile, după asemănările, pe care le au determinațiile lor. "..totul este dublu orientat, către individual şi general. Ceea ce însă nu generează realități, nici vreo ordine de ansamblu, nu <este> ....individualurile ce se desprind din element sunt realități ce devin..... generalurile ce se desprind sunt adevărate ordini..." (Constantin Noica, *Devenirea întru ființă,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, p. 344- 345).

Vechii indieni spuneau că un înțelept care vrea să comunice ceva omenirii se retrage într-o peşteră unde va medita îndelung, dând intensitate ideilor pe care le are. Aceste gânduri vor porni în *eter* şi vor putea naşte idei, poate idei "forță", în mințile care le pot corespunde, în mințile unor oameni care şi-au pregătit spiritul pentru a le putea accepta. Noica, se apropie acestui gând când spune: "..deosebirea... între izolare, ce este o desprindere de lume fără lume, şi singurătate, ca desprindere de lume cu ea cu tot....Totul în viața spirituală are acest mers de la mediu exterior la mediu interior (de la substanță la subiect, spunea Hegel). Numai

geniul procedează răsturnat, până la urmă: impune un mediu interior drept mediu exterior pentru alții." (Constantin Noica, *Op. cit.,* p.340).

Constantin Noica nu a avut ca preocupare cosmogonia sau antropogeneza, dar din scrierile lui se pot extrage astfel de preocupări.
El refuză tema indiană a omului creator de elemente, chiar dacă a fost de acord că geniul asta face. "S-ar putea crede.. că elementul este produsul lucrurilor reale, în măsura în care acestea, cu mediul lor interior, ar institui mediul exterior..... Dar mediul intern este *mediu*, adică de la început mai mult decât exemplarul individual, cum este sângele, în viețuitor, sau spiritul comunității şi al culturii, în om. Acum, din perspectiva ființei secunde, lucrurile se răstoarnă: nu elementul se *face* prin lucrările individualului şi ale generalului la care s-a putut ridica individualul, ci el se *desface* în acestea. Realitățile individuale, ca şi legile, se nasc şi pier, fiecare la scara lor. Ființa singură, acum ca element, persistă, dincolo de întruchipări individuale şi de legi....elementul însuşi nu e veşnic....ființa nu persistă decât atâta vreme cât determinațiile pot alcătui un mediu. Când determinațiile nu mai țin laolaltă ca mediu şi nu mai pot genera individualuri şi legi... ființa secundă lasă loc haosului....Ca mediu activ, ca matrice în care apar şi dispar realitățile singulare fără ca mediul să se consume..... elementele sunt altceva decât "categoriile", fie chiar cele.. "stilistice". Acestea ... nu reprezintă medii active şi n-au de la sine puterea formatoare; iar cele ale intelectului sunt cadre goale. Timpul şi spațiul - dacă le rânduim printre categorii - sunt orizonturi ale elementelor, ca temporalitate şi spațialitate, nu elemente; iar celelalte categorii sunt doar modalități..... ale ființei secunde... ființa de a doua instanță are o realitate în act." (Constantin Noica, *Op. cit.,* p. 345- 346).

Asta înseamnă că *elementul* este o realitate care nu este palpabilă, nu poți pune mâna pe el şi să strigi: <este!>. Cu toate acestea, el, elementul, ca mănunchi de note, de calități, de predicate, comune, atât unor indivizi, cât şi unui general, în lipsa acestor indivizi ca şi a generalului, el are ființă şi se poate desface, se poate împărți ca element, ca tot, dând viață unor indivizi şi impunând o ordine care să-i domine.

Este clar că pentru Noica elementul este altceva decât sunt categoriile, categoriile stilistice. Elementul este mediul exterior individului, iar categoriile conştienței ca şi categoriile stilistice sunt chiar mediul nostru intern. Aceasta este diferența. Chiar Noica recunoaşte că mediul intern, inconştientul pentru Blaga, este mai mult decât un individ, are în el şi altceva. De fapt, are ceva chiar din element. Elementul transcende individul (transcende şi generalul). Este exact ce va spune Blaga: avem în noi transcendentul prin categorii, transcendentul care ne oferă cunoaşterea şi ne impune cenzura. Asta ar însemna că elementul generează categoriile. În cazul acesta cu siguranță că elementul este altceva decât categoriile. Există între ele o relație ca de la cauză la efect.

Tot astfel, categoriile stilistice sunt altceva decât arhetipul. Arhetipul, arhetipurile, sunt memoria ancestrală ce ni se transmite fiecăruia din noi codificat prin imaginea unor simboluri. Ele nu sunt structuri cognitive aşa cum sunt categoriile conştienţei sau matricea stilistică. Sunt un simplu bagaj menemic. Arhetipul este numai filtrat de matricea stilistică, este transfigurat stilistic. Chiar dacă are o tentă stilistică dată de categoriile abisale, arhetipul rămâne o componentă a memoriei speciei transfigurată stilistic în imagini, în simboluri. S-ar putea ca scrierea ideografică, Egipt, China, să fie, măcar pentru anumite semne, un fel de coagulare a gândului în imagini care ar putea, şi ele, să nu fie prea departe de ceea ce a înţeles C. G. Jung prin arhetipuri.

Să ne reîntoarcem, puţin, la cenzura transcendentă, la felul cum simţim şi cum gândim lumea prin filtrul nostru subiectiv. Gândiţi-vă puţin la ce se întâmplă când ne lipseşte un simţ, văzul sau auzul. Un orb din naştere îşi conştientizează un alt fel de lume decât cea pe care o ştim noi. Nu numai că-i lipsesc culorile şi nuanţele. El simte altfel decât noi fiecare obiect. Tactul şi auzul îi sunt mai ample şi mai fine, şi dacă a avut cine să-l îndrume şi să-l sprijine are în jurul lui o lume mult mai bogată decât a unui văzător, în ciuda lipsei văzului. El se descurcă perfect în casa lui, în curtea lui. Nu ştiu sigur care ar fi reacţia pe care ar avea-o dacă, printr-o intervenţie medicală de excepţie, ar începe să vadă. Nu ştiu dacă ar fi mai fericit. Este adevărat că ar fi eliberat de o eventuală dependenţă umană dar, s-ar trezi într-o altă lume. Fineţea tactului şi a auzului, la care a lucrat atât în trecut, nu i-ar mai fi de folos şi va trebui, din nou, să reînveţe să trăiască.

Ce să mai vorbesc de un om "tare de urechi". Încercarea de a te înţelege cu un astfel de om frizează absurdul, de unde se spune, într-o conversaţie în care nimeni nu se mai înţelege cu nimeni, că a fost un "dialog al surzilor". O situaţie diferită este cu surzii congenitali, cu cei ce se nasc cu această deficienţă. Prin limbajul semnelor ei "văd" un dialog, pot chiar să ajungă a vedea cuvintele prin mişcarea buzelor.

Dacă atâtea se pot întâmpla când ne lipseşte doar un simţ, când ne lipsesc nişte percepţii, cred că putem să ne apropiem înţelegerea de ce înseamnă a avea nişte *filtre* ale cunoaşterii, cât de mult pot ele *forma* sau *deforma* ceea ce trece prin ele. Gândiţi-vă puţin la ce se poate întâmpla dacă am bea o poţiune magică a unei cunoaşteri absolute. Am pierde brusc formele sensibilităţii, spaţiul şi timpul n-ar mai avea nici o valoare, categoriile conştientului şi cele stilistice ar dispărea şi, ne-am trezi cu absolutul, gol,

goluț, în fața noastă. Nu ştiu cum ar arăta acesta, dar ştiu că nici un fel de bănuială nu se poate apropia de ceea ce am simți într-un astfel de caz suprarealist. Mai ştiu, şi pentru asta am dovezi, că am pierde toată frumusețea lumii, toată bucuria de a trăi, de a vedea, de a auzi, de a pipăi, de a mirosi, şi de a gusta, ceea ce ne înconjoară. Câte frumuseți, câte bucurii, şi câte bunătăți n-am pierde!

Ce bine că trăim într-o lume ce ne este oferită de limitele cunoaşterii noastre!

Să nu uităm că pentru Heraclit lumea înconjurătoare era plină de entități, iar Platon ne povesteşte despre o peşteră în care omul vede realitățile, lumea ideilor, ca nişte umbre proiectate pe un perete, şi asta este tot ce ştie, nu are nici o idee de ce este realitatea, lumea ideilor. Ce asemănare izbitoare cu ce ne spune Blaga despre *cunoaşterea negativ,* care transformă realitățile din lumea Marelui Anonim în mistere pe care nu le putem pătrunde cunoscându-le decât ca mistere. Ce pline de mister sunt umbrele!

Cu toate că nu gândim mult deosebit față de acum 2500 de ani sau mai bine zis din cauza aceea, ce senzație stranie de siguranță îți dă perenitatea ideilor. Fiecare autor a vrut să fie original, dar matricea stilistică, sau elementul gândului nostru, ne aduce pe aceleaşi căi, chiar dacă schimbăm cuvintele folosite. În orice caz, gândul nostru are rădăcini adânci şi chiar dacă nu prea ştim cum este aşa ceva posibil, este bine că putem bănui. În plus, ce bine este să lăsăm şi altora dreptul de a-şi exersa gândul şi expresia. Norocul nostru este că suntem în fața unor mistere în care oricât am intra tot mistere rămân, îşi lărgesc sfera şi devin tot mai adânci. Acesta este motivul, aşa cum o spune şi Blaga, că avem nevoie de artă, avem nevoie să producem şi să consumăm artă, pentru că manifestarea artistică, creația artistică, este tot ce ne rămâne ca drum mai direct spre frumusețea de nepătruns a misterelor existenței. Bucurați-vă de muzică, de culori, de structuri frumoase, de peisaje, de poezie, de alte scrieri, de poveşti, de teatru, de dans, pentru că este singura mare bucurie posibilă care stă la îndemâna oricui.

Este cenzura transcendentă un gând fertil pentru filosofie? Nu pot să vă răspund. Este, în orice caz, un gând frumos.

Avem noi nevoie de această cenzură? Nu, nu avem nevoie, ea ne este constituțională, aşa cum avem membre, cap, inimă, şi intestine, aşa avem categorii şi un inconştient populat şi el cu categorii. Cu toate aceste categorii

noi existăm, ne putem bucura de viață, ne dăm seama că trăim într-o lume plină de frumos şi de groaznic. Până şi animalele au nu numai instincte ci şi categorii, au chiar o schiță de *eumeros. D*e aceea pot mânca şi pot bea apă, de aceea dau din coadă şi se pot speria. Pentru că putem cunoaşte, atât cât cunoaştem, aceste categorii ale inteligenței conştiente şi ale celei inconştiente, împreună cu simțurile, ne şi limitează cunoaşterea. Putem cunoaşte numai ce vor ele, numai atât cât ne deschid ele uşa cunoaşterii, numai ceea ce se aseamănă cu ele.

Este aceasta iraționalism? Dacă este, ader la iraționalism. Mi-e frică de deformarea raționalistă a realității, o prefer pe aceasta, prefer iraționalul care poate fi înțeles mâine şi care nu se va transforma niciodată în raționalism. El ne va feri de experiențele sociale pe care le-au făcut sau, ferească Dumnezeu, le vor face cei ce cred cu putere în forța rațiunii. Feriți-vă de cel ce ştie totul, de cel ce ştie multe, şi este sigur că ştie bine ceea ce ştie.

CINE SUNTEM? CINE ESTE OMUL? CARE ESTE VIITORUL OMULUI?

Exista foarte multe definiții ale omului, de la biped fără pene până la ființă rațională. Fiecare din aceste definiții ne mulțumeşte mai mult sau mai puțin, fiecare prinde ceva din ceea ce suntem noi, oamenii. Blaga a simțit şi el nevoia să ne definească, în raport cu *Misterul,* cu ceea ce este necunoscut nouă şi cu dorința noastră, cu necesitatea pe care am trăit-o şi pe care o trăim, de a cunoaşte, de a *revela* acest mister.

<Omul> s-a născut atunci când a avut loc o mutație ontologică, când a depăşit pragul vieții animalice, viață în care valoare au numai *existența întru autoconservare şi securitate,* şi a început să aibă o *existență întru mister şi pentru revelare.* Nu putem să nu fim de acord că la un moment dat, în evoluția noastră filogenetică, s-a petrecut ceva care ne-a mutat din lumea animală în ceea ce numim omul. Inteligență au şi unele animale, ce are omul în plus este puterea sa creativă, este dorința de a se depăşi cu unic scop de a pătrunde necunoscutul ce-l înconjoară. Omul a folosit inteligența pentru a nu-i mai fi frică de ploaie, de tunet, de fulger, de animale, de cutremure, de foc. Cum a reuşit? Construind poveşti cu balauri care scuipă foc, cu un potop care a înghițit totul, cu feți frumoşi şi cu zâne, cu zei care conduc de undeva din cer. A creat mituri, dar a îmblânzit şi animalele, şi-a constuit scule şi arme, a ridicat castele, piramide şi temple pe care le-a împodobit cu picturi şi cu pietre sculptate. Este singurul animal care a devenit creator de valori, care schimbă aspectul pământului şi mărilor. Cât a reuşit şi ce a reuşit numai noi ar trebui să ştim. Ce are valoare pentru noi? Ştim noi oare?

Dacă ar fi să-l ascultăm pe Blaga ar trebui să fim mulțumiți dacă suntem creatori. Acesta este destinul nostru, să fim creatori. Nu contează atât domeniul, artistic sau tehnic, nu contează, suntem creatori producând ceva, putem foarte bine folosi ceea ce au produs alții, important este ca aceste creații să ne ajute cumva în revelarea misterelor vieții, ale misterelor de care fiecare dintre noi ne lovim. Nu contează nici dacă vom reuşi cumva să le îndepărtăm, nu contează dacă vom reuşi realmente să revelăm un mister, ceea ce contează este să fim creatori întru revelarea acestor mistere, numai atunci vom fi, suntem, oameni.

Lucian Blaga este de acord că şi animalele au putut, şi pot, avea unele categorii cu care cunosc lumea din jurul lor. În nici un caz nu au avut, şi nu au, categoriile înțelegerii, categoriile inconştientului, pe care le are omul.

Cum funcționează categoriile animalelor? Sunt ele conştiente sau inconştiente? E foarte greu de răspuns. Sigur că şi animalele au un inconştient. Noi ştim că ele visează şi că astfel prelucrează datele percepute, conştient şi inconştient. Cine a avut lângă el un câine sau o pisică ştie cât de agitat poate fi uneori somnul lor. Latră, aleargă, în vis. Deci, au o viață inconştientă, ceea ce înseamnă că pot avea şi unele forme şi categorii ale inconştientului. Important rămâne că nu au în nici un caz categoriile care au devenit umane. Au, probabil, noțiunile de spațiu şi de timp, ca şi alte câteva categorii, care le pot ajuta să trăiască. Noi, cei ce avem animale pe lângă noi mai ştim ceva; uneori aceste animale devin atât de umane, încât simți în privirea lor, în salturile pe care le fac, sau în pozițiile pe care le iau, sentimente pe care le considerăm pur umane. Este adevărat că cel mai important sentiment al lor, mă gândesc la câini şi chiar la pisici, este ataşamentul față de o persoană, este imposibilitatea de a minți, de a trăda. Un câine iubeşte până la capăt pe cineva şi este foarte nefericit dacă acel cineva dispare din viața lui. Am cunoscut un caz în care o pisică a reacționat la fel, stăpânul iei fiind plecat, şi pentru că era începutul celui de-al doilea război mondial, iar persoana era de origine rusă, fusese luat într-un lagăr. Pentru că atunci încă mai puteai discuta cu stăpânirea, tatăl meu a intervenit şi i s-a dat drumul peste 10 zile. În tot acest timp, pisica a stat culcată pe lucrurile lui şi nu a vrut să mănânce nimic.

Animalele au şi ele zona lor de sensibilitate, cu categoriile lor, dar cu siguranță, mult mai puține decât ale inconştientului uman. Le lipseşte rațiunea, sau posedă doar un rudiment al ei, ele nu gândesc sau gândesc schematic. Asta o ştiam şi până acum, ceea ce nu ştiam este că le lipseşte rațiunea şi din cauza asta nu pot minți, nu pot înşela. Dacă au numai unele categorii ale înțelegerii, categorii ale conştienței, ca şi unele categorii stilistice ale speciei, împreună cu spațiul şi timpul ca forme rudimentare a sensibilității lor, această simplă înțelegere nu le face destul de inteligente pentru a putea minți. În domeniul înțelegerii se decodează şi se clasează percepțiile, senzațiile, şi se formează, probabil, sentimentele. Însă numai cu rațiunea vom putea hotărî ce să facem, cum să facem, cum şi când să acționăm. Rațiunea este voință şi deliberare conştientă. Când vorbim de un câine sau de o pisică, acțiunile lor voluntare se limitează la pulsiunile instinctelor primare, tot o variantă a personanței, numai că în cazul instinctelor este vorba de o forță care se impune, fără drept de apel, acțiunilor voluntare conştiente. Foamea, setea, frica, oboseala, sexualitatea, sunt astfel de forțe ce determină, în cea mai mare parte, acțiunile voluntare ale animalelor. La animale, mai clar decât la om, se poate urmări această

determinare inconştientă a acţiunilor conştiente. Ataşamentul de o persoană, sentimentul iubirii animale ce se află în altă zonă decât cea a sexualităţii, este mai greu de înţeles. Pulsiunile instinctuale sunt cele care-i asigură animalului autoconservarea lui, a speciei. Oare, de ce acest ataşament care-i depăşeşte , le transcende condiţia animală? Pentru animalul de lângă noi, cu toate că suntem o realitate a lumii lui înconjurătoare, suntem în acelaşi timp un transcendent. Condiţia lui animalică tinde să fie depăşită prin acest ataşament faţă de om. Această legătură sentimentală între animal şi om poate fi realizată şi de alte specii animale, nu numai de câini şi de pisici. Elefantul, delfinul, vidra, au fost daţi ca exemple. Trebuie să recunosc că acest ataşament animal faţă de om este cel puţin curios şi vine în sprijinul celor spuse de Blaga despre mutaţia ontologică. Omul s-a detaşat de existenţa întru autoconservare şi securitate, de existenţa vieţii animale, intrând într-un orizont al existenţei întru mister şi revelare şi a putut s-o facă pentru că avea o colecţie bogată de categorii cu care înţelegea lumea. Aceste animale ce au putut să se schimbe, să evolueze, să devină ceea ce sunt astăzi. Mai există cel puţin încă o posibilitate, cea propusă de epopeea lui Ghilgameş; ca <animalul om> să fi fost fecundat de alte fiinţe inteligente care i-au transmis, genetic, aceste categorii care l-au făcut sensibil misterelor.

În orice caz, atunci când vom observa că un animal va cădea pe gânduri în faţa unui apus sau unui răsărit de soare, sau, cine ştie, gândindu-se la nemurirea sufletului animal, la misterele ce-l înconjoară, să ştim că este pregătit şi el, că mutaţia ontologică s-a şi declanşat în acea specie.

Trebuie să fim atenţi la ceva când ne gândim la această legătură între animal şi om. Condiţionarea reflexă poate fi unul din modurile în care se poate realiza, dar nu se reduce numai la această condiţionare. Este şi altceva. Este ceva ce a fost observat pentru prima dată experimental la un cal, la *clever Hans,* în Berlinul anilor 20.

În secolul 19, se făcea mare caz, la Paris, cu diferite animale inteligente. Porci, capre, ce ştiau să dea rezultate la adunări şi scăderi. Victor Hugo în *Notre-dame de Paris,* povesteşte despre o capră ce făcea socoteli aritmetice. Povestea calului numit *clever Hans* este ceva mai interesantă. Acest cal ştia si el să dea răspuns la socoteli aritmetice, bătea cu piciorul într-o podea de lemn exact de atâtea ori cât era rezultatul. A fost filmat, era ceva ce nimeni nu-şi putea explica. Stăpânul a fost dispus să facă diverse experienţe. Toate erau adevărate reuşite. La un moment dat, unui experimentator i-a venit ideea de a arăta cartonul numai calului, nu şi oamenilor, ce erau totdeauna în

jurul lui. În această situație calul a răspuns haotic. Uitase aritmetica. Întâmplarea a fost considerată o excrocherie şi aproape uitată. Ce uşor punem noi, oamenii de ştiință, eticheta de: excrocherie! Este real că omul era cel ce înțelegea şi că, într-un anumit fel comunica asta calului. Cum? Aici este interesant, pentru că nimeni n-a încercat o explicație. Comunicarea dintre cal şi stăpânul lui era empatică, o comunicare directă ce nu prea are nevoie de alt substrat. Calul afla de la stăpânul său care este răspunsul, poate printr-un semn sau mic zgomot, cu toate că mă îndoiesc că avea un alfabet, sau o aritmetică, paralele, atât de dezvoltate. Acelaş lucru se întâmplă şi azi cu diverse animale, de preferință maimuțe, ce sunt învățate să comunice cu oamenii, şi care fac progrese cu cât lucrează mai mult cu un singur experimentator. Ce să mai vorbesc de calul din poveşti? El asculta un şoptit al stăpânului şi se ducea exact acolo unde era trimis. La fel şi cu caii din western-uri. Animalele au, probabil, ceea ce noi, oamenii, am pierdut atunci când am început să vorbim. Au al şaselea simț. Ştiu când se va declanşa un cutremur, ştiu ce fel de om este cel pe care-l întâlnesc, ştiu dacă să-l atace sau nu.

Animalul de lângă om este cumva şi stăpânul lui. Câinele va pune laba pe tine ca să ştii că-i aparții, iar pisica se aşează pe cartea pe care tocmai o citeşti şi nu vrea să plece, pe maşina de scris la care chiar scrii sau pe claviatura computerului. Animalul este gelos pe alt membru al familiei, fie el om sau alt animal. Vrea să fii numai al lui. E o adevărată iubire. Nu ar trebui să ne mirăm de ce oamenii au nevoie de animale în jurul lor, pentru că ei au nevoie să simtă că cineva îi iubeşte. Animalul va lua de la om ceva, va începe să-i semene stăpânului, va începe să privească în ochii acestui stăpân de parcă ar vrea să-i vorbească. Între ei se înfiripă o comunicare de care omul este conştient fără ca s-o poată explica.

Am văzut că există un mod specific de a exista al omului, mod care a apărut ca mutație ontologică, este *existența întru mister şi pentru revelare*. De aici trebuie să plecăm în orice apreciere asupra omului privit ca trecut, prezent şi viitor. Această *mutație ontologică* care a creat specia om, specie care nu pare prea mult schimbată în ultimele mii de ani, este cazul să fie urmată de *a doua mutație ontologică,* mutație care s-ar putea să nu fie, nici ea, însoțită de schimbări anatomice importante. A doua mutație ontologica se va produce în om atunci când acesta va deveni conştient de valoarea inconştientului său, de ce înseamnă matricea lui stilistică, de ce înseamnă *înțelegerea* pe care o are.

Primul care a anunțat o mutație în om a fost Nietzsche, care prin al său Zaratrustra predica apariția *supraomului,* <der ubermensch>. Supraomul este văzut de scriitori ai fantasticului ca un om cu puteri fizice şi psihice nemaiîntâlnite. El poate zbura, prinde cu mâna gloanțele, poate dărâma zidurile printr-o simplă împingere cu mâna. *Superman* este mai mult un supradotat fizic, un mutant biologic, nu atât un mutant ontologic. Cred, că această viziune, chiar dacă este mai departe de realitate, este mai aproape de ceea ce suntem dispuşi să ne imaginăm despre un posibil supraom. Este mult mai greu să fim de acord că acest *superman* putem fi chiar noi dacă ne vom apleca mai cu atenție asupra a ce este în noi, asupra interiorului nostru. Cum înțelegem noi realitatea, cum gândim noi, cum se nasc sentimentele noastre? Acestea sunt modalități prin care putem deveni foarte puternici, mult mai puternici decât dacă am putea numai zbura printre nori, sau plonja în adâncul mărilor.

Cum va putea fi supraomul mileniului trei? Va fi omul ce a suferit cea de-*a doua mutație ontologică*.

Va avea un nou discernământ asupra faptelor sale. Rațiunea lui va fi mai zgârcită în minciuni şi se va gândi de nenumărate ori până să facă ceva rău cuiva. Legea morală, de care ne vorbea Kant, va acționa cu putere. Va şti că "maxima voinței sale poate fi oricând o lege universală", că ceea ce el face se va putea întoarce şi asupra lui, fie că este bine fie că este rău. Acțiunea unui om nu mai este o simplă acțiune individuală, prin *matricea sa stilistică* el seamănă unei imensități de oameni, se şi deosebeşte de ei, dar le şi corespunde, deci ceea ce el va vrea să facă vor vrea şi alții să facă. Universalitatea acestei legi poate fi limitată, poate fi numai generală. Nu-i aşa că seamănă mult cu ceea ce spun inzii că este Karma? În plus, fiecare om, fiecare *supraom,* dacă aceasta va fi posibil, va şti că nu este şi că nu poate fi Dumnezeu. El nu poate şti totul, nu poate face orice, şi are limite foarte riguroase ale cunoaşterii şi ale acțiunilor sale. Nimeni nu poate fi invincibil pentru că fiecare, la rândul nostru, pentru că suntem undeva asemănători, suntem supuşi aceloraşi pericole, care vor deveni act depinzând de voința, de decizia şi de acțiunea noastră, de ce vom face fiecare. El va şti ceea ce fiecare creştin care crede în cuvântul lui Iisus Christos ştie că drumul spre împărăția lui Dumnezeu, drumul îndumnezeirii ne este deschis prin chiar matricea noastră stilistică, că fiecare şi-l alege singur, fiecare păşeşte pe calea pe care vrea s-o ia. Pentru condiția noastră umană, supusă cenzurii transcendente a categoriilor, salvarea poate fi numai cunoaşterea a ceea ce avem în noi, şi care este o parte dintr-un transcendent ce nu s-a consumat

împărțindu-se. Eu cred că este acelaşi lucru cu a spune că îl avem pe Dumnezeu în noi. Nu trebuie decât să găsim felul de a-L descoperi, de a găsi poteca care să ne conducă acolo, încă o dată, de a fi conştienți de existența unei matrici stilistice, e a simți acest transcendent care s-a cuibărit în adâncul nostru.

Ce mare apropiere este între *noologia abisală,* pe care a propus-o Blaga şi între *psihanaliza* propusă de Freud, sau *psihologia analitică*, a lui Jung, şi câtă deosebire poate fi între inconştientul propus de aceste şcoli! Este adevărat că şi pentru Freud, prin supraeu, dar mai ales pentru Jung, prin arhetipuri, există o parte de transcendent în inconştientul nostru. Numai că la Blaga, categoriile stilistice nu sunt numai gestația transcendentului în noi, prin aceste categorii s-a deschis o poartă care aduce în inconştient multă lumină, strălucire, frumusețe, şi tot ce e bun, lăsându-ne pe noi oamenii să hotărâm care poartă s-o deschidem, cea a refulărilor, a conflictelor, sau cea a iubirii, a purității sufleteşti. Toată această diferență numai din cauza ideii categoriilor stilistice, a matricei stilistice, a cenzurii transcendente. Numai din cauza oportunității pe care o oferă categoriile stilistice de a fi filtrul tuturor percepțiilor noastre, a întregii noastre sensibilități. Blaga a făcut un pas mare în înțelegerea interiorului omenesc, un pas ce merită luat în seamă. Cunoaşterea noastră interioară a fost totdeauna o mare dorință, şi un pas foarte greu de realizat. Nu degeaba scria pe frontispiciul templului de la Delphi <*gnose te auto*>.

Avem o serie de categorii, unele pe care le folosim conştient, altele inconştient, şi cu care putem înțelege lumea înconjurătoare. Am văzut că aceste categorii sunt tot atâtea frâne ale posibilității noastre de a înțelege, de a cunoaşte realitatea aşa cum este ea. Cu aceste categorii înțelegem pentru că sunt ca un model pe care trecem o hârtie transparentă cu desenul percepțiilor şi senzațiilor noastre. Dacă ele seamănă, le şi putem înțelege având modelul în minte. Ceea ce nu seamănă cu ce avem în cap, nici nu vom putea înțelege. Le vom considera domeniul misterului, este necunoscutul care ne stimulează pentru a încerca să-l descifrăm, să-l revelăm.

În acest fel, multe vor rămâne necunoscute, multe mistere ale lumii. Ceea ce este în ajutorul nostru, spațiul, timpul şi categoriile cu care putem înțelege, putem trăi, tot ele, spațiul, timpul şi categoriile, vor deveni o frână a cunoaşterii. Este foarte bine să ştim asta. Să ştim că nu putem cunoaşte totul şi că multe rămân necunoscute cu toată istețimea minții noastre. Dacă vom şti limitele noastre, vom deveni mult mai puțin vulnerabili. Născut creator,

aşa cum este omul, a-şi cunoaşte limitele este o putere imensă. Mai ales că avem o metodă de a pătrunde necunoscutul, de a pătrunde misterele, chiar dacă nu le putem cunoaşte. Metoda ce ne stă la îndemână sunt poveştile, miturile, construcțiile metaforice. Necunoscutul, misterul, este ceva căruia nu-i putem găsi o reprezentare, o formă, o imagine, putem doar construi ceva ce să semene cu el, ceva asemănător, asemănător cu ce avem noi în cap şi cu ce credem că acest necunoscut ar putea semăna, un fel de copie pe indigoul categoriilor noastre, o cunoaştere negativ. De fapt, asemănarea este cu formele sensibilității noastre, cu categoriile conştientei şi cu cele ale inconştientului. Construind o metaforă, acest necunoscut va veni mai aproape de noi. Când nu putem cunoaşte ceva, ne rămâne un anumit simț intern care ar putea descifra o parte din mister.

Avem o sensibilitate inconştientă? Desigur că avem şi o sensibilitate inconştientă deoarece avem un filtru prin categorii ce se leagă de spațiu şi de timp. Noi vom construi o imagine care ştim că nu corespunde misterului dar ne spune ceva din acest el, ni-l aduce ceva mai aproape. Acestea sunt metafora şi mitul. Este un secret, cunoscut de toți, dar nu totdeauna conştientizat, că omul creează poveşti pentru a supraviețui în această lume plină de mistere. De aceea, după cum am mai spus, arta este o necesitate. Muzica, plastica, decorațiile, tablourile, covoarele, arhitectura, poezia, poveştile, teatrul, orice manifestare artistică putem întâlni în viața noastră de zi cu zi, acestea nu pot lipsi pentru că sunt chiar viața noastă. Ştiința are şi ea poveştile ei ce ne cuceresc, care se pot schimba pentru că vine altcineva şi ne dă o imagine diferită şi pe care o considerăm mai apropiată de ceea ce ştim deja. *Nu m-ai fi căutat dacă nu m-ai fi găsit mai înainte,* spune B. Pascal. Noi nu putem căuta decât ceea ce este în capul nostru. Vă aduc aminte de gluma metafizică a celui ce vede girafa şi spune că aşa ceva nu poate exista. Tot astfel, ceea ce nu-i asemănător cu nimic din capul nostru nici nu există, nu poate avea existență pentru noi. Ne plac poveştile pline de metafore ce ne redau misterele sub o formă prietenoasă, ce ne spun ceva apropiat vieții noastre. Apoi, faptul că avem nişte bariere interne ce ne opresc cunoaşterea în absolut, ce poate fi mai binevenit? După cum spuneam ce tristă şi fadă ar fi lumea dacă am şti totul! De ce să mai citeşti o carte, de ce să mai admirăm o expoziție sau să ascultăm muzică ? Dacă ştim totul nu mai avem nevoie de nimic. Am trăi o imensă plictiseală. Nu-i aşa că e benefică *cenzura trascendentă* pe care a văzut-o Lucian Blaga?

Marele Anonim a sădit în noi formele sensibilității, categoriile conştientului şi ale inconştientului, pentru a ne oferi un instrument al înțelegerii, al

cunoaşterii. Acelaşi instrument, spaţiul, timpul, şi categoriile, sunt în acelaşi timp frânele transcendente ale cunoaşterii, sunt *Cenzura Transcendentă.*

Cine suntem noi? Cine este omul? Care este viitorul omului? Este o secvenţă de întrebări la care mulţi au încercat să răspundă şi foarte puţini au răspuns în aşa fel încât să ne mulţumească. Este şi foarte greu. Am văzut că părerile noastre pot fi foarte deosebite, chiar de la om la om. Avem şansa de a ne afla în faţa unui gânditor, Lucian Blaga, care a construit un sistem filosofic cu care a reuşit să răspundă cu sens la unele întrebări. Poate chiar la acestea.

Noi suntem animalele care, la un moment dat, ne-am transformat suferind *prima mutaţie ontologică*, astfel am trecut de la vieţuirea întru autoconservare şi securitate la trăirea întru mister şi pentru revelare.

Omul este fiinţa din univers care are o minte înţelegătoare şi raţiune. El poate activa conştient sau inconştient. Activitatea înţelegătoare se realizează prin formele sensibilităţii, spaţiul şi timpul, şi prin categoriile înţelegerii şi cele ale inconştientului. Activitatea înţelegătoare inconştientă domină personant conştientul. Raţiunea, voinţa, acţiunea conştientă consecutivă unui act de voinţă este factorul de libertate umană, libertate ce are determinanta personantă a matricei stilistice, libertate ce ne oferă ridicarea pe culmile civilizaţiei dar, pe de altă parte ne poate deschide şi cutia Pandorei. Cu raţiune mințim, furăm, ucidem, facem tot ce este urât şi rău, raţiunea împinsă de sentimente. În mod inconştient suntem mai puţin apţi de a face o acţiune urâtă, rea. S-ar putea întâmpla aşa ceva numai dacă o stare conştient raţională îşi păstrează independenţa în stare inconştientă. Aşa se întâmplă cu cei ce înjură, sar la bătaie nejustificat, omoară, violează, când sunt sub influenţa drogurilor, a alcoolului, sau în transa hipnotică. Numai că nu cred că cineva poate face cuiva rău, fiind hipnotizat, dacă n-ar fi dispus să facă acelaşi lucru şi în stare trează. La fel în starea de beţie, sau sub influenţa drogurilor. Factorul determinant nu este drogul, alcoolul, ele sunt numai un factor agravant. Totul depinde de biotipologia omului.

Fiind în vizită la Stanford am stat de vorbă cu un profesor de psihologie care practica şi terapeutica prin hipnoză . Acest profesor (Tom Naghi), mi-a povestit cum învăţase un pacient, cu care lucra de mai mult timp, să-i răspundă, în loc de da şi de nu, prin ridicarea indexului de la mâna dreaptă pentru *da*, şi a indexului de la mâna stânga pentru *nu*. La un moment dat, fiind în transă hipnotică, l-a întrebat ceva şi a răspuns *Nu,* dar, în acelaşi timp, a ridicat indexul de la mâna dreaptă, ceea ce însemna *Da.* Răspunsul

corect era *da.* Cu vocea a minţit dar cu gestica, care se pare că este mai mult legată de filtrele categoriale, a spus adevărul.

Viitorul omului este dispariţia ca fiinţă prin luptă fratricidă, sau *a doua mutaţie ontologică,* accesul la un nou om, poate la *supraom?*

Să repetăm: ce înseamnă a 2-a mutaţie ontologică?

1. Omul trebuie să-şi cunoască înţelegerea şi raţiunea. Să ştie cum funcţionează mintea lui, să ştie că prin matricea lui stilistică este singur pe lume, dar împreună cu toţi cei ce-i seamănă, dintre cei ce sunt, au fost şi vor fi. Prin inconştientul nostru inteligent realizăm o unire singulară a unui universal, poate numai a unui general, a unor determinaţii, şi a individului care suntem.

2. Omul trebuie să ştie că are limite, că mintea lui înţelegătoare şi cunoscătoare este chiar cenzura transcendentă. Din această cauză, el poate fi animal, dacă trăieşte numai pentru ca să supravieţuiască, el şi specia, trăieşte pentru autoconservare şi securitate, pentru civilizaţie. Poate fi şi om dacă este creator şi consumator de metafore, de mituri, de poveşti. Poate fi numai supraom, nimic mai mult, nu poate fi Dumnezeu, dacă devine conştient că are în el întregul univers cu toate misterele lui şi că este paznicul acestui monument pe care-l are în el. Cred că acum putem înţelege mai bine cuvântul lui Iisus Christos" Căutaţi mai întâi împărăţia lui Dumnezeu şi mai apoi toate celelalte vi se vor adăuga vouă".

Cu alte cuvinte, tot ce este sădit în noi, pentru că este frumosul, corectitudinea, dorinţa de adevăr, bunătatea, în mai puţine cuvinte; curăţenia sufletului. Ar trebui, la naştere să avem sufletul curat, în el se păstrează arhetipurile ancestrale, toată memoria speciei, a unei naţiuni, a grupului social, al familiei, tot în el sunt forme ale sensibilităţii şi categorii ce filtrează stilistic tot ce avem de la buni, de la străbuni, ca şi tot ce adăugăm noi cu voinţa noastră.

Mare atenţie!
Mai întâi. Atenţie la ce adăugăm noi, căci ce moştenim este, de cele mai multe ori, bun. Atenţie cu ce ne încărcam voluntar memoria noastră afectivă. Atenţie, poate fi uşor dereglată de gânduri ce nu corespund matricii stilistice şi arhetipurilor noastre. Omul ce eşti şi ce devii depinde de ce vrei, de ce faci. Dacă vei participa la a doua mutaţie ontologică, înseamnă să lucrezi

pentru a-ți perfecționa sufletul şi spiritul, să ajuți matricea ta stilistică şi arhetipurile să fie, vei evolua, vei fi un creator- consumator de artă şi de ştiință. Vei scăpa de frica a ceea ce vei fi mâine, pentru că nu poți fi decât ceea ce eşti, decât ceea ce te faci tu însuți.

Apoi. Aminteşte-ți că nu degeaba poporul i-a numit pe bătrâni, *buni, şi străbuni.* De la ei ne vine ceea ce este bun, binele, valoarea supremă, pentru că bătrânii sunt transcendentul nostru (şi noi îi transcendem pe ei, numai că altfel), sunt arhetipurile şi categoriile cognitive, ca şi cele stilistice.

Ce bine că suntem oameni atât de diferiți unii de alții! Este atât de greu să vorbeşti despre om. Dacă m-ar întreba cineva aş spune că sunt pentru elite, pentru elita spiritului. Numai că este foarte greu să fac o delimitare printre oameni.

Unii, poate cei mai mulți, se vor mulțumi să viețuiască în vederea asigurării existenței. Vor avea grijă să nu le lipsească nimic copiilor, vor promova în meseria, în funcția lor, se vor înscrie bucuroşi în avantajele pe care civilizația le oferă. Dar şi aceştia se vor simți bine într-o casă decorată frumos, vor avea în casă obiecte care le vor spune ceva şoptind inconştientului lor, matricei lor stilistice. Vor asculta muzică, se vor duce la spectacole, vor pierde timpul în fața televizoarelor.

Poate că alții se vor gândi cum să evolueze, cum să mai câştige ceva nou pentru mintea lor, vor simți nevoia creației artistice, vor produce, dar vor consuma, poate că vor consuma mai mult. Depinde ce fel de artă vor consuma. Depinde dacă vor deveni conştienți de ce înseamnă omul nostru interior, depinde de vor auzi şoptitul glasului interior, un fel de greiere a lui Pinocchio, un sfătuitor, un *daimon,* un mesager ascuns al celor bune şi frumoase.

Nu ştiu dacă omul simplu care transpiră muncind, dar cântă, se bucură de frumusețea apusului şi răsăritului de soare, spune poveşti copiilor sau nepoților, nu ştiu dacă acest om nu este mai aproape de spiritualitate decât sunt eu. Nu ştiu dacă omul primitiv care este sfătuit de şaman nu lucrează mai mult ca să-şi perfecționeze spiritul decât o poate face orice om civilizat?

Ar fi bine dacă am putea să ne conştientizăm că avem în noi o memorie şi nişte structuri cognitive pe care, vrând nevrând, le vom folosi şi ar fi bine să le folosim cât mai bine. Ar fi bine dacă am şti că drumul, care ni se pare

greu, accesul la spiritualitate, îl avem la îndemână şi este relativ uşor de realizat pentru că ne ajută străbunii. Ar fi bine dacă am şti că nu poţi pierde ceea ce este adânc înscris în tine, dar că putem să fim, dar mai trebuie să şi vrem să fim.

Această gândire nu este deloc atât de singulară precum s-ar putea crede. Soren Kierkegaard în *Conceptul de anxietate* ne spune că "fiecare individ este el însuşi şi neamul.... Mitul face ca lucrurile interne să aibă loc extern" (Soren Kierkegaard, *Conceptul de anxietate,* Ed. Amarcord, Timişoara, 1998, p. 83) . Kierkegaard vede instituirea omului ca om printr-un salt calitativ, prin instituirea păcatului. Această instituire a păcatului prin Adam şi Eva este un salt calitativ. Nu seamănă acest salt calitativ prin care omul câştigă anxietatea devenind om cu ce ne spune Blaga despre specificul existenţei umane care este *întru mister şi pentru revelare?* Câştigarea anxietăţii este tocmai despărţirea de lumea animală. Frica de a exista a apărut, sau s-a agravat exponenţial, de-abia când omul, nu de mult fără griji în lumea animală, de curând devenit om, şi-a dat seama în ce lume plină de necunoscut trăieşte. Animalele preferă teritoriul lor pe care-l cunosc. Animalul ştie ce este frica, dar omul este anxios înainte de a-i fi frică de ceva anume. Omul este anxios pentru că trăieşte într-o lume de mistere, şi -şi dă seama că trăieşte în această lume. El face eforturi pentru a releva aceste mistere şi-şi dă seama că ceea ce poate cunoaşte este atât de puţin. Puţin, dar nu nimic. Metafora mărului care i-a fost oferit lui Adam reprezintă acest salt calitativ, acest imens salt pe care l-a făcut omul pe acest pământ. Kierkegaard spune că " Fiecare ştiinţă sălăşluieşte ori într-o imanenţă logică, ori în imanenţa din cadrul unei transcendenţe pe care nu o poate explica. Păcatul este tocmai această transcendenţă." Soren Kierkegaard, *Op. cit.,* pg.87). Păcatul originar este chiar certificatul de existenţă al omului, al animalului devenit om, iar *Anxietatea*, de care vorbeşte Kierkegaard, este starea de nelinişte conştientă pe care o produce înţelegerea trăirii într-o lume de mistere. "Adevăratul "sine însuşi" este instituit abia prin saltul calitativ" (Soren Kirkegaard, *Conceptul de Anxietate*, Ed. Amarcord, Timişoara, 1998, pg.119), omul devenit om este conştient de lumea din jurul său, de *sine însuşi,* de existenţa lui întru mister. Anxietatea este martora libertăţii omului, ea este semnul trăirii în mister, al eliberării omului de lumea animală.

Când Kierkegaard spune: "..fiecare individ este el însuşi şi neamul." (Soren Kierkegaard, *Op. cit.,* p.83), spune ce spun Jung şi Blaga. Prin categoriile conştienţei, noi suntem un eu, o persoană, un individ, prin cele ale inconştientului, ca şi prin arhetipuri, participăm la toată umanitatea, la toată

lumea, la națiune, la grupul social, la familie, deci şi la neam. Fiecare dintre noi este un individ, dar prin memoria noastră, care este structurată în adâncime, istoric, pe nivele, fiecare nivel extinzându-se cât poate mai mult, nici unul din noi nu poate scăpa de dominația generalului.

Vom încheia acest capitol deschizând, din nou, discuția despre transcendent. Este bine să mai spunem câteva cuvinte despre perspectiva transcendentului în filosofia lui Blaga. De fapt vă propun o mică discuție despre transcendent. *Transcendere,* ceva care ne depăşeşte. Putem fi depăşiți în multe feluri. Dacă rulez pe şosea, pot fi depăşit de altă maşină, pot fi depăşit de înțelegerea unui text. Degeaba voi deschide o carte de Teoria Categoriilor, de Geometrie Analitică sau de Fizică Cuantică dacă nu am pregătirea necesară. De obicei, ne simțim depăşiți de ceea ce nu putem înțelege, misterele ne depăşesc dacă nu le putem pătrunde. De aceea, s-a format un fel de teritoriu, ce este şi el structurat pe nivele de adâncime, în care se află tot ce ne depăşeşte înțelegerea. Acest teritoriu, acest domeniu transcendent este populat mai puțin cu fantasme mistice, cât cu realități care mă depăşesc în înțelegere. Este domeniul în care poposeşte atât o carte de matematici superioare, ființa de a doua instanță, cât şi Dumnezeu.

Chiar şi cei ce nu cred în forțe spirituale superioare pot avea o relație cu transcendentul, cu acel transcendent real ce ne depăşeşte, simplu, înțelegerea. Este interesant că Martin Heidegger, în *Nietzsche*, este de părere că acesta a fost modul de a gândi a lui Aristot. El a coborât *Ideea* în lumea *formelor*, şi a gândit manifestarea formei ca *energie*.
"' Aristote a regândit *"ideile*" pentru a le converti în "*forme*", şi aceste forme le-a conceput ca "' *energii*" şi ca "*forțe"* care sunt găzduite în ființă... El a coborât ideea în lumea noastră dar, pentru el, forma are statut de ființă, de generalitate, ființa ca generalitate fiind un transcendent pentru individual care este efemer, neavând stabilitate decât în ființă sau în general" (Martin Heidegger, *Nietzsche,* Ed. Gallimard, 1971, p328).

Transcendent este tot ce ne depăşeşte, este un dincolo. Granițele acestei depăşiri sunt destul de greu de spus unde sunt. Până unde suntem noi, este lumea noastră, şi de unde începe să fie transcendentul? Lucian Blaga ne vorbeşte de categoria *sofianicului,* de transcendentul care coboară, de sentimentul pe care-l avem noi, o parte din cei ce trăim în sud- estul Europei, că ceva dintr-o altă lume se coboară în noi, ne încălzeşte sufletul, ne dă linişte şi mulțumire. Este senzația pe care o ai când te afli sub cupola bisericii Sfânta Sofia de la Constantinopol. Lumina soarelui se filtrează prin

ferestruicile ce înconjoară baza cupolei centrale. Am simțit așa când am vizitat-o, sigur că eram influențat de scrierile lui Blaga, dar am simțit. Este un mister această senzație că ceva coboară în tine, că Dumnezeu parcă te pătrunde şi simți o uşoară emoție în inimă. Nu poți uita ce ai simțit, ceva dintr-o altă lume este acum în tine. Trăieşti la limita magiei pentru că ai ceva în plus care a venit şi acum este al tău.

Dacă suntem de acord cu această perspectivă a sofianicului, să revedem care este situația cenzurii transcendente. După Blaga, această cenzură este instituită de Marele Anonim care pune în mintea umană formele apriori ale sensibilității, spațiul şi timpul ca şi categoriile cunoaşterii împreună cu categoriile inconştientului. Această cenzură este transcendentă pentru că a depins de buna voință a Marelui Anonim. Altfel, am prefera să spunem că este vorba de o cenzură transcendentală ea realizându-se în noi, cu structurile minții noastre cu care înțelegem şi cunoaştem lumea. Nu se pune problema unei confuzii la Lucian Blaga. El vede o unire a transcendentului cu transcendentalul, unire care se petrece în noi, categoria sofianicului fiind un exemplu al acestei uniri. Cenzura transcendentă un alt exemplu.

Cred că această viziune are frumusețea ei aşa cum o are viziunea omului îndumnezeit. Pentru noi rămâne un mister cine ne-a dăruit cu formele *apriori* ale sensibilității. Cât priveşte categoriile, categoriile înțelegerii, ale cunoaşterii, şi ele au ceva misterios în existența lor în mintea noastră. Faptul că avem noțiunile ca forme ale sensibilității noastre de spațiu şi de timp este un mister, dacă aceste noțiuni au putut căpăta atribute diverse, dacă ele s-au diversificat în timpul evoluției vieții, sigur că este posibil. Dar cine şi cum ne-a dăruit cu noțiunile primare de spațiu şi de timp? Este destul de greu de imaginat. De ce n-ar fi un cadou transcendent? Nu cred că se poate răspunde foarte uşor prin **nu**. De altfel, un astfel de răspuns ar cere o explicație, transcendentul ar rămâne un cuvânt ce poate zbura. Dacă răspundem prin **da**, avem posibila trimitere imaginativă la o metaforă, au fost puse acolo de Marele Anonim. Marele Anonim ar fi, în acest caz, mai mult decât un simplu nume neacoperit, ar fi metafora care ar permite coborârea transcendentului în noi. Putem avea şi punctul de vedere al elementului care ne transcende fiind un mediu exterior nouă.

Cred că oricât am încerca să dezvăluim originea, proveniența spațiului, timpului, a categoriilor, chiar şi a arhetipurilor, cum au venit ele în mintea noastră, cu atât misterul va deveni mai de nepătruns. Poate că nici nu este important. Este mai bine să plecăm de la ce este, de la ce am găsit, să ne

bucurăm că asta suntem, că avem posibilitatea de a cunoaşte, de a cunoaşte limitat, filtrat dar, de a cunoaşte. Important este că ştim, destul de bine, cum este format acest interior al nostru, şi mai ştim că nimeni nu ne poate lua ceea ce avem. Nici dacă ne ia viața nu ne poate lua transcendența.

CUVÂNT ŞI GÂND.

Sunt oare cuvintele cele ce pot determina gândirea? Putem gândi în cuvinte? Sau gândul poate fi independent de cuvânt?

Pare evident ca un gând să-l formulăm cu ajutorul cuvintelor. Cuvântul şi gândul sunt, la tot pasul, împreună. Dar ce se întâmplă cu un gând ce de-abia se înfiripă şi pe care cu greu l-am putea exprima în cuvinte? Pare că se repetă povestea oului şi a găinii. Care a fost mai înainte, gândul sau cuvântul? Animalele care stau pe lângă om pare că ne fură ceva pentru că au uneori un comportament aproape uman. Numai că nu vorbesc. Dar multe animale au un sistem de comunicare destul de bine pus la punct. Spre exemplu, gâştele comunică prin mişcarea gâtului şi sunt nişte animale destul de inteligente. Câinii au obiceiul să-şi marcheze teritoriul urinând. Nu cred că le putem absolvi pe animale de gândire chiar dacă cu vorbirea o duc mai rău. Dar ce făcea omul primitiv? avea voie să gândească chiar dacă nu vorbea încă? Nu vreau să ascund că uneori am dificultăți atunci când vreau să-mi exprim un gând, nu găsesc repede cele mai apropiate cuvinte de gândul meu. Mai mult, uneori cu cât fac eforturi de a-mi lămuri un gând, cu cât încerc să-l formulez şi repet formulările până găsesc cuvintele cele mai potrivite, cu atât gândesc mai bine. Pentru noi, cei de azi, este o legătură puternică între gândire şi cuvânt. Cu toate acestea, mă întreb uneori dacă un bâlbâit gândeşte la fel? Nu văd de ce. Gândul lui este la fel de limpede ca al oricăruia din noi.

Poate că n-ar trebui să încep cu o astfel de discuție care vrea să pună în joc, chiar din pornire, cele mai importante noțiuni care acoperă aproape tot câmpul de interes al preocupărilor umane. Ce poate fi mai important decât cuvântul, graiul, vorbirea şi gândul. Aici este, după cum spuneam, tot omenescul, aici suntem. Poate că ar fi fost mai bine să las să se construiască singură nevoia de a înțelege ce se întâmplă cu vorbirea , cum se leagă cuvântul cu gândul, cum se *materializează* gândirea. Sigur, gândirea se *materializează* în vibrațiile sonore care poartă cuvântul. Nu văd de ce ne-am feri să spunem *materializare* emisiei de vibrații sonore? Nu poate fi pipăită vibrația? nu poate fi ea înregistrată, transmisă sau transformată în cuvânt scris? Ce poate fi mai material decât o bucată de piatră pe care s-au săpat cuvinte? sau o carte ce pare să fie numai celuloză, clei şi cerneală? Cuvintele dintr-o carte sunt şi o bucățică de spirit uman. Cuvinte care fixează gândul, care eliberează gândul, care stimulează gândul celor ce o citesc. Cuvinte... şi gând. Dar cum se materializează gândul? Cred că prin cuvânt, dar nu numai.

Gândirea unui peisaj, unui tablou, este o imagine. Cum se păstrează gândul, cum se memorează? Ştim atât de puţin despre memorie, dar nu văd nişte tomuri voluminoase cu scriitură în care să păstrăm toate gândurile, mai ales că memoria păstrează chiar tot, ceea ce este important, dar si ceea ce nu este de loc important. Poate că se păstrează în imagini care pot sintetiza mai mult, poate că memoria se păstrează şi gândul se materializează în mintea noastră într-un alt fel, necunoscut nouă.

Este interesant că Descartes, acest înnoitor al gândirii din epoca modernă, a pornit construcţia sa filosofică de la gând şi nu de la cuvânt. Făcea el, oare, o diferenţiere între cuvânt şi gând ? El sa îndoit asupra adevărurilor comunicate până atunci, dacă se putea îndoi era pentru că putea gândi; iar dacă putea gândi, exista. "*Dubito, ergo cogito; cogito, ergo sum"*. Nu a simţit nevoia să spună "vorbesc, deci exist". De ce o fi preferat alegerea gândului ca dovadă a existenţei? Poate a fost o alegere întâmplătoare, poate că prin gând înţelegea şi cuvântul. Dacă ar fi să ne luăm după Biblie ar trebui să acceptăm importanţa cuvântului. Este adevărat că Dumnezeu zice "Să fie lumină". Şi a fost lumină. Dacă avem în vedere atributele lui Dumnezeu, cuvântul era la Dumnezeu şi cum Dumnezeu are cunoaşterea absolută, la El nu putea fi o diferenţă între gând şi cuvânt, ceea ce înseamnă că spusa lui Dumnezeu este tot una cu gândul lui Dumnezeu. Cred că pentru om, care este o fiinţă imperfectă, care nu-l poate egala pe Dumnezeu, nu se poate vorbi de o identitate între gând şi cuvânt. Mai mult, Dumnezeu nu vorbea în nici o limbă pământeană, Dumnezeu înţelege în orice limbă ai vorbi, şi vorbeşte, pentru cine are fericirea să-i audă cuvântul, indiferent de limba pământeană. În orice caz, El vorbea pe când om nu era, şi a lovit în trufia omului, care voia să ajungă la el, încurcându-i limba cu mai multe vorbiri. Asta nu ne împiedică să fim de acord azi că putem gândi într-o limbă. Gândirea se desfăşoară în matricea înlănţuirii cuvintelor. A gândi înseamnă a gândi într-o limbă a pământului! Cu siguranţă că este mult adevăr în această afirmaţie. Gândirea este influenţată de bogăţia sau de sărăcia unei limbi. Uneori ajungem chiar să ne îndoim dacă un om ce nu poate vorbi ajunge să gândească. La surdo-muţi, se poate dezvolta o gândire evoluată pe baza unui limbaj al imaginilor. Veţi spune, da, este totuşi un limbaj dacă nu este o vorbire. Este un limbaj care are o gramatică şi care se dezvoltă de la o serie de imagini. În cazul acesta, nu putem exclude şi o gândire imaginativă asociată vorbirii.

Acceptăm unitatea dintre vorbire şi gândire, dar să vedem care sunt diferenţele dintre ele? Dacă felul de a gândi se poate înlănţui şi altfel decât

numai prin susținerea cuvintelor? În definitiv, de ce nu s-ar putea gândi mult mai repede şi mai eficient prin imagini? De ce sunt pictate mânăstirile din Bucovina în exterior ca şi în interior? De ce sunt pictate, în general vorbind, bisericile ortodoxe şi nu se scrie pe pereți Biblia? Pentru că atunci erau majoritatea credincioşilor analfabeți, şi numai imaginile vorbeau. Să vedem ce s-ar întâmpla dacă ar şti carte? Dacă credincioşii s-ar opri şi ar începe să citească ce scrie pe pereți, fie înăuntru, fie în afară, biserica s-ar transforma în piață. Ar fi o continuă urmărire a textului în timpul slujbei nimeni n-ar mai putea urmări preotul, şi mulți ar şuşoti, dacă n-ar vorbi chiar tare. Dar nu numai atât; cât s-ar pierde din frumusețea artistică? Nu ne-am mai bucura admirând picturile. Uitați-vă la moschei. Imaginile sunt refuzate din motive religioase. Acolo, imaginarul este redus la maximum. Doar arabescuri colorate în acel frumos albastru oriental şi câte un cuvânt din Coran care este simbol şi face să lucreze imaginativul din mintea credincioşilor. Îți poți imagina scene din Coran pe care acel simbol, acel cuvânt sfânt, le readuce în minte. Este , de fapt, tot o traducere a cuvântului în imagini. Noi, creştinii, folosim şi noi imaginativul prin pictură, şi ce frumos, ce liniştitor, este să te poți aduna în tine în mijlocul populației de sfinți pictați în culori vii pe pereți. Nu numai că nu te deranjează, te face să înțelegi mai bine lumea din jurul tău care şi ea se reculege, iar gândul te apropie de Iisus. Chiar dacă ştii carte, urmărind imaginile, ai un câştig spiritual.

Ceva asemănător apare în gândul lui Victor Hugo când scrie, în *Notre- dame de Paris,* că "Arhitectura e marea carte a omenirii.... Primele monumente au fost simple blocuri de stâncă *pe care fierul nu le atinsese,* spune Moise. Arhitectura începu ca orice scriere. Ea fu la început alfabet. Se înfigea o piatră în picioare şi ea era literă, şi fiecare literă era o hieroglifă, şi pe acea hieroglifă odihnea un grup de idei aşa cum odihneşte capitelul pe coloană....Ideea mamă, verbul, nu se găsea numai în fondul edificiilor, dar şi în forma lor. templul lui Solomon, de exemplu, nu era doar legătura cărții sfinte, era însăşi Cartea sfântă.... Şi nu numai forma edificiilor, dar locul pe care ele şi-l alegeau dezvăluia gândul reprezentat.... Grecia îşi încununa munții cu un templu armonios la vedere, India şi-i spinteca pe ai săi pentru a şlefui pagode diforme, subterane, purtate de gigantice şiruri de elefanți de granit.... arhitectura a fost marea scriere a geniului uman." (Victor Hugo, *Notre Dame de Paris,* Ed. Cugetarea, Bucureşti, 1937, vol. I, p. 183-185, traducere Ion Pas). Este adevărat că arhitectura rămâne o scriere universală, o scriere ce pune în valoare, şi arată, tot ceea ce este mai frumos din interiorul omului. Omenirea şi-a pus, în pietrele cioplite şi şlefuite, întreg sufletul, pasiunile, trăirile, tot ce avea la un anumit moment frumusețe de cristal. Aşa cum sticla frumos şlefuită retrimite lumina soarelui în sute de ape colorate, tot astfel piatra lucrată, construcțiile ridicate de om în diverse părți ale lumii, ne spun multe despre oamenii care le-au ridicat. Pietrele, templele, domurile,

ne vorbesc în diferite limbi, aproape fiecare în limba ei, pe care toți o înțelegem. Este aproape o comunicare empatică, sau noi avem calitatea de a citi pe aceste monumente cum era sufletul oamenilor ce le-au construit. Pare empatică pentru că este ca o carte care nu poartă cuvinte, poartă chiar gândurile, sentimentele, bucuria şi tristețea, smerenia, împăcarea sufletului, furia ce răbufneşte, credința, zvârcolirea patimilor, linişte, detaşare. Formele construcțiilor sunt o aducere în afară, aşa cum spuneam, pentru a fi citit, a omului interior.

Marele rege Aşoka al indienilor (264-227, î.Ch.), convertit la budism, împânzeşte tot regatul cu monumente care aveau basoreliefuri, statui, prin care transmitea, spunea, omului simplu despre valorile budismului: bunătatea, răbdarea, moralitatea perfectă, compasiunea, renunțarea. Este un exemplu care vine să întărească cele spuse de Victor Hugo despre arhitectură ca posibilitate de comunicare. Un exemplu în plus spre susținerea imaginii în comunicarea gândului, pentru limbajul universal al formelor.

Să vedem ce se întâmplă cu scrierile ideografice? O ideogramă, o hieroglifă, este un semn, un simbol pentru o noțiune. Ne aduce din memorie o idee, idee cu care putem gândi, care ne informează, care ne spune ceva, dar fiecăruia îi spune după ce are el în cap. Aici intrăm într-un domeniu foarte greu de ținut în frâu, a cărei cunoaştere de-abia dacă putem s-o întrezărim. Cum se formează noțiunile în mintea noastră? Care este funcția lor? Cum gândim cu ele?

Revenind la întrebările de mai sus, am să spun că este foarte greu de răspuns. Voi încerca, totuşi, să schițez un prim punct de vedere pe care sper că-l voi putea dezvolta mai târziu cu ajutorul gândirii lui Blaga. O noțiune pare ceva simplu, noțiunea de casă, de scaun, de masă sau alte noțiuni de acelaşi fel se formează în mintea noastră într-un proces de învățare care este natural, până la un moment dat, şi care înseamnă că noi putem face o sinteză mentală, a senzațiilor care ne asaltează de când eram copii, mai precis o primă sinteză a acestor senzații cu ceea ce am avut în mintea noastră o dată cu venirea pe lume şi la care se adaugă învățarea. Cineva ne arată cu degetul şi pronunță, în acelaşi timp, o casă, o masă, un scaun. Ceea ce vede copilul se uneşte în mintea lui cu *categoriile* pe care le avem în minte. De când le avem, de unde le avem şi cum s-au format este mai greu de spus. Poate că nu este nici important. Important este că le avem. Cu timpul toate aceste senzații şi categorii se unesc şi ne putem forma noțiunea de casă, de masă, de scaun. După ce o noțiune s-a format, ea se îmbogățeşte prin experiența

noastră continuă. Vedem noi case, noi scaune, iar gândirea le uneşte mai departe în noțiunea respectivă şi le trimite în sertarul acestei memorii. Vorbirea nu face decât să participe la acest proces continuu şi să fixeze noțiunea printr-un cuvânt. Acest proces nu este totdeauna uşor de realizat. Câte feluri de case, câte feluri de scaune, de mese, există. Uneori nici nu ne dăm seama ce este cu adevărat o casă. o masă, un scaun. Acestea sunt dificultăți pe care le putem depăşi relativ uşor prin experiență. Noi n-am putea vorbi dacă n-am avea nişte noțiuni, aşa cum n-am putea gândi dacă n-am avea nişte noțiuni deja formate, formele *apriori* ale sensibilității şi categoriile.

Ne-am reîntors de unde am plecat. Vorbirea, cuvântul, ca şi noțiunea formată în minte pare să nu fie prea departe una de alta, şi aşa şi este. Numai că nu sunt acelaşi lucru, nu sunt identice, fiecare are un alt Univers de discurs.

Noi nu avem cum să ştim care este conținutul real al unei noțiuni şi dacă ea depăşeşte sau nu ceea ce putem înțelege prin cuvântul care o desemnează. Ceea ce putem şti este că datele ce pot fi culese şi care să aibă importanță pentru o noțiune, spre exemplu cea de scaun, sunt enorme şi este greu să ne vină toate în minte atunci când pronunțăm cuvântul *scaun*. Câte din aceste date formează noțiunea de *scaun* pe care o am eu în minte, este şi asta greu de ştiut. Câte din aceste date participă la formarea aceleiaşi noțiuni din capul altora? Nici asta nu pot şti. Ceea ce pot şti este că atunci când citim cuvântul *casă,* sau *scaun,* în mintea fiecăruia din noi se luminează o sferă a acestei noțiuni ce este diferită de la unul la altul, cu toate că toți înțelegem cuvântul. De aici pot apărea, de multe ori, ambiguitățile vorbirii, deoarece Universul de discurs, al noțiunii, exprimat prin cuvânt, este diferit de la unul la altul. Folosim acelaşi cuvânt, dar alte gânduri. Chiar dacă aceste diferențe nu sunt grave, nu sunt importante, ele sunt. În mintea fiecărui vorbitor natural al unei limbi noțiunile diferă, nu mai spun ce se întâmplă când trecem de la o limbă naturală la alta. De aceea este uneori dificil de tradus un cuvânt, o expresie. Mai mult, noțiunile noi sunt purtate în toate limbile de neologisme, de cuvântul folosit în limba în care s-au format. Dar ce se întâmplă când cineva formează o nouă noțiune ştiințifică pentru care nu are un cuvânt convenabil în limba lui, în limbile moderne. Caută un cuvânt dintr-o limbă moartă, de obicei în latină sau în greacă, un cuvânt pe care-l foloseşte pentru a desemna această nouă noțiune. Evident, cuvântul folosit este prea sărac, el este mai mult un simbol în această situație, un simbol pentru o noțiune pe care o am numai în cap, este abstractă, dar nu poate fi decât cu greu explicată prin

cuvinte. Ce se întâmplă cu numerele? nu sunt ele un simbol pentru ceva ce nu putem exprima în cuvinte? dar celelalte simboluri folosite în algebră, în logica matematică? Ce înseamnă un semn de egalitate? sau de identitate? dar unul de asemănare? Nu sunt ele simboluri pentru ce avem în minte, indiferent de limba naturală pe care o vorbim, şi pentru care nu avem cuvinte cu care să le exprimăm? Nu sunt ele ca nişte hieroglife, ca nişte ideograme?

Să vedem ce se întâmplă cu ideogramele. Semnele de circulație sunt simboluri care ne ajută să luăm o hotărâre rapidă atunci când conducem. Ce înseamnă asta? Înseamnă că nu putem exprima în cuvinte destul de repede ceea ce gândim dar, în imagini înțelegem mult mai repede. Mai sunt şi alte dovezi că ne putem gândi mult mai repede decât am putea să ne exprimăm. Chiar căutarea cuvintelor, când vorbim, nu arată altceva decât existența unei diferențe mari între gândirea noastră şi exprimarea acestei gândiri în cuvinte. Se vorbeşte despre o gândire imaginativă, în imagini. Se deosebesc oamenii care folosesc preponderent această gândire imaginativă de cei care folosesc mai mult gândirea abstractă? Scrierile ideografice au avut o mare răspândire şi o mai au şi acum. În China, Coreea şi Japonia, sunt suficient de răspândite. La un moment dat, s-a încercat trecerea la o scriere fonetică în China. Este imposibil. Diversitatea vorbirilor, numai pe teritoriul chinez, este foarte mare. Dacă scrierea ar fi altfel decât prin ideograme nu s-ar mai putea înțelege cei din sud cu cei din nord, cei de la granița Vietnam-ului cu cei de la granița cu Coreea şi cei din vest cu cei de pe coastă. O noțiune sau o acțiune reprezentată prin ideograme poate fi înțeleasă de diferiți vorbitori care nu se pot înțelege între ei vorbind. Un chinez va înțelege ce scrie un coreean sau un japonez, şi invers. Semnele de circulație nu sunt tot ideograme? În acest fel, toți oamenii care conduc vehicule, indiferent unde , se pot înțelege între ei conducând. Un alt exemplu, care nu mai este din domeniul gândirii imaginative, ci al celei abstracte, poate fi felul în care se pot înțelege doi matematicieni, doi geometrii, ce vorbesc limbi diferite. Ei se vor înțelege perfect cu ajutorul simbolurilor abstracte scriind pe tablă. Limba naturală nu îi poate ajuta să înțeleagă o formulă.

Oare se poate gândi în imagini? Cu siguranță că se poate gândi cu imagini sau mai bine zis, preponderent imaginativ. Formarea noțiunilor este, ontogenetic, un proces de lungă durată , un proces lung de învățare, la care cuvintele se asociază cu imaginile şi cu sentimentele. În măsura în care o noțiune formată este funcțională, adică putem s-o folosim atunci când gândim, atunci când vorbim, atunci când conducem o maşină, sau realizăm orice altă activitate umană, ea poate intra în funcție abstract, prin cuvinte sau

/şi prin simboluri, imaginativ, poate chiar mai bine. Aşa se întâmplă când conducem. Un semn de circulație ne comunică direct ce avem de făcut. Gândirea se desfăşoară singură fără să o mai traducem în cuvinte. Când vedem lumina roşie la stop oprim fără să ne mai gândim, este o acțiune stereotipă ce a devenit inconştientă De abia după ce am apăsat pe frână şi ne relaxăm privind în jur, putem să gândim şi în cuvinte. Pentru asta ne trebuie timp.

Dar ce se întâmplă atunci când nu găsim un cuvânt potrivit care să ne exprime ce vrem să spunem ? Dacă gândim în cuvinte de ce nu ne vine şi cuvântul pe care l-am folosit gândind? Pentru că nu gândim în cuvinte. Mai degrabă cuvintele se nasc, s-au născut, prin nevoia noastră de a comunica ce gândim. Nu ştiu dacă se va putea vreodată dovedi care este primul, cuvântul sau gândul. Se ştie că eschimoşii folosesc mai multe cuvinte pentru zăpadă. Zăpada în lumina soarelui este altceva, pentru ei, decât zăpada nopții polare, la fel zăpada proaspătă față de cea înghețată. Atunci când nu-ți vine un cuvânt pe limbă , când ai un lapsus, înseamnă că nu l-ai folosit gândind? Învățarea gândirii şi vorbirii la copii nu pot fi despărțite. Cu toate acestea, cea mai uzitată metodă de învățare a unor cuvinte noi este prin a-i arăta obiecte. Chiar şi abecedarul este astfel întocmit, atunci când vrem să-i învățăm pe copii cum să gândească cuvinte şi să le scrie. Ne ajutăm prin imagini.

Câteodată n-ai cuvinte să-ți exprimi gândul, nu găseşti un cuvânt potrivit. După cum spuneam, simți uneori nevoia să foloseşti un cuvânt dintr-o limbă străină, sau chiar să inventezi un cuvânt, să preiei un cuvânt elin sau unul latin şi să le dai o folosință apropiată gândirii tale. De aceea, avem şi atâtea neologisme în limbile moderne. Spre exemplu, franceza modernă a fost reconstruită (în sec 16-17) preluând foarte multe cuvinte latine. Nu mai vorbesc, în limbajul folosit de ştiințe, limbaj uneori preluat şi în vorbirea curentă s-a folosit şi se folosesc curent asocieri de cuvinte latine, eline, sau de alte origini pentru a denumi o noțiune nouă. Spre exemplu: tele-fon, radio-fon, caseto-fon, tele-fax, baro-metru etc. Aceste noi cuvinte nu erau necesare, dacă nu era o gândire pe care n-o puteam exprima şi care desemna o nouă realitate.

Tot din necesitate (cum altfel s-ar putea) au apărut şi cuvintele comune cum sunt cele de casă, de masă, de pâine, de apă, grâu, câmp, pădure, lemne ş.a.m.d. Odată noțiunile formate în minte prin experiența de zi cu zi, prin imaginile ce se tot repetau, a apărut şi nevoia de a comunica , nevoia ca

oamenii să se poată înțelege între ei şi în absența obiectelor ce puteau fi arătate. Să vedem un exemplu de noțiuni şi de cuvinte formate din necesitatea de exprimare şi de comunicare. Noțiunea de zăpadă pentru oamenii regiunilor temperate, ca şi cuvântul care o exprimă, este acelaşi pentru fiecare comunitate în parte. Indiferent dacă zăpada este proaspăt depusă, dacă este în lumina soarelui de dimineață sau la asfințit, dacă o vedem la lumina lunii, ea este zăpadă, aceeaşi zăpadă. Nu la fel este pentru eschimoşi, pentru locuitorii zonelor arctice, unde o zi şi o noapte înseamnă un an. Pentru ei, este alta zăpadă in lumina soarelui răsare sau a soarelui apune, altă zăpada proaspăt ninsă. Ei au diverse nume pentru diversele feluri de a fi ale zăpezii. În universul lor, zăpada şi-a multiplicat ființa. Probabil că pentru ei este o necesitate, zăpada şi gheața fiind tot peisajul pe care îl au. Cuvântul, în acest caz a urmat gândului care a impus mai multe noțiuni de zăpadă şi de gheață.

Această relație dintre gând şi cuvânt, care este un mister, este asemănătoare, după cum spuneam, cu cea dintre ou şi găină. Care a fost mai înainte? Care este determinant? Care este mai important? Este foarte greu de gândit formarea unor noțiuni fără sprijinul cuvintelor. Cu siguranță că la noțiunile mai evoluate şi la cele care se formează astăzi, cuvântul participă determinant. Chiar şi la îmbogățirea celor curente, tot cuvântul este vinovat. Gândirea şi cuvântul merg împreună, se ajută reciproc. Ce altceva este vorbirea decât un instrument de comunicare, complexitatea gândului care mă chinuie, care mă scoală din somn şi pe care vreau, uneori, să-l prind într-un cuvânt nou? O să-mi spuneți că omul este influențat psihologic prin cuvânt. Că în hipnoză, un cuvânt îți poate declanşa trăiri de o intensitate egală cu realitatea şi nu este altceva decât un flux al gândirii. Chiar şi în realitatea virtuală este o minciună pentru că este numai o *realitate* transmisă electronic şi care impresionează văzul şi tactul.

Este adevărat ce-mi spuneți şi nimeni nu vă va contrazice, cuvântul şi gândul sunt îmbrățişate în sufletul nostru. Nu ştiu dacă ați asistat vreodată la o şedință de hipnoză. Dar puteți să întrebați pe cineva care o practică. Nu ştim sigur care este mecanismul de realizare a hipnozei, dar ea este declanşată, întreținută şi condusă, prin cuvânt. Un om în stare de hipnoză poate trăi cele mai curioase experiențe, dar numai ceea ce în trezie ar fi de acord să facă. Ați văzut cum reacționează un om în transă hipnotică atunci când i se cere să facă ceva cu care nu ar fi de acord? Refuză să execute. De aceea, sunt dificultăți în întrebuințarea hipnozei ca armă de luptă. Nu ştii când şi de ce, un ordin poate fi blocat şi să nu mai fie executat. Se preferă inducția chimică

a stării de schimbare a voinței, mai bine zis de anihilare a voinței, pentru că ce vrem, nimeni nu poate schimba în nici un fel. Este ceva în gândul nostru cel mai ascuns, dar care este numai al nostru, şi care indiferent de cuvintele folosite, de comenzile date din afară, va executa numai ceva cu care este compatibil şi nu orice ordin. Gândul nostru este destul de independent atunci când are de apărat ceva important şi nu se poate lăsa modelat oricum de instrumentul cuvintelor, de inducția prin cuvânt.

Încerc să susțin diferența de fond dintre gând şi cuvânt cu toate că pentru cei mai mulți care se preocupă de acest domeniu pare că nu este o diferență importantă. După cum am spus, uneori ai în minte gândul tău pe care nu poți să-l exprimi uşor în cuvinte. Cred că filosofia prin metafore pe care o propune Lucian Blaga încearcă să suplinească această dificultate de a ne exprima gândul, de a ne exprima ideile noastre într-un mod cât mai simplu, în cuvinte. Da! exprimarea în cuvinte potrivite gândului nu ne este totdeauna la îndemână şi avem nevoie să găsim o modalitate de a spune ce vrem. Atunci putem folosi cu succes metafora. O să spuneți că în acest fel ne alăturăm mai mult poeziei. Mai întâi, poezia este în esența ei metaforă, aşa cum ne spune Blaga, chiar atunci când nu prea foloseşte metafore, este metaforă pură. Apoi, poeticul, creația, fie ea artă, ştiință sau filosofie, este ceea ce ne caracterizează pe noi oamenii şi dintotdeauna am încercat şi vom încerca să dezvăluim misterele în orizontul cărora trăim, dezvăluire pe care o putem încerca numai creând. Copilul creează în joaca lui. Tot ce este joacă la copil este sub semnul creației. Atunci când citim o carte, ascultăm muzica sau privim ceva ce ne pare frumos, creem, mintea noastră nu poate sta leneşă, ea creează în tot ce facem noi. Chiar şi atunci când ne plafonăm, când refuzăm conştient creația, ea mai persistă în gândul nostru încercând să ne scoată din platitudinea morții. Să ne reîntoacem la diferența dintre gândul nostru şi cuvintele pe care le putem folosi pentru a-l exprima. Atunci când simțim ceva, tot un gând este, el poate fi ceva neclar, difuz, dar tot un gând este. Ceea ce simțim fizic ca o durere, o suferință de boală, este tot un gând, de cele mai multe ori foarte greu de exprimat. Evident este asta la o consultație medicală când îl rogi pe pacient să-şi descrie suferința în amănunt. Este câteodată penibil, el este singurul care a simțit şi nu-şi găseşte cuvinte potrivite cu care să spună ce a simțit. Poate că atunci n-a dat importanță amănuntului, dar memoria îl poate ajuta să-şi amintească aceste amănunte şi, încet, încet, îşi poate exprima ce a simțit, gândul lui. De data aceasta, mai ales prin comparații: "mă doare ca o tăietură de cuțit" , " ca o lovitură de ciocan", "parcă merg pe ace". Dacă avem nevoie de comparații în

viața zilnică pentru a ne putea exprima câte un gând, de ce să ne mire că filosofia poate folosi cu succes metafore în acelaşi scop?

Să încercăm să ascultăm şi părerea unui mare scriitor. "... je me rappelle que c'est cette automne-la, dans une de ces promenades, pres du talus broussailleux qui protege Montjouvain que je fus frappe pour la premiere fois de ce dsaccord entre nos impressions et leur expression habituel"(Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu*; I,Ed. Gallimard, 1954, Bibliotheque de la Pleiade, papier bible; p.155). Impresia se transformă în gând şi cel mai fin observator pe care l-a avut vreodată disciplina literelor îşi dă seama că uneori nu poate exprima în cuvinte ceea ce vede , ce aude, tot ceea ce îi impresionează simțurile. Atunci veți înțelege de ce noi, cei care avem o posibilitate de exprimare medie avem nevoie, sau preferăm, să arătăm cu degetul un apus de soare sau să descriem cu un gest larg ceea ce vedem şi ni se pare că este splendid, rămânând în acelaş timp tăcuți, în loc să încercăm traducerea în cuvinte. Uneori, din păcate, folosim în exces şi nejustificat articolele demonstrative: aia, ăsta, asta, ăla.

Când nu ne vine un cuvânt potrivit pentru a exprima ceva, ce se întâmplă? Căutăm în memoria noastră un cuvânt, pe care-l avem desigur, şi care să se asemene cât mai mult cu ceea ce avem în gând. La nevoie, chiar inventăm unul nou pentru că nu-l avem pe cel perfect. Oricât am vrea altceva, cuvintele pot avea viața lor proprie numai după ce intră în folosință, după ce le folosesc mulți. Valoarea unui cuvânt se realizează numai în întrebuințare pentru că poate exprima, singur sau împreună cu alte cuvinte, un gând. Altfel spus, lumea cuvintelor ca un tot, indiferent de limba particulară de exprimare, acoperă lumea gândurilor noastre? Nicicum. Mai rămâne întotdeauna ceva. Lumea cuvintelor încearcă să acopere parțial universul gândurilor noastre pentru că numai gândul zboară, cuvintele încearcă să se țină după el. Când nu poate, şi asta se întâmplă destul de des, ne rămâne posibilitatea de a folosi o explicație mai lungă cu care să înlocuim un cuvânt care ne lipseşte. Mai avem o posibilitate, atunci când nu numai un cuvânt ne lipseşte, atunci când nu găsim cuvinte pentru a exprima o idee, de obicei ceva nou sau ceva ce ar fi mai greu de înțeles, atunci putem folosi o metaforă. Uneori o metaforă este o lungă explicație cu care încercăm să cuprindem sfera noțiunii de care povestim. Putem să creem o imagine, ceva asemănător cu ceea ce vrem să spunem. În poveştile copilăriei mele personajele fantastice reuşeau să vină **cu viteza gândului** acolo unde voiau. Mult timp am pierdut atunci ca să înțeleg ce înseamnă viteza, **ca gândul.** Până la urmă am fost de acord că nu poate exista o viteză mai mare. Poți fi în acelaşi moment oriunde vrei. Era un gând de copil dar povestitorii erau

adulți și ei au "simțit" că nimic nu poate concura gândul, atunci când mi-au dat niște explicații naive. Doar azi am început să înțeleg, pentru că numai gândul poate pătrunde oriunde, oricât de adânc, oricât de departe. Un mit frumos. Un mit? Dacă teoria Big Bang-ului are în ea ceva adevărat, așa cum am mai discutat, atunci viteza luminii nu se deosebește prea mult de o viteză de melc, pentru că viteze amețitoare au fost posibile în primele secunde ale universului. De aceea mitul vitezei gândului, perpetuat de poveștile copilăriei, este bine că rămâne viu în mintea noastră, cea fragedă, gândul ne poate duce unde nici nu bănuim.

Poate că de aceea fiecare ascultător al unui concert recreează el singur ceea ce aude după mintea și după gândul lui. Pentru fiecare dintre noi, aceeași interpretare a unei simfonii de Mahler sună altfel. Tot astfel, fiecare cititor al unui roman citește altceva, înțelege altceva. Explicația este prezența *matricei stilistice* ce este încărcată cu categoriile, divers modelate, ale inconștientului, aceste filtre, aceste matrițe, prin care toate percepțiile sunt individualizate. Ce bine că individualitatea noastră este atât de puternică! Ce bine că avem gândul și cuvântul!

Colecţia < Focul Veşnic Viu>
Geo Săvulescu
LUCIAN BLAGA, FILOSOFIA PRIN METAFORE

Toate drepturile rezervate A.B.România, SRL.
<**Focul Veşnic Viu>**
ISSN: 1221-4787
Str. Căderea Bastiliei, 32, 71139,
E-mail: geosavulescu@pcnet.pcnet.ro, geos@fx.ro

BIBLIORAFIE

Lucian, Blaga, *Trilogia cunoaşterii,* Fundația Regală pentru literatură şi Artă, Bucureşti, 1943.
Lucian, Blaga, *Trilogia culturii,* Fundația Regală pentru literatură şi Artă, Bucureşti, 1944
Lucian, Blaga, *Trilogia valorilor,* Ed. Minerva, Bucureşti, 1987.
Lucian, Blaga, *Schița unei autoprezentări filosofice,* Revista de Filosofie, XXXVII,3-4, p.297-307, Bucureşti, 1990.
Lucian, Blaga, *Trilogia cosmologică,* Humanitas, 1997.
Lucian, Blaga, *Despre gândirea magică,* Ed. Garamond, Bucureşti, 1992.
Lucian, Blaga, *Poezii,* Ed. pentru literatură, Bucureşti, 1966.
Lucian, Blaga, *Opera poetică,* Humanitas, 1995.
Lucian, Blaga, *Zări şi etape,* Ed. pentru Literatură, Bucureşti, 1968.
Lucian, Blaga, *Despre conştiința filosofică,* Ed. Facla, 1974.
Emil, Cioran, *Lacrimi şi sfinți,* Humanitas, 1991.
Thophile, Corydale, *Introduction à la logique,* Association internationale d'études du sud-ouest Européen, Comité National Roumain, Bucarest, 1970.
----- *Dimensiunea metafizică a operei lui Lucian Blaga, Antologie de texte,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1966.
E.R.Dodds, *Grecii şi iraționalul,* Polirom, Iaşi, 1998.
Ştefan, Aug. Doinaş, *Măştile adevărului poetic,* Cartea Românească, 1992.
Dr. Adolfo, Fernandez- Zoïla, *Freud şi psihanalizele,* Humanitas, 1996.
Sigmund, Freud, *Psihanaliză şi sexualitate,* Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1994.
Sigmund, Freud, *Anguasa şi viața instinctuală. Feminitatea.* Ed. Unuversitaria, 1973.
Sigmund, Freud, *Autobiografie,* Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1993.
Sigmund, Freud, *Dincolo de principiul plăcerii,* Caiete de psihanaliză 1, Ed. "Jurnalul literar", 1992.
Leonard, Gavriliu, *Inconştientul în viziunea lui Blaga,* Ed. IRI, Bucureşti, 1997.
Martin, Heidegger, *...poetic locuieşte omul..,* Centrul de Cercetări Alexandru Săvulescu, Bucureşti, 1994.
Martin, Heidegger, *Nietzsche,* Vol. I şi II, dtion Gallimard, 1971.
Victor, Hugo, *Notre-dame de Paris,* Ed. Cugetarea, Bucureşti, 1937,
Carl Gustav, Jung, *Tipuri psihologice,* Humanitas, 1997.
Carl Gustav, Jung, *Puterea sufletului,* patru părți, Ed. Anima, 1994.

Carl Gustav, Jung, *Psihologie et alchimie*, dition Buchet/ Chastel, 1970
Carl Gustav, Jung, *Antwort auf Hiob,* Walter- Verlag, Olten, 1973.
Immanuel, Kant, *Critica raţiunii pure*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti,1969.
Immanuel, Kant, *Critica raţiunii practice,* Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
Sren, Kierkegaard, *Şcoala creştinismului,* Ed. Adonai, 1995
Sren, Kierkegssrd, *Conceptul de anxietate*, Ed. Amarcord, Timişoara, 1998.
Nikolai, Losski, *Condiţiile binelui absolut. Bazele eticii.* Humanitas, 1997.
Friedrich, Nietzsche, *Dincolo de bine şi de rău,* Humanitas, 1991.
Friedrich, Nietzsche, *Aşa grăit-a Zaratrustra,* Edinter, Bucureşti, 1991.
Constantin Noica, *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz şi Kant,* Humanitas, 1995.
Constantin Noica, *Devenirea întru fiinţă,* Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981.
Jos, Ortega y Gasset, *Tema vremii noastre,* Humanitas, 1997.
Philosophes roumains, Repères Universels, Rédaction des publications pour l'étranger,Roumanie,1999.
Dr. I., Popescu-Sibiu, *Concepţia psihanalitică,* Ed. H. Welther, Sibiu, 1947.
Dumitru, Stăniloaie, *Ascetică şi mistică creştină, sau Teologia vieţii spirituale,* Casa cărţii de ştiinţă, 1993.
Dumitru, Stăniloaie, *Teologia dogmatică ortodoxă,* Vol 3, Ed. Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1978.

Alexandru, Surdu, *Pentamorfoza artei,* Ed. Academiei Române, 1993.
Alexandru, Surdu, *Sur la transcendence dans <La trilogie de la connaissance>* Revue Roumaine de philosophie, 35,3-4, p.173-177, Bucarest,1991.
Peter Mark, Roget, M.D., F.R.S. *Thesaurus of the English words and phrases,* Longmans, Green, and Co., London, Bombez, Calcuta and Madras, 1921.
Mircea, Vaida, *Pe urmele lui Lucian Blaga,* Ed. Sport- Turism, Bucureşti,1982.
Vasile, Dem., Zamfirescu, *Intre logica inimii şi logica minţii,* Ed. Trei, 1997.
Mircea, Zaciu; Marian, Papahagi; Aurel, Sasu; *Dicţionarul Scriitorilor Români,* Ed. Fundaţiei Culturale Româna, Bucureşti, 1995.

Coperta IV

A. Geo Săvulescu. Născut la 12 Aprilie 1932, la Bucureşti. Tatăl, medic reumatolog, editor în 1935 al *Revue de Sensibilisation.* Inovator în terapeutica bolilor reumatismale. Mama, dintr-o familie de avocați. Absolvent al facultății de Medicină Generală din Bucureşti, 1958. Atras de problemele fundamentale ale vieții ca şi ale omului, de marile întrebări la care nu se poate răspunde, se înscrie în 1966 la Facultatea de Filosofie, Universitatea din Bucureşti, continuându-şi activitatea normală de medic. Absolvent al facultății de Filosofie în 1970. Medic primar de Medicină Generală, 1971. Se specializează în homeopatie, 1984-1987, fiind atras, în continuare, de domeniile fundamentale ale cunoaşterii ca şi de ceea ce este încă neexplicat dar adevărat. Editor al *Revistei de Homeopatie*, 1993- 1997, Editor al colecției *Focul Veşnic Viu* din 1993.

ISSN: 1221-4787